

KZ

NO. 01 JANUARI 2019

KUNST EN CULTUUR VOOR HET VMBO

VAN PIONIEREN NAAR VERANKEREN

STUDIEBEURS VAN €1.500 WINNEN?

LEVER JE PROFIEL-
WERKSTUK IN!

INZENDEN TOT 1 FEBRUARI 2019
RIKSMUSEUM.NL/JUNIOR-FELLOWSHIP

RIJKS MUSEUM

IN SAMENWERKING MET

ntr:

FOUNDER

PHILIPS

HOOFDSPONSOREN

ING

kpn

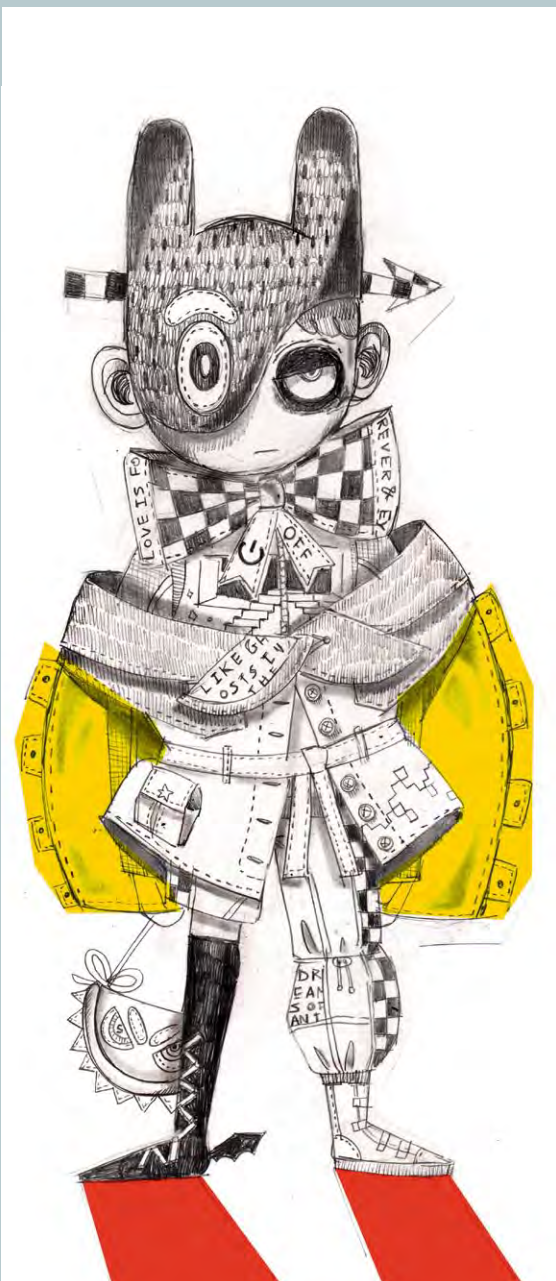
BEGUNSTIGER JUNIOR FELLOWSHIP

BESTUURSFONDS HOLLANDE MEESTERS/
RIKSMUSEUM FONDS

EDUCatieve PARTNER

ThiemeMeulenhoff

PARELTJES IN HET VMBO

Amir Torres: Turn it on open door pt.4, 2018 Potlood, inkt en mixed media

van het vmbo) is alleen de verplichte 40 uur ckv in de bovenbouw voorzien. Dat leerlingen wel degelijk interesse hebben in de kunstvakken bewijzen de cijfers: waar de havo/vwo-eindexamenkandidaten in de kunstvakken afnemen zijn de cijfers in het vmbo al jaren gelijk.

De culturele achterstand begint voor vmbo-leerlingen niet meer in het primair onderwijs. Sinds de invoering van *Cultuureducatie met Kwaliteit* in 2012 is daar namelijk een flinke inhaalslag gemaakt. Met diverse impulsregelingen en extra fondsen ontwikkelden basisscholen afgelopen tijd een visie op cultuuronderwijs, vaak samen met regionale kunst- en erfgoedinstellingen. Maar dat betekende ook dat de aandacht van beleidsmakers verschoof naar basisschoolleerlingen en culturele aanbieders hun activiteiten vooral toespitsten op het primair onderwijs. De vmbo-leerling moest meelopen met de educatieve programma's voor vo die in de regel zijn afgestemd op havo/vwo-niveau en dreigde het kind van de rekening te worden.

Dat het ook anders kan, bewijst de pilot van Moniek Warmer. Zij ontwikkelde, samen met Utrechtse musea, een non-verbale reflectiemethode die de vmbo-er op het lijf lijkt geschreven. Warmer vindt dat gedachten en gevoelens vaak makkelijker uitgedrukt kunnen worden met het lichaam of beelden. Je kunt een kunstwerk ook horen, voelen en dansen, zegt ze. En zo zijn er meer pareltjes te vinden in deze Kunstzone. Samen met LKCA maakten we een rondje langs innovatieve vmbo-scholen om te kijken hoe zij cultuureducatie vormgeven. Veel originele projecten komen tot stand dankzij een financiële impuls van het Fonds voor Cultuurparticipatie, want met de *Regeling versterking Cultuureducatie vmbo, vso en praktijkonderwijs* zijn er gelden beschikbaar om, samen met culturele instellingen, kunsteducatie daar een flinke boost te geven. Dat leidt tot verbreding en verdieping van het aanbod op school, maar ook tot een inspirerende en duurzame samenwerking met de culturele partners in de buurt. Alleen daarom al zouden wat ons betreft alle vmbo-scholen een dergelijke co-creatie op poten moeten zetten. Als we willen dat ook deze leerlingen naar het theater, concertzaal of museum gaan, moeten we het ze voorleven en de schoolpoort wagenwijd openzetten naar de culturele omgeving.

Judith

Cultuuronderwijs en het vmbo: weliswaar niet *living apart*, maar toch nog altijd niet *close together*. Meer dan de helft van alle 12 tot 16-jarigen volgt onderwijs op vmbo-niveau maar voor hen is, zo blijkt, veel minder cultureel aanbod beschikbaar dan voor havo- en vwo-leerlingen. Bovendien kunnen in het vmbo alleen leerlingen die de gemengde en/of theoretische leerweg volgen eindexamen doen in een kunstvak. Voor de basis- en kaderleerlingen (toch bijna de helft

JUDITH BOESSEN

Hoofdredacteur Kunstzone

THEMA

KUNST EN CULTUUR VOOR HET VMBO

- 19 Intro: **Kunst en excelleren**
- 20 Wegwijs in de jungle
Hoe zit het met kunst en cultuur voor de vmbo-leerling?
- 26 'In het museum kies ik wat ik belangrijk vind!'
- 29 De musicalklas als vliegwiel
- 30 Emoties bij erfgoed
Onderzoek naar een werkwijze
- 33 Combineren werkt
- 36 Eerste lustrum voor vmbo-regeling
Van afnemer naar eigenaar
- 40 Samen bouwen aan de Flevolandse cultuur
Vmbo-scholen ontwerpen samen met culturele omgeving een leerlijn cultuureducatie
- 43 'Ook deze leerlingen doen ertoe'
Subsidie geeft impuls aan cultuuronderwijs

- 46 Hart van de school
- 47 Coda: **Vragen stellen om elkaar te vinden**

ALGEMEEN

- 08 'Een ontembare kracht'
- 12 En dan...s?
- 14 Creativiteit en muziekonderwijs
Niet generiek, maar domeinspecifiek
- 16 Laatjes openen en laatjes vullen
Hoe basisscholen in Leiderdorp werken aan Cultuureducatie met Kwaliteit
- 48 In overgrootvaders voetsporen
De muzikale nalatenschap van Vasil Stoin
- 52 Muziek is Taal en Rekenen
- 55 'Waarom schilder jij zwarte mensen?'
Interculturele ontmoeting in het hoger kunstonderwijs
- 58 Toon je talent!

08

Algemeen

Klim in een kunstwerk of bouw verder aan een houten installatie. Het kind als inspiratiebron

13

Rubriek

Producent Havanna Bundel kwam zelf al vroeg in aanraking met kunst. 'Het beïnvloedde me in wie ik nu ben'

16

Algemeen

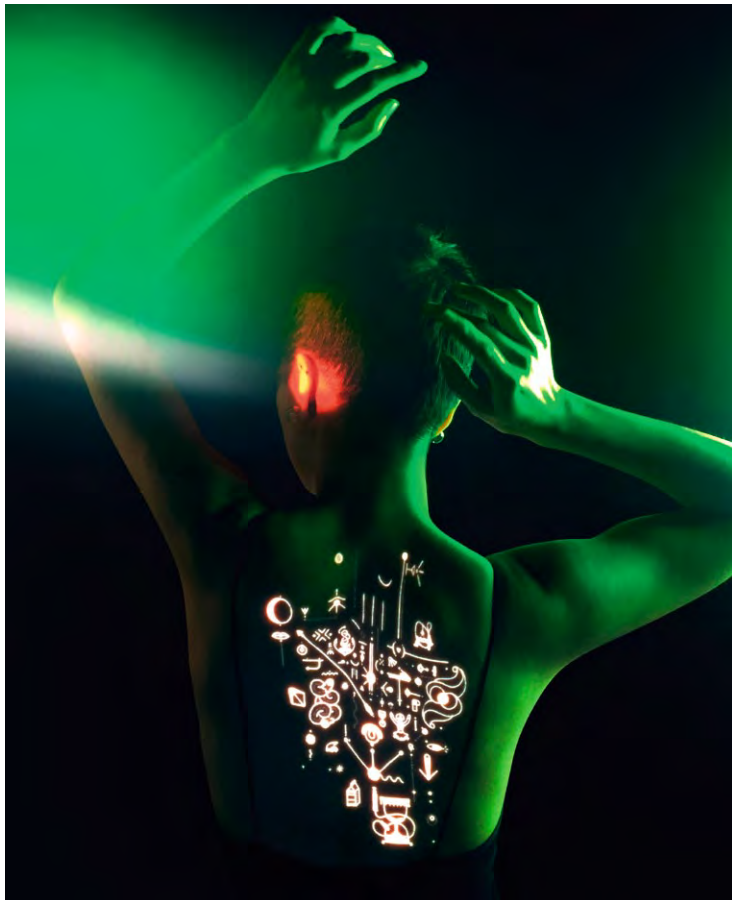
De kwaliteit verbeteren van cultuureducatieve lessen. Het gaat om intensief waarnemen, verbeelden, onderzoeken en beleven

20

Thema

Zoveel vmbo-scholen, zoveel verschillen. Hoe kom je tot de (ideale) schoolloopbaan op maat?

Thema

Eerste lustrum vmbo-regeling. 'Het zou het allermooiste zijn als de overheid de financiering van succesvolle projecten zou overnemen'

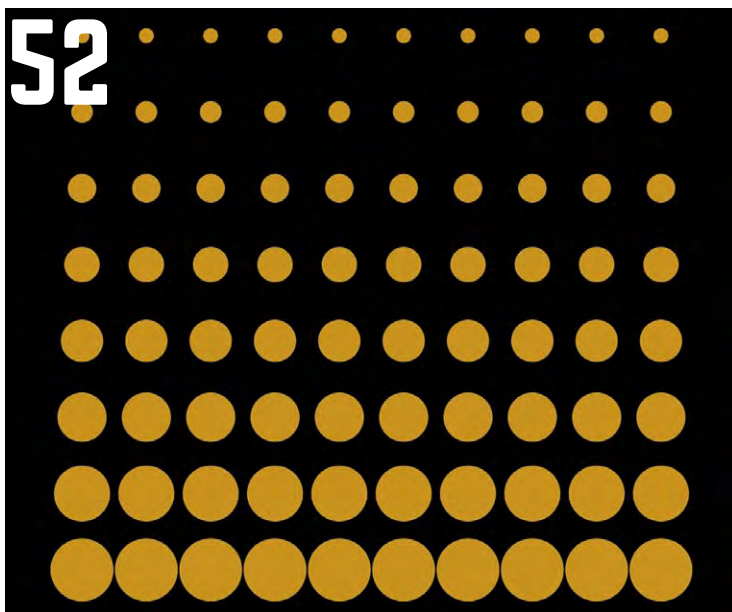
RUBRIEKEN & COLUMNS

- 03 Redactioneel
- 06 Beeldreportage: **Esther Hoogendijk**
- 13 Leer mij kennen: **Havanna Bundel**
- 24 Beeldreportage: **Daniel Shea**
- 28 De Canon van Rop: **Een aardige truc**
- 34 Centerfold: **Tim Ceustermans-Deschepper**
- 42 Buitenblik: **Ingeborg Walinga**
- 50 Weerwerk: **Puck Thissen**
- 54 Van Gerwen denkt door: **Pijn filmen**
- 59 De afzwaaiër: **Marjory Helstone**
- 60 Beeldreportage: **Tentoonstelling David Lynch**
- 62 Gespot: Boeksignalementen
- 63 On Stage
- 64 Cultuurbaarbaar
- 66 Lidstaat & Helpdesk VLS/VONKC
- 67 Colofon

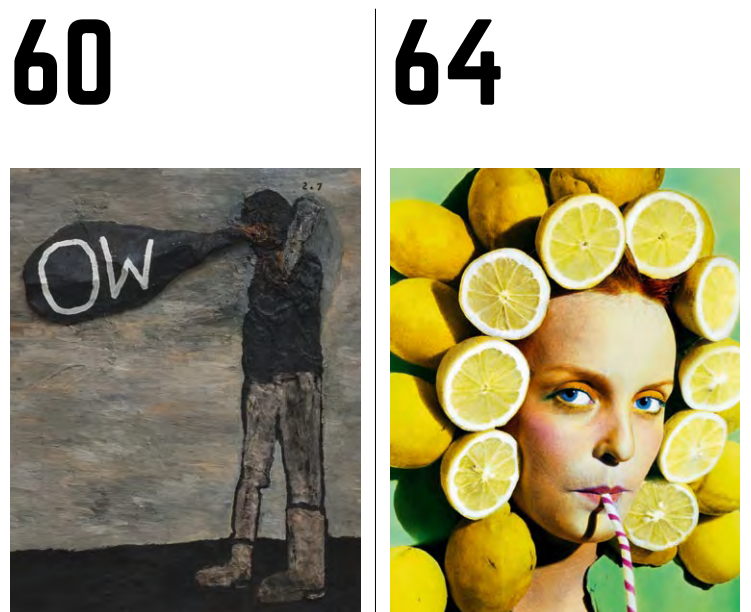
Thema

Emotienetwerk. Wat kun je ermee en wat levert 't op?

Algemeen

Muziek als taal. Tonen kunnen hoog, laag lang of kort zijn

Beeldreportage

David Lynch ziet zich vóór alles als beeldend kunstenaar

Rubriek

Voedselfotografie in Foam. We doen het allemaal

ESTHER HOOGENDIJK

'Met hele dunne pennetjes en kwastjes en een minischaartje maak ik tekeningetjes op glazen plaatjes van ouderwetse diaslides. Wanneer ik de dia's projecteer of afdruk in een groot formaat zie je de structuren en contrasten. Kleine luchtbelletjes worden ruimtes. De enkele millimeters tussen de glasplaatjes lijken meters te worden. De dia's zijn opgebouwd uit verschillende lagen en zijn kleine sculpturen op zichzelf. Dat vind ik interessant.' De dia's dienen als schetsen voor grotere ruimtelijke kunstwerken en/of als beeld om te projecteren in grote kunstininstallaties of sculpturen.

www.estherhoogendijk.nl

1

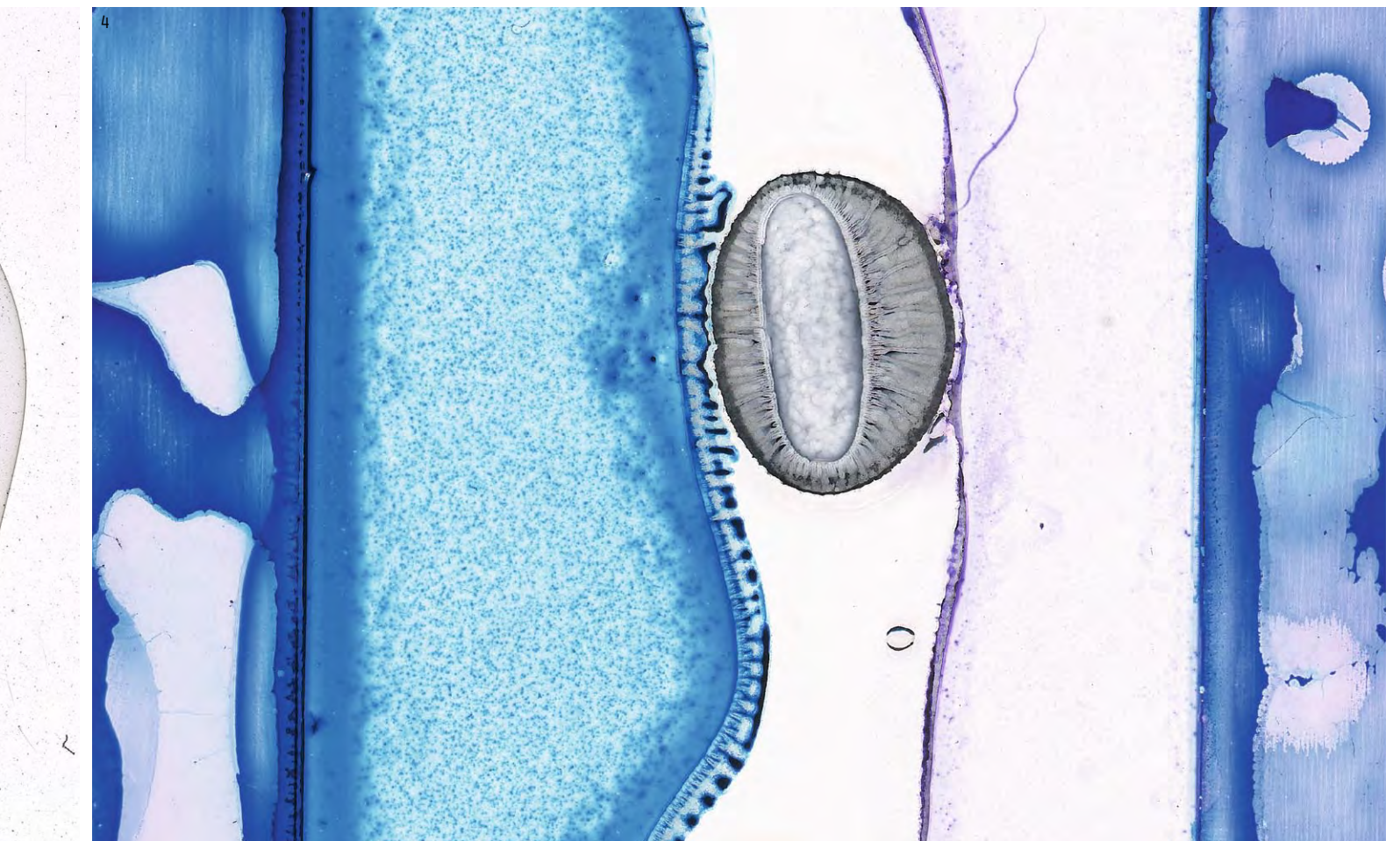

2

3

1. Beeld uit de serie Unicellulair
2. Ignore the border
3. Beeld uit de serie Unicellulair
4. Squeeze

‘EEN ONTEMBARE KRACHT’

Onder de titel *Een ontembare kracht* is in het CoBrA museum tot de 17e februari 2019 een tentoonstelling te zien over het kind als inspiratiebron van CoBrA en van kunst van nu.

Bij het betreden van de tentoonstellingszaal wordt de bezoeker gevraagd eerst zijn schoenen uit te trekken. Daarna kan hij een kunstwerk beklimmen, in tenten video's kijken, verder bouwen aan een installatie van hout of meedoen aan een workshop. Maar de minder speels ingestelde bezoeker mag de schoenen ook aanhouden en gewoon met de catalogus in de hand kijken naar de kunstwerken.

ARTISTIEK PRIMITIVISME

Die kunstwerken zijn deels werken van bekende CoBrA kunstenaars zoals Appel, Jorn, Constant en Brands. Onverwacht is wel dat ze niet op ooghoogte van de volwassen bezoeker hangen, maar aanzienlijk lager, op kindhoogte dus.

Dat vooral de Nederlandse CoBrA kunstenaars zich hebben laten inspireren door het beeldend werk van kinderen, zal bekend zijn. Het werk uit de beginperiode van CoBrA is wel aangeduid als een volwassen kinderstijl. Na de Tweede Wereldoorlog zochten deze kunstenaars een nieuw begin, een terugkeer naar het nog ongepolijste en onconventionele. Constant schreef in zijn *Manifest* in 1948: 'Het kind kent geen andere wet dan zijn spontaan levensgevoel en heeft geen andere behoefte dan dit te uiten. Hetzelfde geldt voor primitieve culturen, en het is deze eigenschap ook, die primitieve culturen een zo grote bekoring verleent voor de mens van heden die in een morbide sfeer van onechtheid, leugen en onvruchtbaarheid moet leven.'

PEDAGOGISCH PRIMITIVISME

Dit artistiek primitivisme van kunstenaars ging samen met het

'pedagogische primitivisme' van de docenten van de vrije expressie beweging (Asselbergs-Neessen, 1989, p. 129). Zij wilden het beeldende onderwijs bevrijden van de conventionele lessen in vaktechnische vaardigheden, waarnemingsoefeningen, kopiëren en dergelijke. In plaats daarvan zou de individuele expressie en de natuurlijke beeldende ontwikkeling van de leerling centraal moeten staan. Liever tekenen naar verbeelding of fantasie dan naar waarneming, liever vrij werken met kosteloos materiaal dan technisch correcte objecten maken.

Aanvankelijk bestond er in de kunstwereld veel weerstand tegen de CoBrA-kunst, evenals in het onderwijs tegen de vrije expressie beweging. Kinderen willen niet vrijgelaten worden, kinderen willen weten hoe het moet, was de kritiek op de vrije expressie benadering. Gaandeweg werden beide meer aanvaard en de waardering voor de CoBrA-kunst is alleen maar toegenomen. In het onderwijs is de vrije expressie benadering echter grotendeels verlaten.

Een veelzeggend detail: aanhangers ervan verzetten zich midden jaren zeventig nog tegen invoering van de eindexamens in de beeldende vakken. Ze vonden het een uiterst verwerpelijk middel om de positie van het kunstvak te versterken en waren tegen formele beoordeling van werk van leerlingen (Van der Kamp, 1980, p.67).

DE NALATENSCHAP VAN RHODA KELLOGG

Van het tentoongestelde werk van de hedendaagse kunstenaars sluit de installatie van de Amerikaanse kunstenaar

MEER LEZEN (1)?

- Asselbergs-Neessen, V. (1989) *Kind, kunst en opvoeding, De Nederlandse beweging voor beeldende expressie (1876-1968)*. Proefschrift. Universiteit van Amsterdam.
- Constant (1948) *Manifest. Reflex, orgaan van de experimentele groep in Nederland.* https://stichtingconstant.nl/system/files/pdf/1948_reflex_1.pdf
- Danto, A (1997) *After the end of art*. Princeton NJ.: Princeton University Press
- Haanstra, F., Damen, M. en Hoorn, M. van (2014). *Beoordeling van beeldende producten in het primair onderwijs. Pedagogische Studiën, 91(4), 250-269.*
- Kamp, M. van der (1980) *Wat neemt de leerling mee van kunstzinnige vorming?* Proefschrift. Den Haag: Staatsuitgeverij.

“DE VISIE OP HET KIND IN HET WERK VAN DE ANDERE HEDENDAAGSE KUNSTENAARS IS MINDER EENDUIDIG DAN IN DE KUNST VAN KORT NA DE TWEEDE WERELDOORLOG”

Brian Belott het meest aan bij de visie van de CoBrA-kunstenaars. De titel van de tentoonstelling *Een ontembare kracht* is ontleend aan zijn uitspraak tijdens een interview in *Artnews* (Russeth, 2017): ‘Kinderkunst, het voelt voor mij als een ontembare kracht. Op dit moment dat wij met elkaar praten wordt het overal ter wereld gemaakt. Kinderen laten zich niet stoppen door hun gebrek aan kennis of levenservaring.’

De installatie van Belott bestaat uit wanden met kindertekeningen en een werkruimte waar kinderen kunnen tekenen en schilderen. De geëxposeerde tekeningen zijn deels in de tentoonstelling gemaakt. Naast die hedendaagse kinderkunst hangt er in de installatie werk uit de jaren vijftig en zestig uit de verzameling van Rhoda Kellogg (1898-1987). Zij was een docent en onderzoeker uit San Francisco.

Haar publicaties gaan over de tekenontwikkeling van kinderen, met speciale aandacht voor de eerste tekenfase: de krabbels van twee en driejarige. In *Analyzing children’s art* uit 1969 concludeert ze dat het gaat om een universele ontwikkeling van basale tekens (lijnen, kruizen, cirkels) naar meer samengestelde vormen. Haar visie op onderwijs staat dichtbij die van de vrije expressie: ze is tegen natekenen en tegen het geven van voorbeelden en tegen sturing en beoordeling door de docent. Ze schrijft: ‘I believe that teachers should accept everything made with good grace and should not try to evaluate its worth.’

Kellogg denkt dat leerkrachten vooral tekeningen waarderen die realistisch zijn en in haar boek staan bladzijden met tekeningen

van huizen, dieren en mensfiguren die docenten wel, en die ze niet zouden waarderen. Die vermeende voorkeur van leerkrachten uit de VS in de zestiger en zeventiger jaren komt niet overeen met de bevindingen uit Nederlands onderzoek naar voorkeuren van leerkrachten basisonderwijs. Zij geven juist de voorkeur aan de expressieve en minder realistische tekeningen van jonge kinderen (Haanstra, Damen en Van Hoorn, 2014).

Ook op Kelloggs conclusies dat de tekenontwikkeling een universele taal laat zien, valt wel wat af te dingen. Op basis van onderzoek in Egypte en Japan concludeert Brent Wilson (2004) dat er grote culturele verschillen zijn in de tekenontwikkeling. Hij vindt ook dat we natekenen moeten aanvaarden: beelden ontstaan niet helemaal uit je eigen ontwikkeling, maar worden altijd gevoed door voorbeelden uit de omgeving. Kellogg heeft een gigantische collectie kindertekeningen nagelaten. Het gaat om meer dan een half miljoen tekeningen, die nu in dozen liggen opgeslagen in een pakhuis. Belott is gefascineerd door deze verzameling die hij diverse keren heeft bekeken. Net als Kellogg beschouwt hij de tekeningen als volwaardige kunst die het verdient tentoongesteld te worden.

In de installatie van Bellot hangen - tussen de werken uit de collectie van Kellogg - ook schilderijen van hemzelf. Ze zijn geïnspireerd op werk van kinderen en deels zijn het kopieën daarvan. Ze zijn bedoeld als eerbetoon en hij noemt ze bewust namaak ('fake'). Deze schilderijen zijn totaal anders dan de op kinderkunst geïnspireerde CoBrA-werken,

zoals de schilderijen die Eugene Brands maakte naar aanleiding van het werk van zijn dochter. Belotts werken hebben iets ongemakkelijks, er klopt iets niet. Een hedendaagse kunstenaar kan opnieuw kinderkunst als inspiratie gebruiken, maar hier geldt de uitspraak van Arthur Danto (1997) over hedendaagse kunst: 'It is part of what defines contemporary art that the art of the past is available for such use as artists care to give it. What is not available to them is the spirit in which the art was made.'

VIDEOKUNST

De visie op het kind in het werk van de andere hedendaagse kunstenaars is minder eenduidig dan in de kunst van kort na de Tweede Wereldoorlog. Ik beperk me tot vier videokunstwerken die op de tentoonstelling te zien zijn en die de relatie tussen het gedrag van kinderen en volwassenen problematiseren.

In *For a better world* van Priscila Fernandes zien we kinderen in het commerciële pretpark KidZania. Het is een miniatuurstad met een politiebureau, ziekenhuis, supermarkt, theater etc. Op hun website (<http://www.kidzania.com/en>) heet het: 'Through ultrarealistic role-play, children learn about different careers, the inner-workings of a city and the concept of managing money.'

Op de film zie je dat kinderen schijnbaar moeiteloos de door de omgeving opgelegde rollen van volwassenen spelen.

In *Postcards from the Desert Island* van Adelita Husni-Bey valt er voor de kinderen veel meer zelf te kiezen. Ze spelen hoe een samenleving eruitziet als ze die zelf kunnen opbouwen, op een onbewoond eiland. Vragen die ze

zich stellen zijn van praktische maar ook van ethische aard. Moet er geld zijn, is een gevangenis nodig en moet een koning de baas zijn? Het is een mooi experiment, maar wel één in de veilige omgeving van school.

Heel anders is het 'echte' leven van zeven Amsterdamse broertjes en zusjes in de video *Siddieqa, Firdaus, Abdallah, Soelayman, Moestafa, Hawwa en Dzoel-kifl* uit 2004 van Joost Conijn. Ze wonen in een rafelrand van de stad en banjeren door water en modder, rijden op brommers, halen hun eigen eten, slopen caravans en stoken vuur. De kinderen zijn volledig autonoom, maar ook geïsoleerd. Hun gedrag leidt tot gemengde gevoelens bij de kijker. In de *The Thought Leader* van Liz Magic Laser zien we een professionele TED Talk, maar de spreker is geen volwassene maar een jongen van twaalf en de tekst is niet van hem, het is een tekst van Dostojevski. Het is een vervreemdende, intellectuele mini playbackshow.

Het 'spontane levensgevoel van het kind' waar Constant naar verwees, is in *KidZania* en de TED Talk ver weg. De confrontatie tussen de romantische visie op het kind als authentieke maker en de meer problematiserende kijk op kinderen van hedendaagse kunstenaars, maakt 'een ontombare kracht' tot een waardevolle tentoonstelling. ●

Folkert Haanstra was van 2001-2015 bijzonder hoogleraar Cultuureducatie en Cultuurparticipatie aan de Universiteit Utrecht en van 2002-2016 lector Kunsteducatie aan de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

MEER LEZEN (2)?

- Kellogg, R. (1970) *Analyzing children's art*. Mountain View, Ca.: Mayfield Publishing Company. <http://rhodakellogg.com/>
- Russeth, A. (2017). 'An unstoppable force: Brian Belott on his children's art show at Gavin Browns Enterprise. *Artnews*'. <http://www.artnews.com/2017/06/28/an-unstoppable-force-brian-belott-on-his-childrens-art-show-at-gavin-browns-enterprise/>
- Wilson, B. (2004). Child art after modernism: visual culture and new narratives. In E. W. Eisner & M.D. Day (Eds.), *Handbook of research and policy in art education*. (pp. 299-328). New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Publishers.

Bij de tentoonstelling hoort een lespakket voor het primair onderwijs, dat is ontwikkeld in samenwerking met de Universiteit Leiden. Zie: <https://www.cobra-museum.nl/activity/een-ontembare-kracht/>

EN DAN...S?

2

Mats Bäcker 2018 - Icon, Sidi Larbi Cherkaoui & Göteborgs Operans Danskompani, 2018

HET EERSTE DEEL VAN DE SERIE *EN DAN...S?* LIET ZIEN DAT DANSDOCENTEN IN HET VOORTGEZET ONDERWIJS VEEL IDEEËN HEBBEN OVER DE INHOUD VAN HUN VAK EN OOK HOE ZE DIE KUNNEN VERBINDEN MET DIE VAN ANDERE VAKGEBIEDEN. DE VRAAG IS NU: WAT HOPEN ZE ERMEE TE BEREIKEN?

Als onderwijsvak moet dans zich regelmatig legitimeren. Dat is waarschijnlijk de reden dat dansdocenten die ik sprak, beargumenteerd kunnen vertellen wat zij willen bereiken bij hun leerlingen. De voorlopige conclusie is dat zij dans als middel én als doel voor persoonsvorming zien.

DANSCARRIÈRE

Voor leerlingen die dromen van een danscarrière betekenen meer dansuren letterlijk 'meer waarde'. Ze krijgen dan immers meer tijd om theorie en praktijk met elkaar te verbinden en doen meer ervaring en kennis op. Allemaal nodig om in te kunnen stromen bij een vervolgopleiding. Docent Bonnie Depla (RSG 't Rijks, Bergen op Zoom) vertelt dat de visie van haar school - ieders interesses en talenten ontwikkelen - eveneens talentontwikkeling op het gebied van dans behelst. Ook de Theaterhavo/vwo in Rotterdam, waar Maaïke Oldeboer werkt, biedt leerlingen die geïnteresseerd zijn in dans de mogelijkheid om zich daar verder in te ontwikkelen.

Maar dans heeft ook een meerwaarde voor leerlingen die daar niet verder mee willen. Door te dansen raken jongeren bekender en vertrouwder met hun lichaam, ze worden zich bewuster van de mogelijkheden ervan en kunnen dit gebruiken; bijvoorbeeld tijdens een presentatie of sollicitatiegesprek. Leerlingen

onderzoeken in de dans bovendien hoe je gevoel en intentie kunt overbrengen aan anderen. En waar in het onderwijs vooral via de gesproken taal wordt gecommuniceerd, is bewegingstaal niet afhankelijk van cultuur of niveau en dus makkelijker inzetbaar voor alle leerlingen. Niet kunnen terug grijpen op gesproken taal levert zelfs nieuwe inzichten en een diepere reflectie op, menen de dansdocenten.

TOEKOMST MET OF ZONDER DANS

Uitwisseling tussen diverse culturen kan leiden tot zowel besef van eigenheid als trots bij de leerling en - het liefst ook - naar interesse voor de ander. Als ik de leerlingen van Latoya d'Hollander (Van Maerlantlyceum Eindhoven) vraag waarom dans op school gegeven moet worden, geven ze bijna dezelfde antwoorden als hun docenten. 'Je kunt er je gevoelens mee uiten, je leert je openstellen voor het onbekende en samen te werken', zeggen ze ondermeer. Het is voor hen een gewoon vak, net als wiskunde, maar wel een dat een aangename afwisseling biedt in het lesrooster: 'Het is leuk om te doen!'.

De dansdocenten zien dat hun vak plezier, verbreding, acceptatie, actief leren en een onderzoekende houding oplevert. Vaardigheden die jongeren goed kunnen gebruiken in een toekomst met, of zonder dans. ●

DE CULTUURSECTOR WEMELT VAN DE DUIZENDPOTEN: ZE ZIJN DOCENT / KUNSTENAAR / ONDERNEMER / VRIJWILLIGER EN HOPPEN VAN PROJECT NAAR PROJECT. KUNSTZONE LEERT ZE KENNEN.

AUTEUR: MARJO VAN HOORN / FOTO: FELICIA PURPERHART

LEER MIJ KENNEN

MIJN ACTIVITEITEN

Ik werk bij Kunstbende en Cinekid. Bij Kunstbende als producent van de categorieën dans, expo en fashion. Bij Cinekid houd ik mij bezig met educatie en masterclasses film voor kinderen. En van tijd tot tijd ondersteun ik Bekijk 't bij de filmworkshops die zij geven in het vo.

RODE DRAAD

Bij Kunstbende bied ik jongeren tussen 13 en 18 een podium voor verschillende kunstdisciplines. Zij zitten in een leeftijdsfase waarin ze onzeker zijn over dingen als: wat wil ik, wat kan ik, ga ik een kunstvakopleiding doen of toch die studie rechten? Bij Cinekid draait het om aandacht voor kwaliteit bij media, bij Bekijk 't gaat het erom leerlingen enthousiast te maken voor kunst en cultuur. De rode draad in al deze activiteiten is om kunst en cultuur in te zetten bij de ontwikkeling van jongeren.

MIJN DRIJFVEER

Mijn moeder speelde de grootste rol in mijn opvoeding. Zij vond het belangrijk dat ik verschillende kunstdisciplines leerde kennen. Ze nam me mee naar De Krakeling en ik zag daar geweldige kindertheaterstukken, naar het jaarlijkse Cinekid Festival en we vierden mijn verjaardag in het beste museum ooit voor kinderen: het kindermuseum van het Tropenmuseum. Het beïnvloedde me: wie ik nu ben, mijn studiekeuze, mijn interesses en mijn opvattingen over kunst en cultuur.

INSPIRATIE

De manier waarop het kindermuseum van het Tropenmuseum kinderen leert over kunst en andere culturen. Op de meest avontuurlijke en speelse manier. Hoe het een magische,

indrukwekkende wereld neerzet voor kinderen, alsof ze echt in het land zelf zijn. Om hen zo de mogelijkheid te bieden zelf te ontdekken door te doen, te beleven.

INTERESSANT

De effecten van nieuwe media op jongeren vind ik interessant. Er is ongelooflijk veel veranderd door de komst van nieuwe media. Omdat ik op veel verschillende middelbare scholen kom, zie ik hoe kwetsbaar jongeren daar kunnen zijn. Ik denk dat het onderwerp nog veel meer aandacht verdient van onderwijs en educatie dan er nu al aan wordt gegeven.

MIJN UITDAGING

Ik ben net afgestudeerd aan de HvA in Amsterdam als CMV'er en tijdens mijn minor Kunst en Cultuur aan de HAN ben ik opgeleid tot Intern Cultuur Coördinator. Ik wil me juist in dat cultuurcoördinatorschap nog verder ontwikkelen. Zo hoop ik uiteindelijk meer ervaring en gereedschap te hebben om jongeren te verbinden met een leerzame, culturele omgeving.

BELANGRIJK

Kunst en cultuur zien en beleven is een must voor jongeren. En dan vooral aan de hand van zoveel mogelijk verschillende kunstdisciplines. Het is belangrijk dat ze van jongs af aan daarmee in aanraking komen. Omdat dit hen kan helpen te bepalen wie ze zijn, wat ze willen en wat ze kunnen.

CV HAVANNA BUNDEL (1994)

HAVANNA BUNDEL IS PRODUCENT KUNSTBENDE NOORD-HOLLAND/ CINEKID: EDUCATIE & MASTERCLASS/

BEKIJK 'T: ASSISTENT DOCENT FILMWORKSHOPS/ STICHTING KIKID: PEER-EDUCATOR/ ICC'ER.

[HTTPS://WWW.LINKEDIN.COM/IN/HAVANNABUNDEL](https://www.linkedin.com/in/havannabundel)

CREATIVITEIT EN MUZIEKONDERWIJS

Muizenhuis

NIET GENERIEK,
MAAR DOMEINSPECIFIEK

Creativiteit wordt vaak gezien als een generieke vaardigheid, belangrijk voor leerlingen met het oog op de snel veranderende samenleving. Uit onderzoek blijkt echter dat creativiteit zich alleen ontwikkelt als er een goede kennisbasis is in een specifiek domein. Wat betekenen deze uitkomsten voor creativiteitsontwikkeling in het vak muziek?

‘Een slimme meid is op haar toekomst voorbereid’. Deze slogan uit 1989 was bedoeld om (jonge) vrouwen te stimuleren een goede opleiding te volgen, zodat ze makkelijker een baan zouden krijgen en economisch onafhankelijk konden zijn. Inmiddels heeft deze overheids campagne zijn uitwerking gehad en dient zich een nieuw probleem aan. Terwijl in de jaren tachtig de maatschappij redelijk overzichtelijk was en niet zo snel veranderde, moeten we jongeren nu voorbereiden op banen die nog niet bestaan. De Sociaal-Economische Raad zegt daarover: ‘Om duurzaam inzetbaar te zijn en te blijven op de dynamische arbeidsmarkt van de toekomst, zullen mensen snel en flexibel moeten kunnen reageren [...] De opkomst van informatie- en communicatietechnologie (ICT) zal een grote impact hebben op onze huidige kennissamenleving. Het gevolg daarvan is dat leerlingen en studenten om zich optimaal voor te kunnen bereiden op de arbeidsmarkt van de toekomst moderne, generieke vaardigheden zullen moeten aanleren’ (SER, 2014). Deze generieke vaardigheden zijn verzameld in het model van SLO en Kennisnet met zijn elf 21ste-eeuwse vaardigheden (2016), waarin naast onder andere kritisch denken en mediawijsheid ook creatief denken een plaats heeft.

RAMMELEND MODEL

Hoewel velen de elf 21ste-eeuwse vaardigheden breed omarmen, rammelt het model volgens anderen aan alle kanten. Meester, Bergsen en Kirschner (2017) spreken zelfs van holle retoriek en proberen die in hun artikelen bloot te leggen. Zo is een deel van de vaardigheden niet specifiek 21ste-eeuws. Beethoven kon kritisch en creatief denken, beschikte over de nodige dosis zelfregulering en had een groot probleemoplossend vermogen waar het zijn almaar toenemende doofheid betrof. Zonder deze vaardigheden,

die nu als 21ste-eeuws worden bestempeld, was hij nooit zo’n grote, vernieuwende componist geweest.

Creativiteit is bovendien geen vaardigheid, maar een karaktereigenschap. Runco (2007) destilleerde uit een aantal onderzoeken naar creativiteit twaalf persoonlijkheidskenmerken: onafhankelijkheid en autonomie, flexibiliteit, een voorkeur voor complexiteit, openstaan voor nieuwe ervaringen (sensitiviteit), *playfulness*, om kunnen gaan met ambiguïteit, risico’s durven nemen (durven experimenteren), intrinsieke motivatie, psychologische androgynie, *self-efficacy*, een brede interesse hebben en nieuwsgierig zijn. Deze kenmerken zijn deels aangeboren, maar kunnen ook ontwikkeld worden.

Tenslotte is creativiteit niet generiek, maar domeinspecifiek. Wetenschappers vragen zich zelfs af of er überhaupt transfer van creativiteit naar andere domeinen mogelijk is. Daar komt bij dat een werkelijk creatieve oplossing niet uit het niets komt, maar gebaseerd is op uitgebreide kennis in een, specifiek, domein. Hans Zimmers creatieve composities op het gebied van filmmuziek lijken onuitputtelijk - hij beschikt dan ook over een enorme muzikale kennis - maar bij het vormgeven van een website zou zijn creativiteit vermoedelijk te wensen over laten. Zonder gedegen kennis over webdesign, CMS en html is het onmogelijk om een creatieve website te maken, ook al ben je nog zo creatief op andere terreinen.

Creativiteit is dus niet specifiek 21ste-eeuws, geen vaardigheid en domeinspecifiek. Wat betekent dat voor creativiteit in het muziekonderwijs?

MUZIKALE CREATIVITEIT UITGEWERKT

In 2016 beschreef SLO in het *Leerplankader kunstzinnige oriëntatie* een aantal lesvoorbeelden voor het basisonderwijs. Hoewel bij

de verantwoording van de leerlijnen wordt gerefereerd aan de 21ste-eeuwse vaardigheden, is er ook veel aandacht voor domeinspecifieke kennis, zelfs bij die voor de allerjongsten. Het eerste lesvoorbeeld voor groep 1 en 2 gaat over *Muziek in het Muizenhuis* en is gebaseerd op een prentenboek. In het muizenhuis kunnen de kinderen zingen over muizen, luisteren naar (trompet) muziek, dansen op verschillende soorten muziek, muziek maken op muziekinstrumenten en eenvoudige vormen van picturale muzieknotatie zingen en spelen. Elk lesvoorbeeld bestaat uit vier vaste onderdelen: oriënteren, onderzoeken, uitvoeren en evalueren.

Voordat de leerlingen hun muzikale creativiteit de vrije loop kunnen laten, wordt in de oriëntatiefase een liedje ingestudeerd, de trompet behandeld, de begrippen snel en langzaam besproken en verschillende vormen van dansen doorgenomen. In de onderzoeksfase beluisteren de kinderen eerst verschillende muziekfragmenten, waarna ze een keuze maken en zelf een dans bedenken op muziek. Dan volgt een presentatie op het podium en tot slot bespreekt de leerkracht in welke vormen is gedanst en hoe iedereen het vond om dit te doen. In dit voorbeeld wordt een beroep gedaan op allerlei vaardigheden waar muzikale creativiteit door gestimuleerd kan worden.

CONCLUSIE

De retoriek van de 21ste-eeuwse vaardigheden klinkt sterk door in het onderwijs. Dit leidt tot het misverstand dat creativiteit een generieke vaardigheid is en bovendien tot een overwaardering van die vaardigheden ten opzichte van kennis. Specifieke kennis over een bepaald domein is een voorwaarde om in datzelfde domein creatief te zijn. Je oriënteren op muzikale aspecten en die vervolgens onderzoeken, dat zijn in het muziekonderwijs de toegangspoorten tot ware creativiteit. ●

“EEN WERKELIJK CREATIEVE OPLOSSING KOMT NIET UIT HET NIETS, MAAR IS GEBASEERD OP UITGEBREIDE KENNIS IN EEN SPECIFIEK DOMEIN”

NIUWSGIERIG GEWORDEN?

- Naar meer lesvoorbeelden voor het basisonderwijs: <http://kunstzinnigeorientatie.slo.nl/lesvoorbeelden>
- Of de holle retoriek van 21st century skills: <https://www.scienceguide.nl/2017/12/holle-retoriek-21st-century-skills/>

HOE BASISCHOLEN IN LEIDERDORP WERKEN AAN CULTUUREDUCATIE MET KWALITEIT

Samenhang in het curriculum en een betere kwaliteit van de cultuureducatieve lessen, dat is de wens van veel basisscholen en de overheid. Maar hoe bereik je dit? Vier basisscholen in Leiderdorp gingen de uitdaging aan. Hun visie op cultuureducatie zette hen op het spoor van procesgerichte didactiek.

Zo'n vijftig leerkrachten verzamelen zich in de aula van een van de Leiderdorpse PCBO-scholen (Protestants-Christelijk Basis- en Orthopedagogisch Onderwijs). Ze zijn er om de basistraining procesgerichte didactiek te volgen. Karin Kotte licht die didactiek ondermeer toe in haar publicatie *Procesgerichte didactiek, de basis voor Cultuureducatie met Kwaliteit* (2017).

DENKKADER PROCESGERICHTE DIDACTIEK

Als docent beeldend op de pabo in Doetinchem gaf Kotte haar studenten tools in handen om procesgerichte beeldende lessen te ontwikkelen en die vervolgens ook te geven. Maar de stagebezoeken stelden haar daarna teleur; leerkrachten die ze als student had gehad vielen voor hun lessen terug op Pinterest, met productgerichte werkjes. Ze besloot te stoppen als Pabodocent en schoolteams te gaan trainen. Gaandeweg ontwikkelde ze daarbij een denkkader voor *Cultuureducatie met Kwaliteit* waarin de procesgerichte didactiek een centrale rol speelt. Kotte baseert haar denkkader op de procesgerichte didactiek uit *Laat Maar Zien* van Jos van Onna en Anky Jacobse (2017), dat op veel pabo's wordt gebruikt.

Inmiddels zijn niet alleen veel kunstvakdocenten en schoolteams, maar ook veel penvoerders van *Cultuureducatie met Kwaliteit* door Karin geschoold en passen zij het denkkader toe in de begeleiding van scholen.

Na een korte introductie zet Karin de leerkrachten aan het werk: 'Bespreek met je collega in twee minuten wanneer jij vindt dat een kunstles kwaliteit heeft.' Al snel ontstaan er flinke discussies en worden er dingen genoemd als: 'enthousiasme, overgave, geen kunstjes, zelf ontdekken, gekaderd met een verschillend eindresultaat, maar ook het oprekken van de kaders, loslaten.'

WAT VOORAF GING

Het pad naar meer kwaliteit in cultuureducatie begon voor de vier Leiderdorpse scholen in 2017, met hun deelname aan het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit*. In de eerste gesprekken met penvoerder Cultuureducatiegroep, gaven de scholen te kennen behoefte te hebben aan meer samenhang in het curriculum. Zo noemden ze de atelierlessen waarin leerkrachten en externe deskundigen workshops over wereldoriëntatie en cultuureducatie aanbieden. Die ateliers zouden zowel beter op elkaar, als op de lessen in de klas kunnen aansluiten.

De vier scholen - samen vormen ze de stichting PCBO - wilden een gezamenlijk traject in gaan. Dat startte met het vaststellen van een visie op cultuureducatie; om draagvlak te creëren en om richting te geven aan de beoogde samenhang. Twee belangrijke ambities kwamen daarbij naar voren: de bevordering van het creatief vermogen en dat van de persoonlijke ontwikkeling. De leerkrachten vonden vrijwel

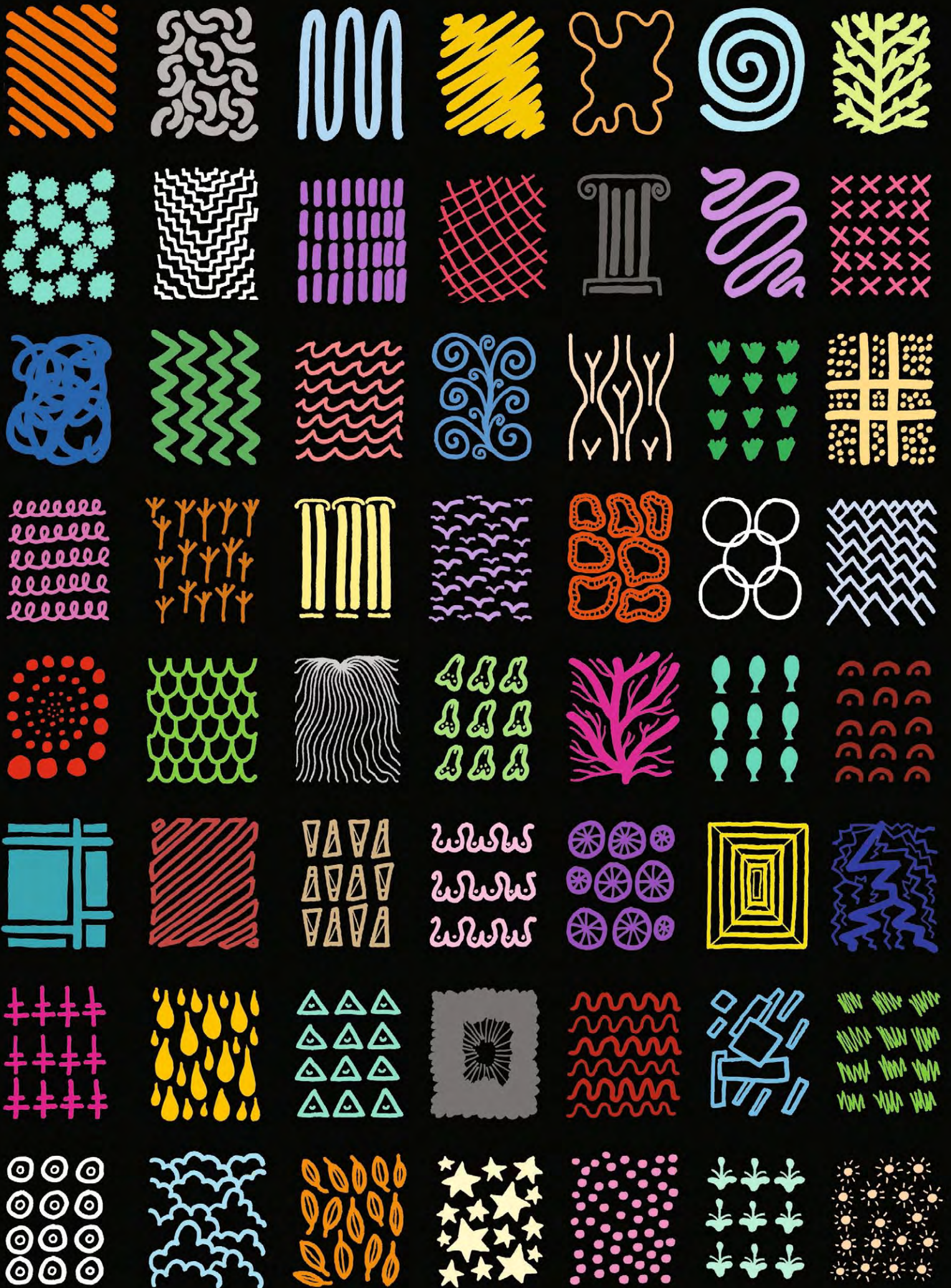
unaniem dat hun rol als leerkracht die van coach en inspirator moest zijn, met het accent op het procesmatige karakter van hun begeleiding.

De adviseur cultuureducatie van *Cultuureducatiegroep* stelde de scholen voor de basistraining procesgerichte didactiek te volgen die - op grond van haar ervaringen - naadloos aan zou sluiten bij hun visie en ambities.

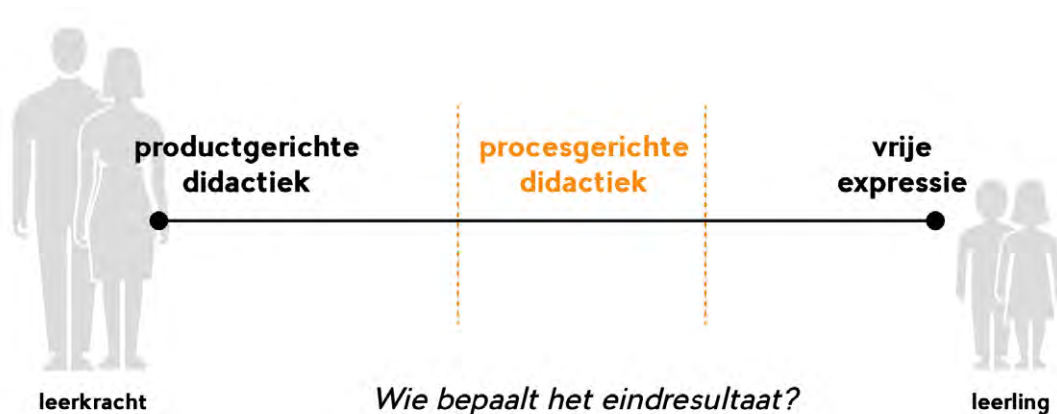
HET RISICO VAN GEEN PROCES

Kotte vervolgt de training met een eenvoudige, korte tekenopdracht die de deelnemers in alle vrijheid mogen uitvoeren. De leerkrachten beginnen - wat aarzelend - te tekenen. Vervolgens laat ze tekeningen van kinderen zien die dezelfde opdracht hadden gekregen. De leerkrachten zijn verbaasd over de gelijkenis tussen hun tekening en de kindertekeningen. Ze ervaren met deze opdracht wat het brein doet als er geen proces bevorderd wordt. Je gaat in je brein, in je geheugenbibliotheek, zoeken naar een passend antwoord bij de opdracht. Het eerste laatje dat past bij de opdracht, wordt gebruikt en je komt tot een 'gewenst' antwoord, een voor de hand liggende respons. Het brein wordt niet gestimuleerd verder te zoeken, om meer laatjes te openen.

In het beeldend onderwijs zien we vaak een combinatie van productgerichte didactiek en vrije expressie. Wat zijn daarvan de risico's en wat de mooie

“LEERKRACHTEN ERVAREN MET DEZE OPDRACHT WAT HET BREIN DOET ALS ER GEEN PROCES BEVORDERD WORDT”

kanten? Ja, het is prima om rond kerst de klas te versieren met Pinterest-werkjes en ja, het is prima om kinderen vrij te laten experimenteren, bijvoorbeeld om de mogelijkheden van materialen te ontdekken. Maar we zien vervolgens dat de ontwikkeling van de creatieve en vakmatige ontwikkeling van leerlingen stagneert omdat ze te weinig specifieke kennis en vaardigheden opdoen. Er is een cultuur ontstaan waarin wordt geaccepteerd dat er per klas maar enkele kinderen kunnen tekenen, kunnen zingen of toneel kunnen spelen.

‘Kan het zijn dat wij zelf als kind ook enkel de productgerichte en vrije expressie aanpak onderwezen hebben gekregen als het gaat om beeldende vorming, muziek en drama?, vraagt Karin. ‘En dat ook wij een etiket *ik kan het niet* hebben meegekregen? Het blijft heel stil in de aula, dan komen er knikjes, steeds meer knikjes. ‘En wat willen wij voor de nieuwe generatie?’

BETEKENISVOLLE OPDRACHTEN

Hoe zorg je als leerkracht voor een verdiepend leerproces bij de leerlingen? De leerkrachten merken tijdens de training dat een goede, betekenisvolle opdracht direct aanzet tot meer

antwoorden, tot verder denken dan het eerste laatje. Kotte geeft hen verschillende oriëntatie-opdrachten om meer laatjes te openen (voorkennis op te halen) maar ook laatjes te vullen (kennis te verbreden). Er wordt gebrainstormd en gekeken naar voorbeelden, het gaat erom intensief waar te nemen, te verbeelden, te onderzoeken en te beleven.

Als vanzelfsprekend worden er verbanden gelegd met andere vakgebieden zoals wereldoriëntatie. In de uitvoeringsfase worden vervolgens gevoelens, ervaringen en ontdekkingen, opgedaan tijdens de oriëntatie- en onderzoeksfase, omgezet in een product, in kennis of in een kunstzinnige uiting. Het convergent en divergent denken komt in alle fases aan bod, er worden bijvoorbeeld meerdere schetsen gemaakt, waarvan er uiteindelijk één wordt uitgewerkt. Ook vindt er tussentijdse reflectie plaats, evenals een (formatieve) eidevaluatie.

NAAR MEER SAMENHANG

Met de basistraining procesgerichte didactiek is er een impuls gegeven aan de verbetering van de kwaliteit van de beeldende lessen. En er is een basis gelegd om meer samenhang in het curriculum en de lessen aan te brengen. Beeldend

zal, voortbouwend op die laatste ambitie, een verbinding aangaan met andere leergebieden. Een beeldende opdracht kan immers ook zorgen voor de verbeelding van een stukje wereld. Door de beeldende opdracht te verbinden met kerndoelen van bijvoorbeeld *Oriëntatie op jezelf en de wereld*, wordt tijdens de oriëntatiefase en de onderzoeksfase van het proces de inhoud van dat leergebied onderzocht en er op gereflecteerd. Zo wordt onderwijs op een vanzelfsprekende manier betekenisvol.

De vier PCBO-scholen worden door *Cultuureducatiegroep* begeleid bij het implementeren van procesgerichte didactiek. Er zullen intervisiemomenten zijn, waarin gereflecteerd wordt op de gegeven lessen. En gezamenlijk worden er vervolgens nieuwe lessen voorbereid. De leerkrachten kunnen daarbij gebruikmaken van de lessen uit de online methode *Laat maar leren* en de uiteindelijk gegeven lessen worden gebruikt voor een doorgaande leerlijn. De aandacht zal het komend jaar liggen op de toepassing van de procesgerichte didactiek voor de atelierlessen en op de vertaling van die didactiek naar (bijvoorbeeld) muziekonderwijs. Ambities genoeg. Gelukkig loopt de regeling *Cultuureducatie met Kwaliteit* nog tot en met 2020. ●

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

- Karin Kotte en het denkkader: <https://kunstedu.nl/>
- De methode *Laat maar leren*: <https://www.laatmaarlernen.nl/#!/producten/laat-maar-zien>
- Cultuureducatiegroep: www.cultuureducatiegroep.nl

AUTEUR: PIEN SCHOOL

KUNST EN EXCELLEREN

Uit het onderzoek van het LAKS (LAKS-monitor 2018) naar schooltevredenheid van onder andere vmbo-leerlingen, blijkt dat zij graag meer variatie in het lesaanbod zouden zien en meer aandacht voor motivatie en excellentie. Bijvoorbeeld door hen meer inspraak en keuzemogelijkheden te geven. Een interessante uitkomst voor iedereen die werkt met vmbo-ers. Voor de kunstvakken bovendien een uitgelezen kans zich te profileren en bijvoorbeeld ook andere vakken te inspireren om door kijken, ervaren, proberen en luisteren de lesstof op verschillende manieren te benaderen.

De gewijzigde eindtermen 3 en 4 van *Kunstvakken inclusief CKV* kunnen al een bijdrage leveren aan de wensen van de leerlingen. In het examenprogramma is het maken en presenteren van eigen werk een onderdeel dat aansluit bij het meemaken van een kunstzinnige activiteit. De vorm van die presentatie, evenals de vorm van het kunstdossier, mag door de school en de leerling samen worden bepaald. Zo wordt het mogelijk om op eigen wijze invulling te geven aan de activiteiten; dat motiveert en biedt tegelijkertijd meer kansen op excelleren.

Hebt u goede ideeën over meer variatie in het lesaanbod of over manieren om motivatie en excellentie te stimuleren, maar ontbreken voldoende financiële middelen? Het Fonds voor Cultuurparticipatie stelt een subsidie beschikbaar om de kwaliteit van het cultuuronderwijs in het vmbo, vso en praktijkonderwijs te verbeteren. Vooral de samenwerking tussen scholen en culturele instellingen wordt extra gestimuleerd. Aanvragen kunnen nog tot en met 2020 worden ingezonden. Opdat deze Kunstzone mag inspireren om al uw grootse vmbo-plannen waar te maken!

WEGWIJS IN DE JUNGLE

HOE ZIT HET MET KUNST EN CULTUUR
VOOR DE VMBO-LEERLING?

AUTEURS: HUUW BRAAM EN
MELISSA DE VREEDE
BEELD: COLLIN VAN DER SLUIJS

Voor een buitenstaander is het doorgronden van het Nederlandse schoolsysteem al een fikse opgave, maar voor een insider is dat ook niet altijd even makkelijk. Zoveel mogelijkheden, zoveel kansen en ook zoveel verschillen zijn er tussen de scholen onderling. En dat geldt misschien nog wel in het bijzonder voor het vmbo.

Dat het vmbo vier jaar duurt en vier leerwegen kent is nog eenvoudig te begrijpen. Maar dan wordt het al snel complexer. De leerwegen verschillen namelijk van elkaar in niveau en omvang, er zijn sinds kort (nieuwe) profielen voor de bovenbouw van de beroepsgerichte leerwegen (gemengde, kader en basis) en nieuw is ook het vrije deel dat de leerling, al naar gelang zijn belangstelling en competenties, zelf kan invullen. Ook wat betreft de kunstvakken zijn er vernieuwingen doorgevoerd.

Leerlingen kunnen hun profiel verrijken met keuzevakken op het terrein van kunst en cultuur en het examenprogramma *Kunstvakken inclusief ckv* is met ingang van 1 augustus 2018 in werking.

VERDUIDELIJKT EXAMENPROGRAMMA

Dit nieuwe eindexamenprogramma vervangt het oude, *Kunstvakken 1*. Op verzoek van het ministerie van OCW is het aangepast en de verbinding tussen CKV (het verplichte kunstvak voor iedere leerling) en het examenprogramma is nu verduidelijkt (zie ook Van Lanschot Hubrecht, Kunstzone 3, 2017).

Nog steeds moeten leerlingen vier culturele activiteiten bijwonen, maar het verschil is dat één van die activiteiten aanleiding moet zijn voor het maken en presenteren van eigen kunstzinnig werk. Dat mag een fotoserie, filmpje, vlog of anderszins zijn. Veel vmbo-docenten laten leerlingen, net als in havo/vwo, een cultureel zelfportret maken aan het begin en aan het eind van het traject. Zo kan goed worden bekeken en beoordeeld welke ontwikkeling de leerling heeft doorgemaakt. Nieuw is ook het *vormvrije* kunstdossier,

hierin doen leerlingen verslag van de activiteiten die zij hebben meegemaakt en wat die voor hen hebben betekend. De leerling bepaalt in overleg hoe zijn dossier er uit gaat zien, bijvoorbeeld een video, een serie foto's, een website of alleen tekst. Hoe dan ook, het vak moet 'naar behoren' worden afgerond. Er is dus geen sprake van een cijfer, zoals dat bij havo/vwo sinds kort wel het geval is.

Hoewel het scholen vrij staat zelf te bepalen hoeveel uur ze aan CKV besteden, volgt de meerderheid het advies van de overheid, namelijk 40 uur. Dit komt neer op 1 uur in de week, meestal in de derde klas. Natuurlijk zijn er ook uitschieters, naar boven of naar beneden. Een variant die ook nog wel eens voorkomt, is dat het vak wordt gecomprimeerd tot één projectweek waarin dan tal van workshops en optredens plaatsvinden.

KNELPUNTEN

Jan Mulder verzorgt al jaren bijscholingscursussen voor kunstvakdocenten en de CKV vernieuwingen in het vmbo staan ook op zijn programma. Voorafgaand aan de cursus vraagt hij de docenten naar de stand van zaken op hun school en dat levert een rijke bron van informatie. Eén van de deelnemers was bijvoorbeeld heel verbaasd over het cultuurbeleid op de school waar zij ging werken: 'Er was tot dit jaar nooit een structurele opzet geweest. Het enige dat vaststond was het *Rondje Cultuur* voor de derde klas, langs vijf culturele instellingen. Ik probeer nu een inhaalslag te maken en de directie ervan te overtuigen dat CKV gedragen moet worden door de hele school. Ook mijn collega's informeerde ik dat het vanaf nu echt anders

“HET IS OPMERKELIJK DAT HET AANTAL VMBO-LEERLINGEN DAT VOOR EEN KUNSTVAK KIEST DE LAATSTE JAREN MIN OF MEER CONSTANT IS”

moet. Dat evenementen niet meer alleen bijgewoond moeten worden, maar dat er ook verslaglegging moet komen en dat er een dossier moet worden opgebouwd in klas 1, 2 en 3.

De knelpunten die deze docent ondervindt, zijn niet uniek. Geen taakuren, geen steun van collega's, geen steun van de directie, het zijn vaak gehoorde klachten die alles te maken hebben met de positionering van het vak. 'Hoe krijg je een ongeïnteresseerde groep managers mee en om?', luidde de wanhoopskreet die een docent voor de intake optekende.

CIJFERS

Toch blijkt uit de tweejaarlijkse *Monitor Cultuureducatie voortgezet onderwijs 2017* (Sardes, 2017) dat bijna 90% van de scholen een visie op cultuuronderwijs heeft, twee derde van de scholen heeft deze ook daadwerkelijk vastgelegd en dit percentage lijkt langzaam te groeien (fig. 1).

Deze percentages betreffen overigens het gehele vo, er zijn geen aparte cijfers voor het vmbo. Wel weten we dat ongeveer 10% van het totaal aantal leerlingen in het schooljaar 2016-2017 eindexamen deed in een kunstvak (DUO). Verreweg de meeste van hen (ca. 85%) doen eindexamen in de beeldende vakken, voor muziek kiest ca. 9%, drama 5% en dans iets minder dan 1% (fig. 2).

Het is opmerkelijk dat het aantal vmbo-leerlingen dat voor een kunstvak kiest de laatste jaren min of meer constant is, want op havo/vwo blijkt dat aantal af te nemen (Hagenaars, Kunstzone 3, 2018). In het vmbo

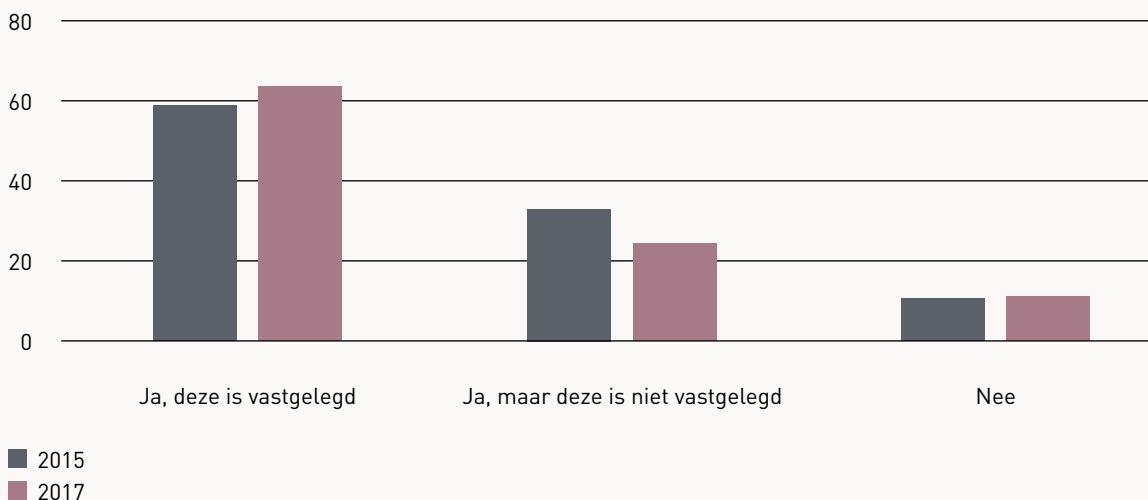
kunnen alleen leerlingen die de theoretische of de gemengde leerweg volgen eindexamen doen in een kunstvak. Leerlingen in de basis- of kaderberoepsgerichte leerweg kunnen wel voor een kunstvak kiezen, maar zij doen er geen eindexamen in.

PROFIEL KIEZEN

De beroepsgerichte programma's in het vmbo zijn sinds 2016 vereenvoudigd, verduidelijkt en geactualiseerd. Leerlingen kiezen uiterlijk aan het eind van het 2e leerjaar voor een profiel. Dat bestaat uit een gemeenschappelijk deel, een profieldeel en het vrije deel. Naast vakken die voor iedereen gelden, Nederlands, Engels, maatschappijleer en een kunstvak, kiest de leerling in de bovenbouw (klas 3 en 4) uit een van de volgende profielen: *Bouwen, wonen en interieur; Produceren, installeren en energie; Mobiliteit en transport; Media, vormgeving en ICT; Maritiem en techniek; Zorg en welzijn; Economie en ondernemen; Horeca, bakkerij en recreatie; Groen; Dienstverlening en producten.*

Het profieldeel kent een combinatie van twee profielverplichte algemeen vormende vakken en een beroepsgericht profielvak. Dit laatste combineert theorie met praktijk. Het is namelijk de bedoeling dat leerlingen zich tijdens de schoolperiode goed voorbereiden op hun toekomstige beroep of vervolgopleiding. De leerling moet dus goed bedenken welke richting hij in de toekomst op wil. 'Waar ligt mijn belangstelling, waar ben ik goed in en wat zou ik graag willen leren?' De meeste scholen bieden minimaal twee profielen

Fig. 1
Heeft uw school een visie op cultuuronderwijs? (N schoolleiders 2015=374, 2017=203)

aan. In principe vindt regionaal overleg plaats zodat - binnen een redelijke afstand - een keuze uit alle profielen gemaakt kan worden. Volgens de laatste gegevens (2014) kan 65% van de leerlingen in zijn directe omgeving uit negen profielen kiezen. Het profiel Media, Vormgeving en ICT (MVI), één van de twee profielen met de meeste mogelijkheden voor kunstzinnige/creatieve vakken, wordt maar op een beperkt aantal vestigingen aangeboden. Het andere profiel dat die mogelijkheden ook biedt, Dienstverlening en Producten (D&P), biedt wat meer keuzemogelijkheden.

Uit onderzoek onder 137 vmbo-directeuren (LKCA) blijkt dat op bijna twee derde van de scholen D&P wordt aangeboden, 12% biedt het profiel MVI aan en 9% biedt beide profielen aan (fig. 3). Op 35% van de scholen wordt geen van beide profielen aangeboden. In de toekomst verandert er weinig, zeggen de respondenten. Wat betreft MVI blijft het percentage gelijk en bij het profiel D&P wordt een kleine groei verwacht van 3%.

BEROEPSGERICHTE KEUZEVAKKEN

Naast de gewone kunstvakken kunnen leerlingen die de beroepsgerichte leerwegen volgen, ook vakken kiezen die kunstgerelateerd zijn. Er is immers ook een vrij deel, dat de leerling al naar gelang zijn belangstelling en competenties zelf kan invullen. Doorgaans biedt een school keuzevakken aan die in het verlengde liggen van de profielen. Dat betekent dat op scholen die MVI en/of D&P aanbieden, keuzevakken worden gegeven als Podium, Tekenen, schilderen en illustreren, 2D en 3D vormgeving en productie, Mode en design e.d. Op dit moment zijn er bij MVI twaalf keuzevakken en bij D&P zeven.

Het zal geen verwondering wekken dat scholen waar leerlingen kunnen kiezen voor MVI of D&P plus een

bijbehorend pakket van kunstgerelateerde vakken, vaak scholen zijn die cultuuronderwijs hoog in het vaandel hebben. Zo treffen we onder de scholen die lid zijn van de Vereniging Cultuurprofiel scholen (VCPS) een flink aantal voorbeelden waar docenten op zoek gingen naar verbindingen tussen de avo-vakken en cultuuronderwijs. Ook zijn de vernieuwingen vaak aanleiding om contact te leggen met culturele instellingen buiten het schoolgebouw voor projecten of praktijkopdrachten. Daarnaast wordt steeds vaker gezocht naar aansluiting met de mbo-opleidingen in de regio.

Maar niet alleen cultuurprofiel scholen zijn actief. Ook op andere vmbo-scholen zijn kunstvakdocenten alert en gebruiken de vernieuwingen om de positie van cultuuronderwijs te verstevigen, bijvoorbeeld door hun eigen vak zo vorm te geven dat het als keuzevak kan worden aangeboden, of door samen met collega's projecten te bedenken waarbij ieder vanuit zijn eigen vakgebied kennis levert.

AANHAKEN

Voor de kunstvakdocenten die tot nu toe niet bijzonder betrokken waren bij de vernieuwingen zijn er tal van mogelijkheden om alsnog aan te haken. Want vanzelfsprekend hebben deze vakken ook voor leerlingen die een ander profiel kiezen, veel te bieden. Presenteren en vormgeven bijvoorbeeld komen in bijna ieder beroep van pas. Het is dus zaak de directie ervan te overtuigen dat jouw school een bepaald (kunstgerelateerd) keuzevak in het pakket zou moeten opnemen. Voor een aantal leerlingen wordt het er aantrekkelijker door, al valt het niet altijd mee om in het oerwoud van keuzemogelijkheden tot de (ideale) schoolloopbaan op maat te komen. ●

Huub Braam en **Melissa de Vreede** zijn beiden werkzaam bij het LKCA.

NOG MEER WEGWIJS?

- www.slo.nl/organisatie/recentepublicaties/handreiking-schoolexamen-kunstvakken
- <https://nieuwmbo.nl/vernieuwing-vmbo/>
- https://www.sardes.nl/uploads/publicaties_downloads/rap_monitor_cultuuronderwijs_vo.pdf
- www.onderwijsincijfers.nl
- <https://nieuwmbo.nl/bovenbouw/examenprogramma-keuzevakken/>
- www.kunstcultuur.slo.nl/bovenbouw-vmbo
- www.handreikingsschoolexamen.slo.nl/kunstvakken

Fig. 2
Het % leerlingen dat examen doet in een kunstvak naar discipline (N=137)

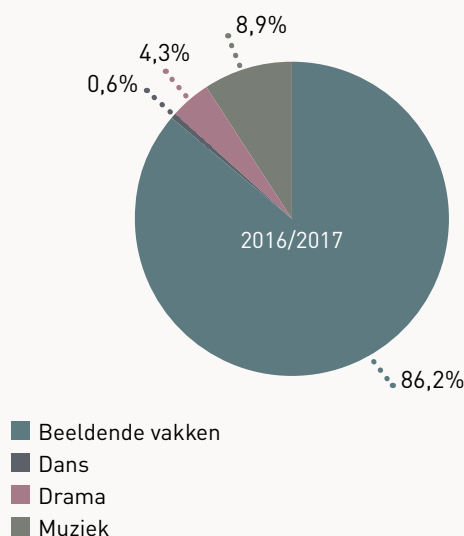
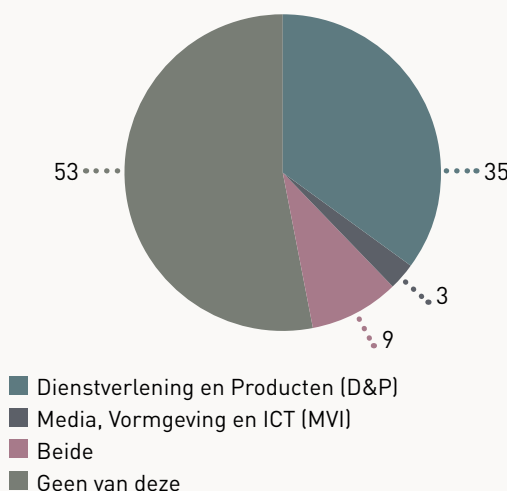

Fig. 3
Welke van de volgende profielen bieden jullie aan? (N=137)

DANIEL SHEA

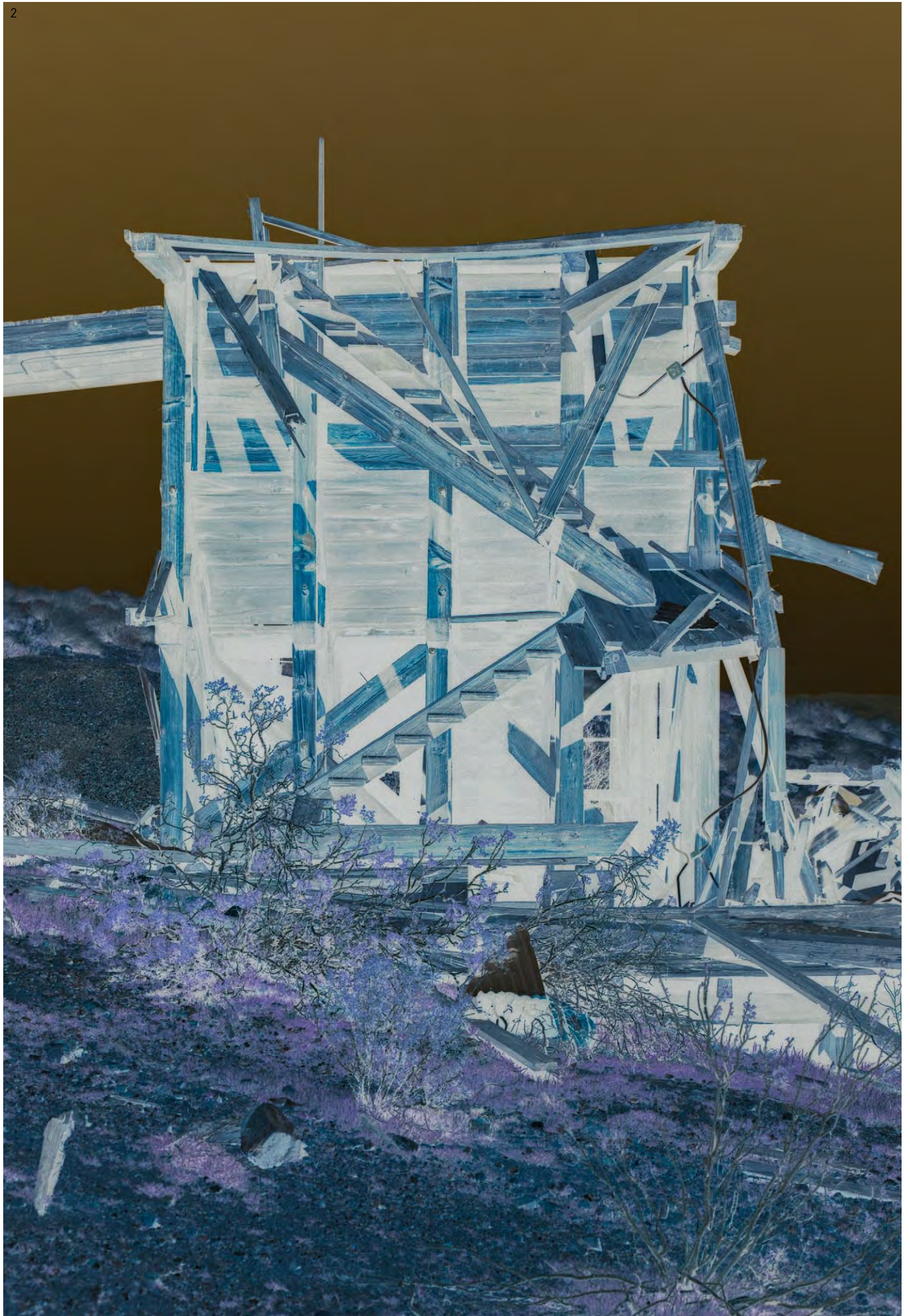
De titel van Daniel Shea's (1985, VS) laatste fotoproject *43-35 10th Street*, verwijst naar zijn studioadres in Long Island City, New York. Shea's bebouwde niemandsland zou echter overal ter wereld kunnen zijn gefotografeerd en is dat in feite ook. Door foto's van verschillende momenten in de tijd en verschillende plekken op de wereld te combineren, overstijgt zijn werk de lokale dimensie en stelt het universele stedelijke ontwikkelingen aan de kaak.

Daniel Shea won de twaalfde *Foam Paul Huf Award*, die jaarlijks door een internationale jury wordt uitgereikt aan een fotografietalent onder de 35 jaar.

De tentoonstelling in Foam loopt nog tot 27 februari.

1. Untitled, from the series *43-35 10th Street*, 2017 © Daniel Shea
2. Searles Valley, IV from the series *43-35 10th Street*, 2017 © Daniel Shea

Leerling fotografeert 'associatie' in het Museum Catharijne Convent.

‘IN HET MUSEUM KIES IK WAT IK BELANGRIJK VIND!’

AUTEUR: MONIEK WARMER
FOTO: ELSBETH PIJNAPPELS

In de zomer van 2018 is met een pilot onderzocht hoe door middel van dans, drama, fotografie en muziek gereflecteerd kan worden op een kunstervaring. Leerlingen componeerden o.a. een muziekstuk en fotografeerden in vier musea met verschillende collecties. De vraag was of deze manier van reflecteren tot een authentieke kunstervaring kan leiden.

“JE KUNT EEN MUSEUM OOK ‘HOREN’, JE KUNT EEN OBJECT ‘LEVEND’ MAKEN, EEN RELATIE KRIJGEN MET EEN SKELET EN MEDELIJDEN HEBBEN MET EEN ORGEL”

In kunstonderwijs speelt steeds de vraag wanneer een opdracht, ervaring of een beleving betekenisvol is. De algemene opvatting is dat reflectie belangrijk is; door reflectie aan een opdracht te verbinden komt de leerling erachter wat de keuzes zijn geweest van de maker én wat het werk voor hem of haar betekent.

NIET LOUTER TALIGE REFLECTIE

De museumdocent is gewoonlijk degene die in een gesprek met leerlingen probeert te achterhalen hoe en wat zij over de objecten denken die zij in het museum zien. Museumbezoeken dagen uit om kritisch te kijken en het reflecteren begint vanuit het kijken, maar het gesprek over wat er te zien is, wordt bijna altijd mondeling gevoerd. Dit is bijzonder, omdat veel leerlingen (en volwassenen) een andere voorkeur hebben dan taal om zich uit te drukken. Zij kunnen veel beter met hun lichaam of met beelden communiceren over hun gedachten en gevoelens. Taal is een geschikt middel om je (creatief) te uiten, maar ook andere media zoals het lichaam, voorwerpen en grafische tekens kunnen worden ingezet bij een museumbezoek.

DE BASIS: EIGEN KEUZE

De leerlingen, afkomstig uit vmbo/havo van X11 media en vormgeving, werkten twee dagen in kleine groepjes. In de ochtend in het ene museum met bijvoorbeeld drama, in de middag deden ze hetzelfde dramaonderzoek in een ander museum. In elk museum was een museumdocent en een discipline-expert.

Samen met experts had ik bepaald dat de leerlingen zelf een object, een ruimte of een thema mochten kiezen. Dat vormde de basis van de pilot en die bleek van grote waarde voor het onderzoek.

Zo zei een leerling: ‘Ik mag nu zelf kiezen wat ik belangrijk vind en waar ik iets over wil leren. Anders bepaalt het museum of de docent wat ik belangrijk moet vinden.’

Voor de experts was dit een nieuwe manier van werken, zij zijn gewend om eerst een thema, object of uitgangspunt te kiezen om van daaruit met leerlingen werk te maken. Bij deze pilot kozen de leerlingen het object of werk dat hun uitgangspunt werd om te fotograferen, dansen of componeren en welk verhaal zij daarover wilden vertellen.

IN DE MUSEA

In het Catharijneconvent kozen de leerlingen een object, werk of plaats uit de tentoonstelling *Shelter* en maakten daar een foto van. Deze ‘stukjes’

werden bijeengebracht en samen ontdekten ze zo de thematiek van de tentoonstelling. Dat maakte hen enthousiast: ze hadden zelf iets ontdekt en wilden dat graag delen. Tegelijkertijd stelden ze vragen aan de museumdocent over de betekenis van de objecten en kunstwerken: ‘wat betekent wat ik hier zie? Klopt het dat ik dit denk?’

Het bijzondere was, dat het over het algemeen ging over onderwerpen of thema’s uit het educatief aanbod van het museum. Maar dat wat het museum belangrijk vindt om over te dragen kwam nu uit de leerlingen zelf: ‘dit wil ik weten.’

In het Utrechtse Universiteitsmuseum lieten leerlingen zich inspireren door ‘het kabinet van de dokter’ (het Bleulandkabinet) waar onder andere foetussen te zien zijn. Ze wilden tegelijkertijd ‘iets’ doen met de Victoria waterlelie die bijna in bloei was. Ze componeerden uiteindelijk een muziekstuk over leven en dood. Helemaal zelf bedacht.

Beeld- en vormonderzoek deden ze in het Centraal Museum, door middel van fotografie. De leerlingen vroegen zich daarbij af op welke manieren ze een object in beeld konden brengen.

UITKOMSTEN

Door de opdrachten objectonafhankelijk te houden, kregen leerlingen veel ruimte - er kan eigenlijk in ieder museum gewerkt worden met de opdrachten. Werken met vakspecialisten of experts bracht leerlingen op een ander niveau in hun onderzoek. Ze werden door hen naar een plaats in de discipline ‘getild’ die ze nog niet eerder betraden. Vakspecialisten of museumdocenten op hun beurt zagen een schat aan mogelijkheden om vanuit een bepaalde kunstdiscipline te starten met de collectie van het museum.

Leerlingen maakten iets dat werkelijk betekenis voor hen had, ze waren niet alleen trots op wat ze hadden gedaan, maar ook nieuwsgierig naar het werk van anderen. Wat bleek: er waren verrassend veel verschillen tussen wat ze maakten, ook al werkten leerlingen in dezelfde ruimte.

Een van de mooiste uitkomsten was dat de leerlingen een ander beeld van het museum kregen: je kunt een museum ook ‘horen’, je kunt een object ‘levend’ maken, een relatie krijgen met een skelet en medelijden hebben met een orgel. ●

Moniek Warmer van Warmer, Educatief ontwerp voor kunst&cultuur, is projectleider Stichting Utrechtse Musea.

VOORTGANG?

De Utrechtse musea gaan de ervaringen die in deze pilot zijn opgedaan testen onder grotere groepen leerlingen uit voortgezet- en basisonderwijs. Voorjaar van 2019 worden de resultaten bekend.

EEN AARDIGE TRUC

DE CANON VAN ROP

De hoteleigenaar gooit zijn armen in de lucht. 'Auto kaputt!' galmt hij dwars door de benauwde vestibule. Hij grijpt naar het hoofd, alsof het zijn eigen auto is. 'Ja auto kaputt', mompel ik. De man komt achter de lichtbruin gelambriseerde balie vandaan. 'Dat heb ik ook eens gehad met een Audi', tettert hij. 'Twintigduizend kilometer stond erop zeg ik je. En wat denk je, op de snelweg richting Locarno, boem, versnellingsbak naar de donder.' Wil je met de lift of met de trap?'

Terwijl we onze koffers naar de kamer sjouwen denk ik aan mijn Daewoo. Heb ik dat. Pech in Zwitserland.

De eetzaal is net als de rest van het hotel eenvoudig. Het ontbijt ook. Pak melk, boterhammen. Het is verrassend huiselijk vergeleken met het vijfsterren Palazzo afgelopen week langs het Gardameer. Daar zilveren bestek en iemand die je stoel aanschuift. Hier een legpuzzel van Slot Neuschwanstein aan de muur, vastgeplakt op een plaat triplex. Ik voel me thuis. Dan, boven de eettafel: iets impressionistisch. Onwillekeurig raak ik het aan, dat kan hier best. Warempel, het is echt geschilderd, in een grove toets ook nog. Ik voel dikke lagen verf.

Het is herfst in ons schilderij. Parijs op een bewolkte dag. Het heeft net geregend, de straat spiegelt. Zoals dat met impressies gaat is er geen enkel scherp detail op te merken. Er is enkel sfeer. Toch zien we dat de dame in het midden een Victoriaanse hoed met

Hoewel het is gesigeneerd met 'R. Davey' blijft de maker net zo anoniem als de figuren in dit stadsgezicht. Het is afkomstig van een Parijse firma die het op bestelling levert. Er valt te kiezen uit verschillende genres met passende nepsignatuur. Van dit tafereel

Parisian Street Scene, Hotel Albergo Nazionale, Biasca Zwitserland

veer draagt. Tegen het bijna bladerloze boompje lijkt een man te leunen, wellicht de eigenaar van de kleine kiosk. Daar rechtsachter een mysterieuze zwarte gestalte, weggelopen uit een boek van Carlos Ruiz Zafón.

Onze verbeelding vult alles wat ontbreekt gretig aan. Zo werkt ons brein. De schilder beheerst de kracht van suggestie en houdt ons met die losse verfstreken heerlijk voor de gek. Het is een aardige truc.

bestaan talloze varianten, voor een paar tientjes te koop. Toch heeft dit anonieme massaproduct mij even weggerukt uit de werkelijkheid. Dat kan dus. De hotelbaas staat ongeduldig naast onze tafel te drementelen. 'Ik heb een afspraak in Locarno, kunnen jullie nu meteen uitchecken?' Was ik maar in Parijs.

JEROEN ROP IS EEN VISUELE OMNIVOOR, PROFESSIONELE DAGDROMER EN DOCENT BEELDENE VORMING AAN EEN VO-SCHOOL IN GOES.

DE MUSICALKLAS ALS VLEGWIEL

AUTEUR: MELISSA DE VREDE
FOTO: RICHARD KOK

HET LENTIZ | FLORACOLLEGE IN NAALDWIJK HOEFDE WEINIG TE DOEN OM DE VERNIEUWINGEN IN HET VMBO-CULTUURONDERWIJS VORM TE GEVEN. AL JAAR EN DAG MAKEN LEERLINGEN VANAF DE BRUGKLAS EEN PORTFOLIO VOOR ALLE VIER DE KUNSTVAKKEN. ZIJ SLUITEN HET VAK KUNSTVAKKEN 1 (NU KUNSTVAKKEN INCLUSIEF CKV) AAN HET EIND VAN HET DERDE LEERJAAR AF MET EEN PRESENTATIE.

Het Floracollege, een school voor alle leerwegen van het vmbo, ziet in tegenstelling tot andere scholen in de regio kans het leerlingenaantal (ca. 850) ondanks de krimp constant te houden. Dit is mede te danken aan het cultuurprofiel, dat ouders en leerlingen blijkt aan te spreken. Sinds 2016 is de school officieel erkend als cultuurprofielschool en dat was een bewuste keuze. De school was al jaren bezig cultuur een steeds belangrijker plek in het curriculum te geven en contacten met culturele instellingen in de buurt werden steeds hechter.

MUSICALKLAS

De fameuze Musicalklas die in 2005 startte, is uitgegroeid tot een begrip. Hans Tobel, docent muziek, vertelt: 'De tweedeklassers zeiden dat ze geen zin hadden in gewoon saaie muziekles en vroegen of ze niet een musical konden maken. Ik vond dat prima, maar waarschuwde: als we het doen, doen we het goed. Ik wilde niet alleen maar een voorstellinkje op de open dag, maar ook met minstens zes of zeven optredens buiten de school. Naar basisscholen en bejaardenhuizen. En zo zijn we gestart. Het meisje dat toen de hoofdrol had en de choreografie maakte, heeft nu een eigen dansschool.'

BINDENDE FACTOR

De musicalklas komt iedere maandagmiddag na schooltijd bij elkaar onder het motto 'het is vrijwillig, maar niet vrijblijvend'. Jaarlijks worden zestig leerlingen geselecteerd uit alle niveaus en leerjaren. De samenwerking zorgt voor onderling begrip en erkenning. Dat bleek tot Tobels verbazing niet vanzelfsprekend: 'Zelfs binnen onze school bleken er tal van vooroordelen te bestaan, bijvoorbeeld over de leerlingen met een rugzakje.' Hetzelfde positieve effect hebben de kunstklassen, waar leerlingen van de eerste twee klassen voor kunnen kiezen die extra tijd aan de kunstvakken willen besteden.

Chris van Mechelen - van 2014 tot 2016 interim-directeur - en zijn opvolger directeur Jan Eliëns waren - en zijn - vast van plan cultuuronderwijs zijn stevige plek te laten behouden: 'Cultuur is de bindende factor in ons onderwijs geworden. Niet alleen op het gebied van kennis en vaardigheden, maar vooral als het gaat om de persoonlijke ontwikkeling van leerlingen. De musicalklas is daarvoor een geweldig visitekaartje. Het is fantastisch om de regio daarmee te laten zien: dát is Flora.' ●

Melissa de Vrede is werkzaam als specialist cultuureducatie bij het LKCA.

MEER
PRAKTIJKVOORBEELDEN?
• <https://www.lkca.nl/voortgezet-onderwijs>

EMOTIES BIJ ERFGOED

ONDERZOEK NAAR EEN WERKWIJZE

In 2014 introduceerden Hester Dibbits en Marlous Willemsen de term emotienetwerken. Wat betekent die term? Wat kun je ermee en wat levert het op voor het vmbo of het praktijkonderwijs? Daar doen Dibbits en Willemsen momenteel onderzoek naar.

ERVARINGEN BINDELMEER COLLEGE

Tal van scholen hebben de laatste jaren ervaringen opgedaan met Imagine IC. Met het Bindelmeer College, een vmbo-school vlakbij de instelling, ontstond gaandeweg intensief contact. Sinds 2012 organiseren de educatiemedewerkers van Imagine IC in nauwe samenspraak met de docenten een werkweek voor tweedeklassers. Tijdens die week wordt met leerlingen van gedachten gewisseld over de betekenis van erfgoed. Startpunt is altijd een thema en de gevoelens en associaties die dat thema bij de leerlingen oproept. Vervolgens wordt hun referentiekader uitgebreid door kennismaking met een erfgoedinstelling. Bij het thema *Believe it or not* van enkele jaren geleden (2014) bracht de klas een bezoek aan het Bijbels Museum. Aan de hand van objecten vonden gesprekken plaats over religie en over voorwerpen die daarbij van belang zijn. Leerlingen dachten na over welke rol geloof in hun leven speelt en namen dingen mee die voor hen in dat opzicht belangrijk waren. En zo ontstond een tentoonstelling die in Imagine IC werd gepresenteerd.

Begin 2018 is het onderzoeksproject *Emotienetwerken rond Erfgoed in Educatieve Settings* (EmErEd) gestart. De ervaringen die de afgelopen jaren zijn opgedaan tijdens de werkweken op het Bindelmeer College komen goed van pas.

ONDERZOEKSOPZET

In een emotienetwerk maak je kennis met elkaars gevoelens over erfgoeditems en leidt een open gesprek hierover - als het goed is - tot wederzijds begrip. Uitwisseling is cruciaal. In het onderzoeksproject wordt nagegaan of de gehanteerde werkwijze ook werkelijk iets oplevert. Veranderen de opvattingen van leerlingen over erfgoed en hoe zit dat met de begeleidende docenten en de educatiemedewerkers? Wat betekenen de gesprekken die gevoerd worden voor hen? Zijn zij zich ervan bewust dat erfgoed geen voldongen feit is, maar wordt gemaakt? Dat er onderhandeling plaatsvindt over wat wij als erfgoed bestempelen en dat iedereen voor zichzelf daarin een rol kan opeisen? Oftewel: is er bij hen sprake van toegenomen erfgoedwijsheid? De uiteindelijke bedoeling van *EmErEd* is om tot een nieuwe methode voor de omgang met erfgoed te komen.

In een aantal labs volgen leerlingen een programma, ontwikkeld door de educatiemedewerkers van een erfgoedinstelling, samen met docenten van de school en deskundigen die betrokken zijn bij het onderzoeksproject. Het gedrag en de reacties van de leerlingen én van hun docenten wordt nauwlettend geobserveerd, er vinden nagesprekken plaats en vervolgens reflecteren de experts op de bevindingen. Het eerste lab, ontwikkeld door Imagine IC, vond in maart 2018 plaats. Voor het tweede (november 2018) verzorgde de afdeling educatie van Museum Gouda het programma.

Hester Dibbits is bijzonder hoogleraar Historische Cultuur en Educatie aan het Centrum voor Historische Cultuur (CHC) van de Erasmus Universiteit en lector aan de Reinwardt Academie. Marlous Willemsen is als docent en onderzoeker verbonden aan de Reinwardt Academie en directeur van Imagine IC, een Amsterdamse instelling die een mix wil zijn tussen museum, archief en debatcentrum. Uit de flyer: 'Bij ons draait alles om erfgoed. Bij erfgoed denken jongeren vaak aan oude spullen, zoals schilderijen, monumenten en erfstukken van grootouders. Bij ons ontdekken ze dat erfgoed meer is dan dat.'

AUTEUR: MELISSA DE VREEDE
FOTO: JULIA BALLARDT
MODEL: MERY COOPMAN

“EMOTIENETWERKEN IS EEN IDEE, EEN MANIER VAN DENKEN OVER ERFGOED MAKEN”

LAB1

Het Amsterdamse Praktijkcollege De Dreef wilde wel ‘object van onderzoek’ worden en werkte samen aan de ontwikkeling van lab1. De leerlingen hebben, net als die van het Bindelmeer College, jaarlijks in maart een werkweek. Maar de leerlingen van het Praktijkcollege ondernemen tijdens die week meerdere activiteiten. Zij bezochten bijvoorbeeld het Rijksmuseum en maakten een rondvaart. Het project met Imagine IC was dus één van de onderdelen van de week en niet, zoals bij het Bindelmeer College, weekvullend.

Gedurende de week verzorgde Imagine IC iedere dag hetzelfde programma - van twee uur - voor steeds weer een andere groep 14 à 15 jarigen. Volgens de docenten zou het een hele toer worden om de aandacht zo lang vast te houden bij zo’n taai onderwerp, vandaar dat educatiemedewerkers Eline Minnaar en Malou Sumah voor veel afwisseling in het programma zorgden. De leerlingen moesten vaak actief zijn, achterover hangen was geen optie.

EMOTICONS

Het onderzoek spitst zich toe op het bespreken en bespreekbaar maken van religieus erfgoed. Toeval bestaat niet: op 29 maart 2018 vond de tv-uitzending van *The Passion* in de Bijlmer plaats. Dat leek een mooi aanknopingspunt, al bleek achteraf dat lang niet alle leerlingen van dit evenement op de hoogte waren. Een kleine replica van het kruis werd startpunt van het project. De leerlingen mochten emoticons kiezen die het beste hun gevoel bij dit object uitdrukten. Hoe sterker het gevoel was, hoe dichter ze het bij het kruis moesten leggen. Veel leerlingen kozen voor een hartje, maar er waren er ook die helemaal niets met het kruis hadden en zelfs riepen dat het ‘sjit’ was. Dat kwam eigenlijk heel goed uit, want het is immers de bedoeling dat ieder zijn gevoel bij erfgoed duidelijk maakt. En dat dat ook mag. Wat voor de een van belang is, hoeft dat voor de ander helemaal niet te zijn. Maar het kan geen kwaad open te staan voor elkaars mening en gevoelens en die te respecteren.

POSITIEVERANDERING

Na deze eerste exercitie werden de leerlingen geconfronteerd met een aantal opvattingen van personen buiten de groep: ‘Wat roept dit kruis bij hen

op en welke associaties hebben zij erbij?’

De leerlingen konden daarop weer emoticons neerleggen. Een observant keek of er sprake was van positieverandering. Kozen leerlingen, nu zij associaties en gevoelens van anderen hadden gehoord, voor een andere emoticon of legden ze die op een andere plek? Tijdens deze ronde kozen meer leerlingen voor een hartje en daaruit zou je kunnen concluderen dat er sprake was van iets meer empathie. Het is echter nog te vroeg om daar - verantwoorde - conclusies aan te verbinden.

Bij de volgende opdracht moesten de leerlingen een collage maken op een lange rol papier. Ze mochten beeld uit tijdschriften knippen dat uitdrukking gaf aan hun gevoelens over het kruis. De collage paste precies om de sokkel en diende als een soort emotioneel bijschrift. Ook nu vonden weer gesprekken plaats over de keuzes die leerlingen hadden gemaakt. ‘Waarom koos je nu juist voor dit beeld, dat voor een buitenstaander op het eerste gezicht niets te maken heeft met het object?’ Veel bijval kreeg een jongen toen hij uitlegde waarom hij Johan Cruijff had uitgeknipt. Cruijff is immers een legende, net als Jezus dat was en daarom paste deze afbeelding goed bij zijn gevoelens.

EMOTIENETWERKEN

De leerlingen van het Praktijkcollege vormden tijdens hun werken een emotienetwerk. Dibbitts en Willemsen over de term: ‘Emotienetwerken is een idee, een manier van denken over erfgoed maken. Wij bedoelen er de grillige configuraties of veelvormige samenhangen van mensen mee die allemaal eigen gevoelens hebben over een erfgoed-item. Soms botsen die met elkaar. Emotienetwerken is niet alleen een zelfstandig naamwoord, maar ook een werkwoord: het is werken met heel uiteenlopende gevoelens over erfgoed. Een vaak genoemd voorbeeld is Zwarte Piet.’

Wat de uitkomsten van het onderzoeksproject over enige tijd ook mogen zijn, de observaties tijdens het eerste lab lijken interessant genoeg. ‘Misschien, zeggen Dibbitts en Willemsen, ‘bedenken de leerlingen van nu af aan nog niet bij elke vitrine dat erfgoed gemaakt is, laat staan dat ze zich afvragen door wie. Maar ze hebben er al wel een idee over gekregen als het gaat om ‘hun’ Passiekruis.’ ●

MEER WETEN OVER HET ONDERZOEK?

- <http://www.imagineic.nl/pagina/emotienetwerken>
- <https://www.museumpeil.eu/stap-uit-je-bubbel/>

COMBINEREN WERKT

DE EERSTE KLASSERS KUNST & CULTUUR (K&C) VAN HET GOESE LYCEUM OEFENEN ZICH – IN EN ROND HET SCHOOLGEBOUW – IN URBAN SKETCHING. HET ZAL OOK EEN VAN DE ACTIVITEITEN ZIJN VOLGENDE WEEK, TIJDENS HUN EXCURSIE NAAR ROTTERDAM. OOK DE PARALLELKLAS BEREIDT ZICH VOOR. ZIJ MOGEN EEN STUK MEEZINGEN IN DE MUZIEKTHEATERVOORSTELLING DIE ZE DAAR ZULLEN ZIEN. SPANNEND, MAAR OOK SUPERLEUK!

Het Goese Lyceum, met mavo, havo en vwo, is nog relatief nieuw (vier jaar) en herbergt goed geoutilleerde lokalen en een heus theater. Toch vinden de kunstvakdocenten het belangrijk om ook buiten de muren te kijken. De leerlingen verkennen niet alleen het cultuuraanbod van Goes en omgeving, maar bezoeken ook culturele instellingen in Rotterdam, Den Bosch, Utrecht en Amsterdam. En binnenkort gaat er zelfs een grote groep leerlingen naar *Soldaat van Oranje* omdat er een gunstige deal gesloten kon worden.

CULTUURPROFIEL

Het Goese Lyceum heeft drie profielen: Technasium, Tweektalig Onderwijs en Kunst & Cultuur. Een derde van de leerlingen kiest voor het cultuurprofiel. Meisjes zijn ver in de meerderheid, jongens kiezen vaker voor het Technasium. De leerlingen die voor K&C kiezen krijgen in de eerste drie leerjaren naast de verplichte vakken muziek en tekenen (B2D), ook B3D) en de clustervakken design, dans, toneel en audiovisueel.

Dit schooljaar zijn er, net als voorgaande jaren, meer dan honderd leerlingen die K&C gaan volgen. In het tweede leerjaar kiezen ze dan twee van de vier kunstvakken en in het derde leerjaar het vak waar ze zich het meest in thuis voelen. Ze eindigen hun driejarige

periode met een presentatie, waarna zij een certificaat krijgen. Voor de leerlingen mavo volgt dan in de vierde klas het vak CKV en de mogelijkheid muziek of beeldend als examenvak te kiezen. Eventueel kan als extraatje gekozen worden voor een module in design, dans, toneel en audiovisueel.

KLANKBORDGROEPEN

De Kunst & Cultuurklassen zijn bij de clustervakken gemengd samengesteld met mavo, havo en vwo-leerlingen. Dat bevalt prima; de kunstvakken vragen immers andere vaardigheden dan die voor de cognitieve vakken en dan werkt die mix goed, vindt René Florisse, afdelingsleider havo, die verantwoordelijk is voor het cultuurprofiel. Ouders en leerlingen kiezen bewust voor de school vanwege het cultuuraanbod.

‘We hebben klankbordgroepen, zowel van leerlingen als van ouders. Zij denken mee en geven tips en tops. Die feedback is voor ons heel interessant. Daaruit blijkt dat de leerlingen vaak zó gemotiveerd zijn, dat ze regelmatig méér activiteiten willen, ook al kost het hen extra tijd.’ ●

Melissa de Vreede is specialist cultuureducatie bij het LKCA.

AUTEUR: **MELISSA DE VREEDE**
ILLUSTRATIE: **LENNIE STEENBEEK**

LEES OOK:

andere praktijkverhalen voortgezet onderwijs:

www.lkca.nl/voortgezet-onderwijs

TIM CEUSTERMANS-DESCHEPPER (BORGERHOUT, 1975):

'Heel belangrijk in mijn werk zijn de verschillende lagen, zowel inhoudelijk als technisch, met als doel de diepere emotionele en/of rationele aspecten van de mens te onderzoeken.'

Tim Ceustermans-Deschepper is multidisciplinair kunstenaar. Hij schrijft, schildert en maakt ruimtelijk werk.

<http://www.timceustermans-deschepper.be/>

EERSTE LUSTRUM VOOR VMBO-REGELING

Het ging van pionieren naar verankeren, is de conclusie van Myra Groenink van het Prins Bernhard Cultuurfonds en Karlijn op het Veld van het Fonds voor Cultuurparticipatie na vijf jaar vmbo-regeling voor cultuureducatie.

‘Je merkt dat er iets gaat bruisen op zo’n school en dat heeft effect op het gedrag van iedereen. Een voorbeeld: leerlingen krijgen de opdracht om ‘gekke plekken’ te fotograferen in het gebouw. Ze komen dan tot ontdekkingen waar zelfs de conciërge van opkijkt. Zo raakt ook die betrokken! En hoe mooi is het dat er altijd leerlingen zijn die zich plotseling openstellen wanneer ze met een vakdocent of kunstenaar van buiten te maken krijgen.’

UNIEKE SAMENWERKING

Het begon allemaal in 2011, toen de contouren van het overheidsbeleid 2012-2016 zich duidelijker begonnen af te tekenen. Het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit* zou gericht zijn op cultuuronderwijs in het vo. Het vo en het mbo dreigden de aandacht van beleidsmakers te verliezen en de (achteraf terecht gebleken) verwachting was, dat in het kielzog daarvan de belangstelling van kunst- en erfgoedinstellingen, centra voor de kunsten en intermediairs voor 12+ sterk zou verminderen. Het FCP besloot het vo juist niet uit het oog te verliezen en wilde vooral het vmbo onder blijvende aandacht van de kunstsector brengen. Want hoewel nog steeds meer dan de helft van de 12 tot 16 jarigen onderwijs op vmbo-niveau volgt, bleek - en blijkt nog steeds - dat voor deze doelgroep aanmerkelijk minder cultureel aanbod beschikbaar is dan voor havo- en vwo-leerlingen. In de meeste gevallen is er een algemeen programma voor het vo beschikbaar, zonder enige differentiatie naar onderwijsniveaus.

Dat wat het fonds voor het basisonderwijs nastreefde; samen met culturele instellingen kwalitatief goed cultuuronderwijs ontwikkelen, wilde het ook voor het vmbo realiseren. Met die werkwijze zou cultuuraanbod op maat ontstaan, toegespitst op de wensen en behoeften van de school. Er werd contact opgenomen met het Prins Bernhard Cultuurfonds om te kijken of dit fonds bereid was zich samen met het FCP in te spannen voor goed cultuuronderwijs voor de vmbo

leerling. En zo ontstond een bijzondere samenwerking tussen een publiek en een privaat fonds.

‘Voor ons was het bijzonder om een samenwerking voor vier jaar aan te gaan’, vertelt Myra Groenink. ‘Normaal gesproken werken wij met een budget per jaar.’ Ook op andere fronten bleek zo’n gezamenlijk initiatief heel wat voeten in de aarde te hebben. Hoe organiseer je de beoordeling van de aanvragen en wie maakt uiteindelijk het geld over? Het lijken voor een buitenstaander kleine kwesties die eenvoudig op te lossen zijn, maar dat zijn ze beslist niet. Het ene fonds werkt nu eenmaal op een heel andere manier dan het andere. Maar het gezamenlijke doel bleef voorop staan en zo konden in 2013 de eerste aanvragen worden gehonoreerd.

DOORLOPENDE LEERLIJN LASTIG

Het Prins Bernhard Cultuurfonds en het Fonds voor Cultuurparticipatie vroegen Bureau ART een quickscan (2012) uit te voeren naar welke cultuureducatieve activiteiten beschikbaar zijn voor het vmbo en de behoefte eraan. De uitkomsten werden gebruikt bij de besluitvorming over de invulling van een gezamenlijk subsidieprogramma.

Zo bleken scholen zich vaak letterlijk en figuurlijk overvallen te voelen door het aanbod uit de cultuursector. Zij willen er graag meer bij betrokken worden en liefst direct contact hebben met de culturele instelling(en) in de eigen regio. Voor scholen in gebieden met weinig cultureel aanbod is dit laatste natuurlijk extra lastig te realiseren.

De fondsen stelden vast dat samen ontwikkelen een belangrijk doel moest zijn. Toen in 2013 de eerste ronde aanvragen van start gingen stonden dan ook samenwerking en het ontwikkelen en uitvoeren van een doorlopende leerlijn voorop.

‘Die doorlopende leerlijn is tot op de dag van vandaag een lastige gebleken’, zeggen Op het Veld en Groenink, ‘want wat versta je er precies onder? Iedereen

“VOOR CULTURELE INSTELLINGEN DIE ZICH AL JARENLANG VOL OVERTUIGING OP JONGEREN RICHTEN, IS DEZE REGELING MEER DAN WELKOM”

interpreteerde het op een andere manier. Toch zorgde het ervoor dat men begreep dat het niet om een eenmalig, kortstondig evenement kon gaan. Hoe mooi dat ook kan zijn, daar is deze regeling niet voor. Er moet sprake zijn van een inhoudelijke opbouw. De regeling was daarom in de eerste ronde voor twee jaar, dat is nu zelfs drie jaar geworden.’

STEEDS BETER

Uit de negen aanvragen die in de eerste ronde werden gehonoreerd, bleek dat de regeling hoe dan ook leidde tot aanvragen voor interessante projecten die soms in mindere, soms in meerdere mate tussen culturele instellingen en scholen tot stand waren gekomen. Maar dat kon nog beter. In de tweede ronde kwam het accent daarom nog meer op die samenwerking te liggen. De bedoeling was dat instelling en school echt samen nadachten over opbouw, invulling en continuïteit. De aanvraag diende vergezeld te gaan van een samenwerkingscontract op papier, zodat wederzijds commitment gegarandeerd was.

Van deze tweede ronde die in 2015 van start ging, konden 21 culturele instellingen gebruik maken. Vijf hadden ook in de eerste ronde met vmbo-scholen gewerkt. Zij wilden op deze scholen een verdiepingsslag aanbrengen of andere scholen laten profiteren van de ervaringen die in de eerste ronde waren opgedaan. Voor De Frisse Blik en Bekijk ‘t, die zich op beeldcultuur en films richten, Museum Jan Cunen (Oss) dat al jarenlang een intensieve samenwerking met Het Hooghuis (scholengemeenschap voor vo) heeft, De Kunstbeweging (Emmen) en De Meervaart (Amsterdam), die zich vol overtuiging op jongeren richten, is de regeling meer dan welkom. Ze hebben al jarenlang ervaring met deze doelgroep, maar kunnen hun boeiende en relevante projecten en programma’s niet uitvoeren zonder financiële steun van fondsen en/of sponsors. Voor hen is het de uitdaging om telkens weer een verdiepingsslag of vernieuwing aan te brengen in hun activiteiten en het contact met de scholen warm te houden, zodat in gezamenlijkheid telkens een stapje verder kan worden gezet.

VERNIEUWING EN VERANKERING

Myra Groenink licht toe waarom het criterium ‘vernieuwing’ voor een fonds van belang is: ‘Als fonds bieden we graag ondersteuning aan unieke projecten en/of als er sprake is van urgentie. We helpen graag een project van de grond te krijgen. Daarna trekken

we ons weer terug. Wij zijn er voor de bijzondere projecten. Ook als je een volgende stap wilt zetten kun je bij ons aankloppen. Maar we kunnen niet iets wat al bestaat financieel blijven steunen, want dan zit je budget muurvast. Het zou het allermooiste zijn als de overheid de financiering van succesvolle projecten zou overnemen.’

Ook voor het FCP zijn vernieuwing en ontwikkeling belangrijke uitgangspunten, maar het fonds is zich ervan bewust dat een langere adem nodig is wanneer je in het onderwijs zoiets op gang wil brengen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in de regeling die in 2018 door het FCP is opengesteld en tot en met 2020 zal lopen, verankering een belangrijk thema is. De school moet zich nog meer eigenaar van het cultuureducatieve programma voelen dan voorheen en om dat te bewerkstelligen is de school voortaan de aanvrager, niet de culturele instelling. In de aanvraagprocedure wordt van de school gevraagd duidelijk te verwoorden op welke manier draagvlak in het docententeam verkregen wordt, welke bijdrage de culturele instelling moet leveren en vooral ook wat het programma voor de leerlingen betekent. Wat maken zij mee, wat onderzoeken zij en hoe reflecteren zij? En hoe ga je er in de toekomst voor zorgen dat leerlingen diezelfde ervaringen krijgen?

Deze aanpassingen in de regeling komen onder meer voort uit diverse onderzoeken en adviezen die zijn verschenen na de eerste twee tranches. De regeling wordt door betrokkenen - zowel scholen als instellingen - zeer gewaardeerd en heeft de gewenste impuls veroorzaakt. ‘Als de regeling er niet was geweest hadden we nooit zo’n vruchtbare samenwerking kunnen realiseren. Doordat we nu de middelen hadden om een schoolbreed project te organiseren, ging het in de school leven. Ook de leerlingen gingen er met elkaar over praten. Nu zien de docenten en de directie pas de meerwaarde van cultuureducatie voor de leerlingen’, zegt bijvoorbeeld een van de respondenten in het eindrapport van het onderzoek naar de subsidieregeling *Cultuureducatie in het vmbo* (Sardes, 2016).

KANSEN VOOR ALLE SCHOLEN

Draagvlak en borging zijn aandachtspunten voor de komende jaren. En ook al profiteerden zij in eerdere rondes incidenteel ook al van de regeling, praktijkscholen en scholen voor vso worden nu

nadrukkelijk uitgenodigd een aanvraag te doen. Want wat voor het vmbo in het algemeen geldt, speelt nog eens extra bij deze scholen: de ontwikkeling van culturele activiteiten vraagt om maatwerk. En wanneer dat lukt worden de inspanningen in alle gevallen ruimschoots beloond.

Een vakdocent van praktijkschool 't Genseler in Hengelo verwoordt het als volgt: 'Mensen denken vaak dat creativiteit voor leerlingen met een beperking te hoog gegrepen is, maar dat is natuurlijk helemaal niet waar.'

Cultuuronderwijs kan leerlingen helpen hun gevoelens te uiten of hun mening te geven op een verbale of juist

non-verbale manier. Via cultuuronderwijs ontdekken leerlingen de mogelijkheden die hun culturele omgeving te bieden heeft. Alleen al daarom zouden alle scholen voor vmbo, vso en praktijkonderwijs een beroep moeten doen op de culturele instelling in de buurt om samen een aanvraag te doen. Of je nu als school een beginneling bent op het gebied van cultuurbeleid, of als gevorderde een verbeter slag nastreeft, de regeling biedt kansen voor alle scholen, mits ze een culturele instelling aan zich weten te binden. ●

Melissa de Vreede is specialist cultuureducatie bij het LKCA

Molly

&

MEER WETEN?

- www.cultuurparticipatie.nl/subsidies/versterking-cultuureducatie-vmbo.html
- Van der Zant, P. en Klomp, K. (2012). *Een beroep doen op cultuur eindrapportage van een quick scan naar de beschikbaarheid van en de behoefte aan cultuureducatieve activiteiten voor het vmbo*. Gouda, Bureau Art.
- Beekhoven, S., Fukkink, H., Hoogeveen, K., Van der Zant, P. (2016). *Een nieuw beroep op cultuur? Eindrapport van een onderzoek naar de Regeling cultuureducatie in het vmbo*. Utrecht, Sardes.

FleCk, vmbo-traject Bouwen aan de Flevolandse Cultuureducatie, juni 2018.

SAMEN BOUWEN AAN DE FLEVOLANDSE CULTUUR

VMBO-SCHOLEN ONTWERPEN SAMEN MET CULTURELE OMGEVING EEN LEERLIJN CULTUUREDUCATIE

AUTEUR: **MARIE-JOSÉ KOMMERS**
 FOTO: **DAVID SYLLA**, SHOT BY SYLLA

Dat leefwereld, behoeften en eigenheid van vmbo-leerlingen boven tafel kwamen, is voor projectleider Edien Lammers de grootste opbrengst van de pilot *Samen bouwen aan de Flevolandse cultuur*. In het zogenoemde co-creatietraject ontwierpen vmbo-scholen met culturele partners een leerlijn cultuureducatie. De pilot werd 15 juni 2018 bij Kunstlinie Almere Flevoland (KAF) feestelijk afgesloten door docenten, schoolleiders en leerlingen samen met hun culturele partners.

De aanleiding voor het traject was de vraag van provincie Flevoland aan FleCk, het provinciaal expertisecentrum voor cultuureducatie, om een

leerlijn te ontwikkelen voor het vmbo. Dat was begin 2017. De keuze voor vmbo-leerlingen lag voor de provincie voor de hand, 'omdat die van nature niet zo vaak cultuureducatie krijgen aangeboden en omdat er relatief weinig uren voor cultuureducatie zijn', zegt Michiel Rijsberman, gedeputeerde Kunst en Cultuur. Voor Remko Willems, programmamanager van FleCk, stond al direct vast dat het een gezamenlijk traject met scholen, culturele instellingen in de omgeving en andere lokale partners moest worden.

METHODIEK SERVICE DESIGN

FleCk kende de culturele behoefte van de 23 scholen niet en had geen ervaring met het vmbo en daarom

“DE TESTLESSEN WAREN VOOR DE DOCENTEN EXTRA WAARDEVOL OMDAT ZE ELKAARS LESSEN OBSERVEERDEN EN ER DAARNA MET OP ELKAAR REFLECTEERDEN”

startte de instelling met een uitgebreid onderzoek. Daaruit bleek dat het culturele veld de vmbo-leerling nog slecht bereikte. FleCk besloot daarom met de methodiek van *service design* (of design thinking) te gaan werken en Bureau Zeewaardig (Rotterdam), specialist op dat gebied, leverde ondersteuning daarbij. *Service design* is een methodiek waarin je met een ontwerpersbril op naar complexe vraagstukken kijkt en de behoefte van de eindgebruiker centraal stelt. Tijdens de analyse en het ontwerp worden de stappen die partners moeten doorlopen, visueel in kaart gebracht en wordt vooral ook geluisterd naar hun noden en wensen.

SPRINTS

Begin 2018 startte de pilot met negen scholen in Lelystad, Dronten, Almere en Emmeloord. Ze doorliepen met de culturele partners in zes bijeenkomsten - sprints geheten - het service designproces: scope, strategie, onderzoek, analyse, ideegeneratie, concept, prototype/test en realisatie. Docenten deden eerst onderzoek onder hun leerlingen om inzicht te krijgen in hun leefwereld en hun ideeën over kunst en cultuur.

Vervolgens verwerkten ze deze inzichten in een *persona* van twee vmbo-leerlingen, Fleur en Ashraf, die een denkbeeldige reis maken waarin ze kennismaken met de culturele omgeving in Flevoland. Die persoonlijke reizen werden gepresenteerd aan de culturele partners en daarna uitvoerig besproken. Nadien werden de door de partners geopperde ideeën vertaald naar de eigen schoolpraktijk en werkten de docenten een schoolspecifieke leerlijn uit. Onderdelen van deze leerlijn probeerde men uit in testlessen (prototypes), die voorbereid werden met leerlingen en culturele partners. Tijdens de laatste sprint sloten de docenten, leerlingen en culturele partners de pilot af met een reflectie op de resultaten tot dan toe.

SCHOOLSPECIFIEKE LEERLIJN OPDC

De scholen presenteerden tijdens de feestelijke afsluiting de resultaten van de voorgaande vijf maanden. Dat waren vooral testlessen en bouwstenen voor leerlijnen die de komende jaren doorontwikkeld worden tot een schooleigen leerlijn met persoonlijke doelen van leerlingen.

Het Ortho Pedagogisch Didactisch Centrum Almere (OPDC) ontwikkelde bijvoorbeeld de leerlijn *I shine*.

OPDC-Almere is een vmbo-school voor leerlingen met leer- en gedragsproblemen voor wie de overstap naar een grotere school voor voortgezet onderwijs te groot is. De ontwerp vraag bij de leerlijn luidde: ‘Hoe kunnen we jongerencultuur toepassen in onze lessen kunst en cultuur zodat de leerlingen een bredere kijk krijgen op de wereld, ze daarin hun eigen identiteit ontdekken en ontwikkelen en aan hun persoonlijke leerdoelen kunnen werken?’

Wouter Horst, techniekdocent, schetst het beoogde eindresultaat van de leerlijn *I shine*: ‘De leerling heeft bij het verlaten van de school, na twee jaar, een film van zichzelf. Een film waarin hij niet een rol speelt, maar regisseur is van zijn leven.’ De eerste bouwsteen van de leerlijn, een kort filmpje maken met gebruik van stop-motion techniek, is getest. Leerlingen kregen drie opdrachten. Voor een ervan moesten ze een verhaal (af) maken, op basis van een zin. Celine Mooren, docent beeldend: ‘Wat heel goed werkte was dat leerlingen eerst die zin verbeeldden. Al doende kwam de inspiratie voor het vervolg vanzelf.’

De testlessen waren voor de docenten extra waardevol omdat ze elkaars lessen observeerden en daarna met elkaar reflecteerden op het niveau, instructie en materialen. Die inzichten nemen Celine en Wouter mee als ze de volgende bouwstenen gaan ontwikkelen, zoals scenario schrijven. Wouter: ‘We zijn op zoek naar een lijn met *flow*. En we willen een goede balans tussen vaardigheden en uitdagingen. Van kleine, kortere opdrachten naar vrijere, grotere opdrachten. Het maakt dan niet zozeer uit in welke fase leerlingen zijn, als dat maar in de lijn is, in de *flow*. Dan kun je leerlingen ook vragen waar ze staan, wat betreft techniek, wat betreft hun eigen verhaal. Dat maakt inzichtelijk waar we naar toe gaan en waar een leerling staat in zijn ontwikkeling.’

VERVOLG

Na de zomervakantie zijn de scholen weer aan de slag gegaan; ze werken de bouwstenen van de leerlijnen verder uit. En maart 2019 start FleCk met een groep nieuwe scholen. ●

Marie-José Kommers is specialist cultuureducatie bij het LKCA.

MEER INFORMATIE
OVER HET TRAJECT:
• www.fleckvmbo.nl/

WELISWAAR NIET INGEWIJD, TOCH BETROKKEN. KUNSTENAAR/ONDERNEMER, POLITICUS/WETENSCHAPPER/ OUDER: ZE KUNNEN ZINVOLLE VERGELIJKINGEN OF INSPIRERENDE GEZICHTSPUNTEN BIEDEN. KUNSTZONE HAALT ZE ERBIJ.

AUTEUR: ESTHER SCHAAREMAN / FOTO: MARCEL & INGEBORG WALINGA

BUITENBLIK

Het NNO (Noord Nederlands Orkest) voerde samen met Club Guy & Roni het project *Move it!* uit: 88 vmbo-leerlingen dansten in een theateraal spektakel op de klanken van een groot symfonieorkest. Waarom vindt Ingeborg Walinga, directeur van het NNO, het belangrijk dat juist vmbo-ers in aanraking komen met klassieke muziek?

DEMYSTIFICEREN VAN KLASSIEK DOOR DANS

'Het NNO brengt een breed repertoire en speelt naast de juwelen van Mahler en Brahms, net zo goed filmmuziek van Harry Potter, Bowie en de Beatles - die zijn ondertussen ook klassiek geworden. Om het woord 'klassiek hangt een aura van elitair en dat is jammer. Want waarom zouden juist leerlingen die het niet van huis uit meekrijgen, verstoken moeten blijven van prachtig werk waarmee je je muzikaal arsenaal kan uitbreiden? Je moet er alleen wel kennis mee kunnen maken en leren hoe je naar een symfonisch werk kan luisteren. En zo'n project als *Move it!* doet dat heel goed. Het demystificeert klassieke muziek via de dans: met laagdrempelige danslessen op school krijgen we veel vmbo-leerlingen te pakken. En als je eenmaal samen danst, is de stap naar de klank van een groot orkest niet heel groot meer. Klassiek wordt dan opeens cool.'

PROTESTSONGPROJECT

'Het NNO', stelt Ingeborg, 'wil zich als symfonieorkest legitimeren door de klassieke muziektraditie niet alleen levend te houden, maar ook te verrijken. Net als het werk van Shakespeare moeten die oude stukken soms vertaald worden - en daar zijn we niet puriteins in. In 2018 voerde het NNO het

War Requiem van Benjamin Britten op, precies honderd jaar na het einde van de Eerste Wereldoorlog: een indrukwekkend werk dat de horror van oorlog aanklaagt. Een even universeel als actueel thema. De teksten van het requiem zijn gebaseerd op brieven van frontsoldaten. Je zou ze kunnen beschouwen als protestsongs. In het voorprogramma van dit requiem brachten bekende Nederlandse singer-songwriters als Tim Knol en Giovanca beroemde én zelfgeschreven protestsongs ten

gehore. En Eric Corton en musici van het NNO hielpen leerlingen uit het vmbo en mbo bij het componeren van hun eigen protestliederen.'

EERST HOREN

Deze projecten passen in een bredere missie van het NNO. 'Met openbare repetities, een gevarieerd programma en gratis openluchtconcerten maakt het NNO klassiek toegankelijk. En we hebben de scholen nodig om leerlingen te bereiken die niet zelf naar ons toe komen. Misschien leveren *Move it!* en het *War Requiem-project* toekomstige concertbezoekers op, maar dat is niet waar het ons om gaat. Het NNO is de klassieke krachtcentrale in Noord-Nederland die zoveel mogelijk mensen wil bereiken. Omdat we er van overtuigd zijn dat iedereen kan genieten van klassieke muziek, als je het eerst maar eens hoort.'

Protestsongs n.a.v. *War Requiem* van Benjamin Britten (2018):

- <https://nno.nu/protestsongs>
- https://www.youtube.com/watch?time_continue=94&v=ZRoFQgkIMCk

Move it! 2017:

- <https://www.dvhn.nl/groningen/Scholieren-op-de-planken-met-professionals-van-Club-Guy-Roni-en-het-Noord-Nederlands-Orkest-video-22641043.html#>
- <https://www.youtube.com/watch?v=qT1U1nEEbCk>
- <https://www.fonds21.nl/projecten/6828/dans-en-muziekproject-voor-middelbare-scholieren>

Move it! 2011:

- <https://www.youtube.com/watch?v=98-S4qr8Yas>

CV INGEBORG WALINGA (1967)

INGEBORG WALINGA IS SINDS 2011 DIRECTEUR VAN HET NOORD NEDERLANDS ORKEST, HET OUDSTE PROFESSIONELE SYMFONIEORKEST VAN NEDERLAND (1862). DAARVOOR WAS ZE O.A. MUSEUMCONSERVATOR EN DIRECTEUR VAN HET CENTRUM BEELDENDE KUNST IN GRONINGEN.

AUTEUR: KIRSTEN VOGD / FOTO'S: MARISKA DE GROOT

Move it!: NNO.

'OOK DEZE LEERLINGEN DOEN ERTOE'

SUBSIDIE GEEFT IMPULS AAN CULTUURONDERWIJS

Onderbelichte talenten naar boven halen, een unieke ervaring laten beleven', het zijn een paar motieven waarom de scholen Arkelstein (Deventer), Ubbo Emmius (Winschoten) en het Heldring College (Den Haag) meedoen aan de subsidieregeling Versterking cultuureducatie in het vmbo, vso en praktijkonderwijs.

De subsidie is een geschenk uit de hemel voor Bram Hendriks, docent op Arkelstein. Zijn leerlingen uit het praktijkonderwijs stromen niet door naar vervolgonderwijs. Precies daarom wil Bram ze andere ervaringen dan het reguliere lesprogramma bieden. 'Ik was al bezig met nieuwe media toen Kunstcircuit me benaderde met de vraag om samen een nieuw project te ontwikkelen. Dat werd *Design Yourself*, waarin gewerkt wordt aan productdesign en nieuwe media. Dit project biedt alles wat ik wil - en van uitsluitend individueel onderwijs komen mijn leerlingen nu uit hun comfortzone omdat ze moeten samenwerken.'

KENNISONTWIKKELING DOCENTEN

Robin Prijs en Annelies Bartelink, programmaleiders bij Kunstcircuit Deventer, spraken eerst uitvoering met Bram en daarna met cultuuraanbieders om gezamenlijk tot een projectidee te komen. 'Onze doelstelling is om de subsidie te besteden aan kennisontwikkeling van de docenten', vertelt Robin. 'Dat betekent dat ook het schoolteam achter het idee moet staan, want het vraagt een flinke investering. Aanvankelijk waren de reacties dan ook aarzelend.' Het trio liet zich niet uit het veld slaan en organiseerde een training *Design Thinking*, een methode waarbij cultuuraanbieders en docenten van een school samen lessen ontwikkelen. 'Dat was het omslagpunt', herinnert Annelies zich. 'Docenten werden enthousiast over de samenwerking met externe kunstdocenten. Daarna zijn we begonnen met testlessen. De basis voor het vervolg van het project.'

Bram Hendriks was vooral verrast door de reacties en het werk van zijn leerlingen. 'Leerlingen van wie ik het niet verwachtte, stegen nu boven zichzelf uit. 'Leerlingen werken toe naar een eindexpositie van hun ontwerpen en met behulp van nieuwe media maken zij vervolgens reclame voor de expositie. Dit hebben we de leerlingen nog niet verteld, dat komt wel. Het is nu al erg spannend voor ze, dus het is beter informatie in kleine hoeveelheden aan te bieden, beetje voor beetje, zodat ze het op hun gemak kunnen verwerken. Ook belangrijk is een veilige omgeving bieden en zelf meedoen. Het is fijn dat ze zich aan ons kunnen optrekken. Dat er tijd en geduld voor ze is, zodat ze kunnen groeien.'

Kenmerkend voor de aanpak in Deventer is de investering in (duurzame) deskundigheidsbevordering.

'Vooral door training en samenwerking met vakdocenten, daar is normaal geen budget voor', benadrukt Hendriks.

'In de toekomst vul ik de helft van mijn lessen *Creatief* met lessen uit dit project. Mijn ambitie is om mijn leerlingen het gevoel te geven dat ze ertoe doen en dit project voor hen tot een ervaring voor het leven te maken.'

OPTREDEN MET PROFESSIONALS

Een ervaring voor het leven is ook wat Wendy Viel, docent theater/drama op het Ubbo Emmius in Winschoten, haar leerlingen wil meegeven. En dat vond ze in *Move it!* van het Noord Nederlands Orkest (NNO) en dansgezelschap Club Guy & Roni. 'Op een informatiebijeenkomst over de vmbo-regeling hoorde ik over dit project. Voor mijn leerlingen een unieke kans om met een professioneel dansgezelschap en een orkest op te treden. Na heel wat gesprekken op school met het NNO en Club Guy & Roni, dienden we uiteindelijk een subsidieaanvraag in.'

Het project werd voor het eerst in 2011 door het Noord Nederlands Orkest en dansgezelschap Club Guy & Roni gerealiseerd. Dankzij de regeling kon *Move it!* opnieuw worden opgezet. En dus zocht Lily Lanser, fondsenwerver en projectleider voorgezet onderwijs bij het NNO, een school die mee wilde doen. 'We hebben veel tijd genomen om elkaars wensen te onderzoeken. Belangrijk, zelfs kenmerkend voor onze samenwerking is het wederzijds vertrouwen.' En dan heb je nog de behoeften van de leerlingen. Wendy Viel heeft in haar klassen een observerende rol en ze ziet vaak weerstand en angst bij sommigen. 'En dat is soms wel pittig voor de dansdocenten, die enorm bevlogen en gedisciplineerd zijn. Het kwam helemaal goed toen we in De Oosterpoort stonden. Alle 55 leerlingen vonden het een geweldige ervaring.'

Volgend jaar maart vindt er nog een *Move it!* plaats. Lily: 'Het is mooi dat de school door deze regeling met professionals van buiten kan werken. Dat extra geld is essentieel voor duurzaamheid en verankering.' Dat realiseert ook Wendy zich en ze ziet zeker ook kansen voor de toekomst. 'De band die we nu hebben opgebouwd dankzij de regeling kunnen we straks ook op een andere manier benutten.'

SPIEGELEN EN REFLECTIE

Ook in Den Haag is geld een factor. Zonder

&

TIPS VOOR SCHOLEN:

- zoek een culturele partner die op gelijkwaardig niveau wil samenwerken
- vraag bij het invullen van de aanvraag hulp aan een expert
- verdeel (onderling) de taken tussen collega's
- zorg ervoor dat je elkaar steeds op de hoogte houdt en goed informeert
- neem contact op met scholen die al een aanvraag hebben ingediend om te zien hoe zij het hebben gedaan en doen
- ga na of het project haalbaar is en of je voldoende draagvlak hebt binnen je team
- ga na of je de juiste middelen hebt om het project te realiseren
- realiseer je dat je je leerlingen een unieke ervaring kunt geven.

“ONZE VOORSTELLINGEN OVER ACTUELE, SOCIAAL MAATSCHAPPELIJKE THEMA’S BLEKEN FEILLOOS AAN TE SLUITEN OP DE WENSEN VAN HET HELDRING COLLEGE”

subsidiepotjes zou de Haagse Theatergroep Drang niet eens bestaan. ‘We hadden het contact met het Heldring College al snel gelegd toen we hoorden over deze vmbo-regeling’, vertelt Lucienne van Amelsfort, artistiek leider bij Drang. ‘Wij richten ons in onze voorstellingen op actuele, sociaal maatschappelijke thema’s. Het bleek feilloos aan te sluiten op de wensen van het Heldring. Zij wilden juist iets doen op dat vlak.’

Maurice Wiedenhof is de enige theaterdocent op het Heldring, hij heeft nog twee collega’s beeldend. ‘Wij koesteren al langer de wens om sociaal maatschappelijke thema’s te benaderen vanuit de kunst. Op onze school heerst toch wel een sterke afrekencultuur en leerlingen voelen veel schaamte. Van Drang weet ik dat zij op dit vlak leerlingen heel wat kunnen bijbrengen. Leerlingen krijgen meer zelfvertrouwen en leren ook minder snel te oordelen. Spiegelen en reflectie is voor deze jongeren heel waardevol.’

De eerstejaars zijn net gestart. Eerst een kijkje in de keuken bij Drang, dan workshops in verschillende

disciplines. Van Amelsfort: ‘Het vraagt tact en inzicht van onze acteurs om met de soms beschadigde leerlingen om te gaan. Een positieve benadering is heel belangrijk. Het scheelt dat al onze acteurs ook dramadocent zijn en dus over gedegen didactische competenties beschikken. Bovendien is de cast is een mooie afspiegeling van de culturele achtergronden van alle leerlingen. Zo kunnen zij zich goed identificeren met de acteurs.’

‘Idealiter hebben we over drie jaar een goedlopende leerlijn waarbij de eerstejaars van nu ook echt op het toneel staan’, werpt Maurice een blik op de toekomst. ‘Mocht die ambitie toch te hoog zijn, dan hebben we in ieder geval wel de lesopzetter die we nu al hebben ontwikkeld. Stukje bij beetje hoop ik andere vakken bij het project te betrekken. Het trekt natuurlijk wel een wissel op het team. Maar aan de andere kant: dit is wel dé kans om je lessen te verrijken en innovatief te werken. En hoe mooi is het dat we die leerlingen met kunst en cultuur nieuwe ervaringen kunnen meegeven.’ ●

Kirsten Vogd is webredacteur bij het LKCA.

HART VAN DE SCHOOL

AUTEUR EN FOTO: MELISSA DE VREEDE

VLAKBIJ STATION MEPPEL VERSCHEEN VIJF JAAR GELEDEN HET NIEUWE ONDERKOMEN VAN SCHOLENGEMEENSCHAP STAD & ESCH. PRAKTIJKONDERWIJS, VMBO EN HAVO/VWO KREGEN HIER ONDERDAK. SAMEN EN OOK APART. ZO ONGEVEER 2000 LEERLINGEN KOMEN ELKAAR TEGEN DAAR WAAR DE KUNSTVAKKEN WORDEN GEGEVEN, IN HET HART VAN HET GEBOUW.

Directeur-bestuurder Peter de Visser wist al lang dat hij kunstonderwijs en creatief leren denken belangrijk vond voor iedereen op zijn school. Ook in de oudbouw hadden alle kunstvakken een plek op het rooster en konden leerlingen van alle niveaus er examens in doen. 'Bildung is voor mij cruciaal. Ik wil leerlingen meer bagage meegeven, zodat zij na hun schoolperiode steviger met hun beide benen op de grond staan.' Peter Visscher, docent beeldend en CKV is blij met de visie van zijn directeur: 'Wil je slagen in de 21ste eeuw, dan moet je flexibel kunnen denken. Ken Robinson zei: scholen doden de creativiteit waarmee een kind geboren wordt. Wij proberen die creativiteit juist aan te wakkeren en dat ook naar de andere vakken overbrengen.'

LEERGEMEENSCHAPPEN

Tien kunstvakdocenten vormen samen een van de vijf professionele leergemeenschappen die Stad & Esch kent. De opdracht voor alle vijf teams luidt: 'Zorg ervoor dat het onderwijs voor de leerlingen onweerstaanbaar boeiend en gepersonaliseerd is, betrek daarbij de ouders en zorg er bovendien voor dat creativiteit in alle vakken een rol speelt.' De kunstvakdocenten werken hard om aan deze opdracht vorm te geven. Zij bedenken samen alle culturele excursies en evenementen

en proberen samenwerkingsverbanden aan te gaan met hun collega's van de zaakvakken.

VISIE EN PASSIE

Het kunstenteam wil zo zichtbaar mogelijk zijn in de school. De fysieke positie - midden in het gebouw - helpt daarbij. Met een theater, een dansstudio en goed geoutilleerde muziekruimtes en maar liefst zes lokalen beeldend, met glazen deuren van elkaar gescheiden. Overal zijn werkplekken waar leerlingen bezig zijn met schilderen, muziek of een choreografie maken.

Rachel Kieneker, docent muziek en dirigent van het schoolkoor, vertelt dat de culturele avonden van 7 tot half 11 gevuld worden met presentaties van leerlingen: 'Dan staat een leerling van vwo 6 samen met een eersteklasser lwoo op het podium in ons eigen mooie theater.'

Welk onderwijsniveau je ook volgt bij Stad & Esch, één ding is zeker. Wanneer je de school verlaat heb je grondig kennisgemaakt met alle kunstvakken. Het gebouw draagt bij aan de kwaliteit van het cultuuronderwijs, maar de visie van de directeur en de passie van de docenten zijn het allerbelangrijkste. ●

Melissa de Vreede is specialist cultuureducatie bij het LKCA

MEER PRAKTIJK-
VOORBEELDEN?

• <https://www.lkca.nl/voortgezet-onderwijs>

AUTEUR: PIEN SCHOOL

VRAGEN STELLEN OM ELKAAR TE VINDEN

Choreograaf Sidi Larbi Cherkaoui vertelde ooit tijdens een interview (De Singel 2008) hoe hij met zichzelf worstelt wanneer hij naar een werk kijkt dat hij zelf niet interessant vindt, maar een vriend wel boeit. 'Hoe komt het dat wij allemaal op verschillende planeten zitten? Hoe kunnen we ervoor zorgen dat je iets misschien niet per se fantastisch vindt, maar wel in kan zien hoe sterk of mooi dat kan zijn voor iemand anders? Dat dat werk er dan toch moet zijn, voor hem.' Cherkaoui brengt deze vragen tot

uiting in zijn dansvoorstellingen, waarin verbinding tussen mensen en culturen vaak centraal staat.

Het is ook een herkenbare situatie in de klas. De ene leerling is geraakt door een foto of muziekstuk, de ander gaat er het liefst zo snel mogelijk aan voorbij. Met Cherkaoui in ons achterhoofd is het niet de vraag hoe we ervoor kunnen zorgen dat alle leerlingen geboeid raken, maar waarom bepaalde leerlingen wél, of juist niet geraakt zijn. Elkaar vragen stellen

en ook aan kunst, om elkaar beter te begrijpen. Daar gaat het om.

Samenwerken, gesprekken voeren en elkaar begrijpen is nodig om verder in kunst te komen. Of dit nu gebeurt in co-creatie met culturele instellingen, teamwork tussen verschillende secties of leerlingen die elkaar opzoeken in een creatief proces; we hebben elkaar nodig om verder en dieper te komen. Het is kenmerkend voor deze tijd en voor de ontwikkelingen in het vmbo.

DE MUZIKALE NALATENSCHAP VAN VASIL STOIN

Ooit gehoord van de Bulgaarse etnomusicoloog Vasil Stoin? Zijn naam is helaas zelfs bij muzikwetenschappers in de vergetelheid geraakt. Tachtig jaar na zijn dood treedt Ivo Iliev, student muzikwetenschap en achterkleinkind, in zijn voetsporen. Hij ontdekte een schat aan Bulgaarse volksmuziek, die dankzij zijn overgrootvader niet verloren ging.

Als Ivo Iliev voor zijn masterthesis in zijn familiegeschiedenis duikt, ontvouwt zich een intrigerend verhaal over zijn Bulgaarse overgrootvader Vasil Stoin. Een verhaal over een bevlogen, enigszins teruggetrokken man, die de laatste jaren van zijn leven door Bulgarije trok, op zoek naar originele volksmuziek. Tijdens zijn trektochten - soms door zeer moeilijk begaanbaar gebied - noteerde Stoin maar liefst twaalfduizend originele volksmelodieën. Hij kan dan ook met recht de Kodály van Bulgarije worden genoemd.

Ivo verdiept zich in het levenswerk van zijn overgrootvader en zijn invloed op de composities van de Hongaarse componist en etnomusicoloog Béla Bartók (1881-1945). Dit is mijn korte versie van zijn masterstudie.

BIOGRAFIE

Vasil Stoin werd in 1880 geboren in Samokov, een kleine stad in het westen van Bulgarije. Al op jonge leeftijd bleek hij over een groot muzikaal talent te beschikken. Op tienjarige leeftijd kreeg hij zijn eerste viool en hij volgde daarna muzieklessen aan de muziekschool. Zijn eerste studie volgde hij echter niet op het conservatorium, maar aan het seminarie in Samokov - theologie - waarna hij leraar werd.

Stoin was een sociaal bewogen man. Zijn deelname aan een protest tegen de slechte arbeidsomstandigheden van spoorwegarbeiders kostte hem zijn baan. Het ontslag zette hem aan het denken over zijn carrière en hij besloot zijn muzikale talent verder te ontwikkelen. Hij verhuisde naar Brussel om viool te studeren: in Bulgarije waren er in die tijd nog geen goede conservatoria. Eind jaren twintig werd hij professor aan de National Academy of Music in Sofia en directeur van de pas geopende volksmuziekfaculteit van het Etnografische Museum in Sofia. Die twee posities stelden hem in staat om zich - met een toegewijd team - te wijden aan het verzamelen en documenteren van de Bulgaarse muzikale erfenis. De interesse voor de oorspronkelijke volksmuziek kwam voort uit het verlangen om de Bulgaarse identiteit weer gestalte te geven, na eeuwen overheerst te zijn geweest door de Ottomanen.

Hoewel Stoin een aantal goede assistenten had die hem hielpen bij zijn zoektochten naar authentieke Bulgaarse volksmuziek, reisde hij toch het liefst alleen door het woeste binnenland, waar de Bulgaarse cultuur nog niet door toedoen van de Ottomanen was verdwenen. Terwijl zijn Hongaarse collega's

Bartók en Kodály de beschikking hadden over een fonograaf, legde Stoin de volksmelodieën vast met pen en papier. Daarna ordende hij ze op functie en metrum, van eenvoudig naar complex. Een populair metrum in de Bulgaarse volksmuziek is de 7/16-maat, onderverdeeld in 3+2+2 of 2+2+3. Ook de 9/16-maat met een onregelmatige verdeling van 2+2+2+3 kwam regelmatig voor.

STOIN EN BARTÓK

Stoins Hongaarse collega-etnomusicoloog Béla Bartók was mateloos geïnteresseerd in die ingewikkelde, onregelmatige maatsoorten van de Bulgaarse volksmuziek, maar zelf uitgebreid onderzoek doen naar deze muziek zat er voor hem niet in. Hij sprak slechts een beetje Bulgaars, waardoor hij zich moeilijk verstaanbaar kon maken - laat staan daarmee het vertrouwen kon winnen van de Bulgaarse plattelandsbevolking. Bartók zocht daarom zijn toevlucht tot de muziekbundels van Stoin. De eerste bundel met 4076 volksliederen afkomstig uit het noordwesten van Bulgarije, van de rivier Timok tot de rivier Vit, bestudeerde hij minutieus. Over de details van de Bulgaarse volksmuziek en de wijze waarop Stoin en zijn assistenten veldwerk deden, onderhield hij regelmatig schriftelijk contact met Stoin's

“STOIN GAF MET ZIJN ETNOGRAFISCHE WERK EEN DEEL VAN DE IDENTITEIT TERUG AAN DE BULGAREN”

assistente Raina Katsarova. Wat Bartók in die brieven schreef weten we helaas niet, ze zijn allemaal verloren gegaan tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het huis van Katsarova werd destijds getroffen door een bom. Stoins werk moet echter wel een belangrijke bron voor Bartók zijn geweest bij het componeren van zijn *Zes dansen in Bulgaars ritme uit Mikrokosmos*, want er zijn geen andere werken waarin de ritmes uit de Bulgaarse volksmuziek zo gedetailleerd zijn vastgelegd als in die van Stoin.

BULGAARSE IDENTITEIT VASTGELEGD

Stoins bundels werden niet alleen gebruikt door Bartók, maar ook door zijn Oostenrijkse collega Erich Moritz von Hornbostel en Klyment Kvitka uit de Oekraïne. En zo verspreidde de Bulgaarse traditionele muziek zich in de omliggende landen. Belangrijker echter was dat Stoin met zijn etnografische werk een deel van de identiteit van de Bulgaren vastlegde en dat op die manier teruggaf aan de Bulgaren, die eeuwenlang onder Ottomaans

bewind hadden geleefd. Op zijn honderdste geboortjaar werd hij geëerd met een postzegel met zijn naam en portret.

Bijna veertig jaar na de uitgifte van de postzegel nu slechts een enkeling zijn naam nog kent, is Stoins levensverhaal vastgelegd en bewaard door zijn achterkleinkind Ivo. Hij volgt nu - na het behalen van zijn master muziekwetenschap - de lerarenopleiding muziek. Om net als zijn overgrootvader muzikaal erfgoed over te dragen aan nieuwe generaties. ●

WEERWERK TOONT EEN
KUNSTZINNIGE UITING
VAN EEN LEERLING

Puck Thissen (6 VWO): 'Na het werk gaan we in café De Gäöllenaer in Geulle met collega's een biertje drinken, een sigaretje roken en vooral veel praten en lachen. Dit is een dorpscafé op z'n best. Zonde dat dit steeds minder voorkomt in Nederland. Met deze analoge foto's heb ik de sfeer proberen vast te leggen die er altijd in De Gäöllenaer hangt.'

Puck Thissen deed mee aan een fotowedstrijd van het Rijksmuseum Amsterdam en werd hierbij geselecteerd voor een expositie in de Teekenschool. Deze loopt tot de zomervakantie 2019.

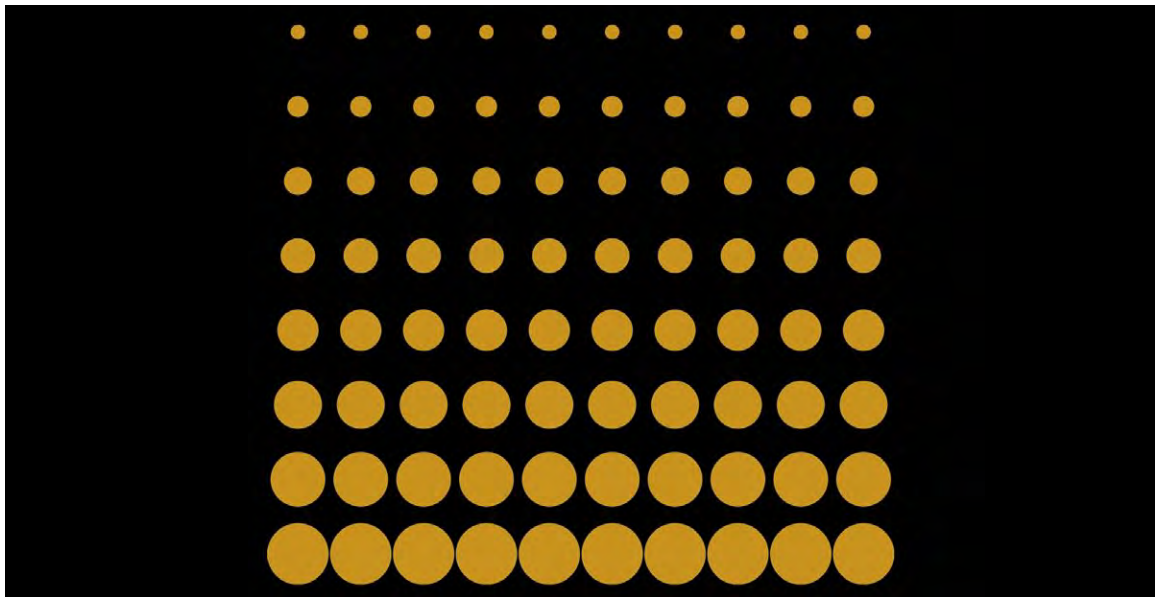
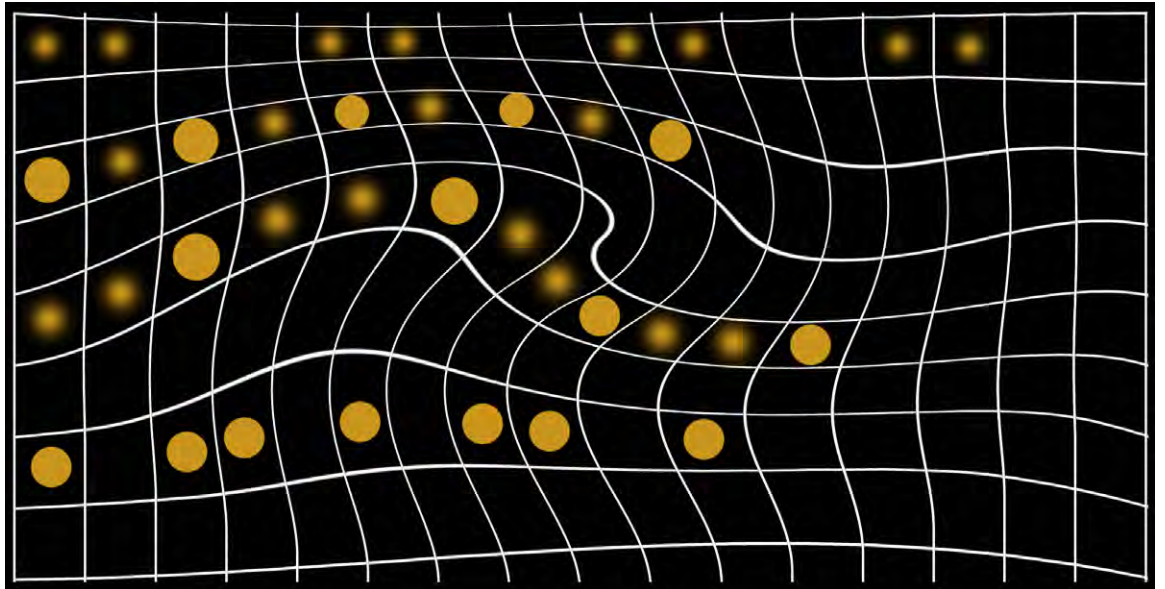

WEERWERK

MUZIEK IS TAALEN EN REKENEN

Muziek = *Taal + Rekenen (M=T+R)* is een project waarin DOK Delft in samenwerking met kunstenaar Wolf Brinkman en drie basisscholen onderzoekt hoe muziek kan bijdragen aan het leerproces van taal en rekenen. Samen met de Onderzoeksgroep Kunsteducatie van de Hanzehogeschool Groningen wordt nu een coachingsprogramma *M=T+R* voor groepsleerkrachten ontwikkeld.

Docent: *'Hoe klinkt een lamp?'*
Leerling-1: *'Mijn lamp in de slaapkamer zoemt heel zachtjes als ik goed luister.'*
Leerling-2: *'Als er een vlieg tegen onze lamp vliegt dan hoor je geknetter'*
Docent: *'Goed gehoord! Maar hoe zou dan bijvoorbeeld een schilderij klinken?'*

Leerling-2: *'Een schilderij hoor je niet. Je hoort misschien swish swash als je aan het schilderen bent.'*

GEEN DREMPEL

In de lessen *M=T+R* ontdekken kinderen door onderzoekend leren de bouwstenen waar zowel muziek, taal en rekenen uit zijn

opgebouwd, namelijk patronen, ritme en symbolentaal. Muziek maakt daarbij gebruik van een abstracte klanktaal: tonen die hoog, laag, lang of kort zijn. Net als in een echte taal krijgen ze in samenhang betekenis en zeggingskracht. In de lessen onderzoeken de kinderen de bouwstenen in een geïntegreerde

“DE KOPPELING AAN TAAL EN REKENEN VERGROOT DE KANS DAT ER DAADWERKELIJK IETS AAN MUZIEK WORDT GEDAAN IN DE KLAS”

aanpak. Waarnemen, filosoferen, onderzoek en praktijkopdrachten zijn in elke les terugkerende werkvormen en kinderen ervaren hoe leuk het kan zijn om met taal en rekenen bezig te zijn.

Groepsleerkrachten voelen zich veelal niet bekwaam genoeg om iets met muziek te doen en dat maakt dat het vak weinig aan bod komt op de basisschool. In *M=T+R* ervaren leerkrachten (en leerlingen) geen drempel om mee te doen, omdat muziek niet benaderd wordt als esthetische vorm maar als georganiseerd geluid. Er is geen ervaring met muziek vereist om de lessen te geven of om er aan mee te doen.

THEORETISCHE ACHTERGRONDEN

DOK Delft zocht tijdens de ontwikkeling van *M=T+R* een sparringpartner uit de muzikeducatie. Die werd (na een niet zo simpele zoektocht) gevonden in de persoon van Evert Bisschop Boele, lector kunsteducatie aan de Hanzehogeschool Groningen. Hij was om verschillende redenen geïnteresseerd in *M=T+R*. Natuurlijk omdat de koppeling aan taal en rekenen de kans vergroot dat er daadwerkelijk iets aan muziek wordt gedaan in de klas. Maar ook omdat de benadering van muziek als georganiseerd geluid en de openheid en speelsheid van de aanpak een krachtig alternatief kunnen zijn voor meer *mainstream* muzikeducatie. Bovendien sloot *M=T+R* goed aan bij twee theoretische achtergronden in zijn werk. Enerzijds bij zijn ideeën over idiocultureel muziekonderwijs waarin muziekonderwijs

sterk wordt verbonden aan de achtergrond en de ontwikkelingskansen van de individuele leerling, anderzijds bij de Talentenkracht-benadering, waarin onderzocht wordt hoe die individuele ontwikkeling bevorderd kan worden door in de pedagogische interactie ruimte, structuur en ondersteuning te bieden aan de leerling.

VIDEO-INTERACTIECOACHING MODULE

M=T+R begon op drie basisscholen in Delft met het ontwikkelen, testen en bijstellen van een aantal pilotlessen door Wolf Brinkman. Die lessen werden vervolgens beschreven en er werd een digitaal instrument ontworpen met beeldmateriaal en instructie. De volgende stap was de ontwikkeling van een coachingsprogramma waarin leerkrachten worden begeleid in didactische en inhoudelijke vaardigheden om de *M=T+R-lessen* te kunnen geven.

Er werd een video-interactiecoaching module ontwikkeld, een goed onderzochte coachingsmethode in de *Talentenkracht benadering*. Een aanvraag voor een ontwerponderzoek werd geschreven en gehonoreerd, en nu wordt de coachingmodule ontwikkeld, getest en waar nodig, bijgesteld. De module moet efficiënt zijn (groepsleerkrachten zijn altijd druk bezet) en uiteindelijk gegeven kunnen worden door adviseurs van cultuureducatieve ondersteuningsinstellingen als DOK Delft. De module richt zich op de interactie in de didactische driehoek leerling-leerkracht-materiaal.

MUZIEK IS VAN IEDEREEN

Inmiddels is de eerste ontwerpcyclus doorlopen met een school in Delft, en is het bijna zover dat de tweede cyclus kan worden gestart met een andere Delftse school. Christel Koops, ict'er van de deelnemende school, zegt: 'Bij *M=T+R* zijn de raakvlakken van muziek, taal en rekenen duidelijk aanwezig. Daarnaast blijkt dat de lessen ook gekoppeld kunnen worden aan aardrijkskunde, geschiedenis en andere wereldoriënterende vakken. Het past heel goed bij ons onderwijs. De leerkrachten krijgen door het coachingsprogramma tools in handen om hun onderwijs nog beter vanuit verschillende vakgebieden en uitgangspunten invulling te geven. Daarnaast leren ze nog beter om de kinderen te begeleiden in hun leerproces en in hun creatieve proces.'

We hopen dat er na afloop van de ontwikkeling een pakket ligt dat groepsleerkrachten inspireert op een open, uitnodigende en actieve manier met muziek bezig te zijn in samenhang met andere vakken. Zodat de leerling meekrijgt dat muziek van iedereen is, iedereen mag meedoen, muziek is onderdeel van het dagelijks leven en net zo gewoon als rekenen of taal. ●

Wolf Brinkman is kunstenaar en geestelijk vader van *Kunst=Taal+Rekenen* en *Muziek=Taal+Rekenen*. **Miriam Bosman** is teamleider Educatie van DOK Delft. **Evert Bisschop Boele** is lector kunsteducatie aan de Hanzehogeschool Groningen en bijzonder hoogleraar Cultuurparticipatie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

- www.cultuurhelden.nl/muziek-taal-rekenen
- www.wolfbrinkman.nl
- www.hanze.nl/nld/onderzoek/kenniscentra/kenniscentrum-kunst-en-samenleving/lectoraten/lectoraten/kunsteducatie

VAN GERWEN DENKT DOOR

WAAROM PLAATSEN WE FILMPJES OP YOUTUBE WAARIN WE IEMANDS
ELLENDIGE AFBEELDEN? WAAROM WILLEN WE ZULKE FILMPJES ZIEN?

AUTEUR: **ROB VAN GERWEN** / ILLUSTRATIE: **LENNIE STEENBEEK**

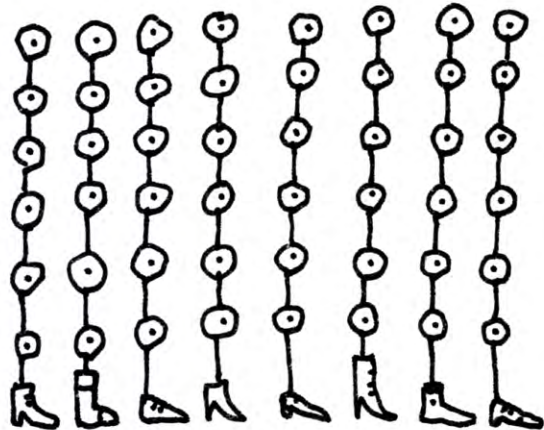
Een vrouw valt ongelukkig van haar fiets en breekt een pols. Ze schreeuwt het uit. Je zet je fiets aan de kant en snelt erop af. Je plukt haar fiets van haar af — dat is lastig want haar rechterbeen zit klem tussen het scheve voorwiel en het frame. Dan til je haar voorzichtig op en help je haar naar de huizen waar ze verslagen tegen de gevel gaat zitten. Ze heeft het koud, je slaat je jas om haar heen, vraagt hoe het gaat en belt 112. Dat is toch wat je doet in zo'n geval? Je verhoudt je als een persoon tot een andere persoon.

René Descartes twijfelde aan alles wat er te betwijfelen viel en 'ontdekte' dat onze enige zekerheid is: dat we denken, een geest hebben. Die geest laat zich kennen als we naar binnen kijken (introspectie). Strikt genomen kunnen we daarom niet weten of een ander ook zo'n geest heeft, we weten het alleen zeker van onszelf. Maar als je de vrouw haar pols ziet breken, moet je je dan eerst afvragen of ze eigenlijk wel een geest heeft, of ze wel pijn heeft, omdat je niet bij haar naar binnen kunt kijken? Je gaat haar toch niet op je gemak observeren alsof ze een interessant object is (ze heeft immers geen geest)?

'Onzin' zegt ook Ludwig Wittgenstein. Om je eigen geest te leren kennen, moet je niet naar binnen kijken maar juist naar hoe anderen op jou reageren — al zeker niet in je hersenen, waar het zich volgens Dick Swaab allemaal afspeelt. De vrouw heeft echt pijn en dus een geest en dus help je haar. Haar op je gemak observeren getuigt van een morbide soort voyeurisme.

Wat dan te denken van filmpjes op Youtube van mensen in ellendige situaties? Wie maakt zulke

filmpjes? Wat te denken van mensen in een 'kijkfile', die met smartphones in de aanslag langs een ongeluk glijden? Of van de vrouw die op 4 augustus met haar smartphone filmend op een ongeluk afloopt waar een man voor zijn leven vecht en gereanimeerd wordt, onderwijl de beelden van commentaar voorzien? En die verontwaardigd doorstevent als een agent haar vraagt te stoppen, om maar niets te missen; en die pas ophoudt als de agent 'wegwezen' zegt? Wat bezielt ons?

DR. ROB VAN GERWEN IS DOCENT EN ONDERZOEKER BIJ DE FACULTEIT WIJSBEGEERTE AAN DE UNIVERSITEIT VAN UTRECHT. HIJ IS OOK VERBONDEN AAN HET KONINKLIJKE CONSERVATORIUM EN DE KONINKLIJKE ACADEMIE VOOR BEELDENDE KUNSTEN IN DEN HAAG EN DE HOGESCHOOL DER KUNSTEN IN UTRECHT.

INTERCULTURELE ONTMOETING IN HET HOGER KUNSTONDERWIJS

AUTEUR: MARGO SLOMP
FOTO: ID

Voor mijn promotieonderzoek naar interculturele ontmoetingen in het hoger kunstonderwijs bestudeer ik groepsgesprekken in mijn lespraktijk bij het Frank Mohr Instituut (Academie Minerva, Groningen). In dit artikel schets ik enkele educatieve ontmoetingen en verbind die met begrippen als tussenruimte, pathos en responsiviteit om ze te kunnen duiden.

Tijdens een feedbacksessie toont een groep tweedejaars studenten van de masteropleiding schilderkunst werk en proces van de afgelopen drie maanden aan docenten en elkaar. Joris (pseudoniem) toont onder meer een groot schilderij, dat bestaat uit drie afzonderlijke doeken met daarop een doorlopende voorstelling van vijf gekleurde mensen in een roeiboot: een man aan de roeipanen, drie kinderen met reddingsvesten en een figuur in een brassband-uniform. Het roept vrijwel direct scherpe vragen op van de medestudenten. 'Waarom schilder jij zwarte mensen?', 'Hoezo zijn vluchtelingen jouw onderwerp?' Enkel vinden het werk alarmerend en schokkend. Joris antwoordt dat hij vooral geïnteresseerd is in de aanname dat de mensen in de boot vluchtelingen zijn. 'Waarom kan het niet een gezin op een boottochtje zijn?' Enkele studenten accepteren deze uitleg niet; de verwijzingen naar de vluchtelingencrisis zijn te duidelijk en intentioneel, dat kun je niet zomaar alleen bij de kijker neerleggen.

DIVERSITEIT IN HET ONDERWIJS

Het is duidelijk dat in de groep studenten, internationaal en afkomstig van alle continenten, verschillende opvattingen leven over hoe betekenis van een werk tot

stand komt, hoe de actuele werkelijkheid zich met kunst verbindt, of een kunstenaar verantwoordelijkheden heeft - artistieke of ook maatschappelijke - in de keuze en verbeelding van een onderwerp en over ethische grenzen die er aan te stellen zijn.

Maar speelt culturele diversiteit daar nu een doorslaggevende rol in, of gaat het meer om individueel bepaalde verschillen die in elke groep kunstenaars, ongeacht hun herkomst, aanwezig zijn? Binnen een opleiding hangt de dynamiek van persoonlijke visies en posities samen met een verzameling van allerlei factoren, zoals gender, klasse, opvoeding en leeftijd. Voor mijn onderzoek is een belangrijker vraag hoe we als leergemeenschap omgaan met die diversiteit aan opvattingen en attitudes, als en wanneer die zich in specifieke situaties voordoen. Ik kies daarbij voor een narratieve benadering, omdat ik het belangrijk vind om de ontmoetingen te plaatsen in zich ontwikkelende verhalen van de groep en ook in de educatieve ontwikkelingsprocessen van de studenten. Naast het registreren van de groepsgesprekken houd ik daarom narratief-biografische interviews met studenten en docenten.

PATHOS EN RESPONS IN DE TUSSENRUIMTE

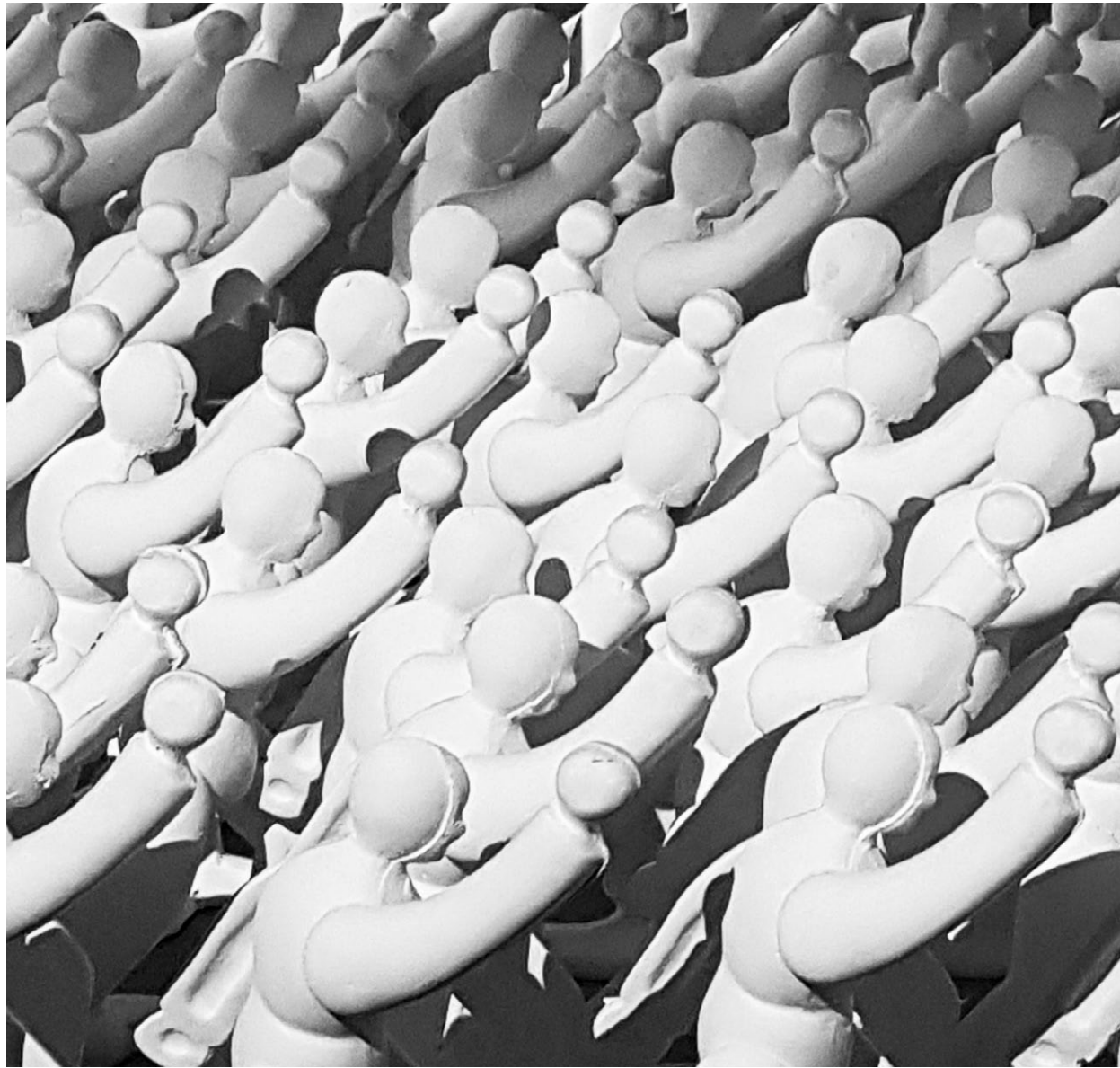
Om de interculturele ontmoetingen en wat er zich tussen deelnemers afspeelt te beschrijven en

te duiden, hanteer ik een aantal begrippen. Een ervan is 'tussenruimte'. Homi Bhabha (1994) beschrijft de tussenruimte als een speciale derde ruimte van taal en uitdrukking, waarin twee verschillende sociale groepen cultuur verspreiden en verplaatsen. Ze ontwikkelen volgens Bhabha in die gedeelde ruimte en door een gemeenschappelijke dialoog, een hybride identiteit. Het idee van een dergelijke tussenruimte is ook te herkennen in het uit de fenomenologie afkomstige concept van de tussenwereld. In deze interpersoonlijke tussenwereld (Kooi 2001, ontleend aan Merleau-Ponty) zou de ander een plaats moeten krijgen, kan begrepen worden hoe 'ik [...] het andere als eigen moet beschouwen en mijzelf als ander' (2001, 297). Aan ieder interpersoonlijk contact ligt een uitwisseling ten grondslag, alleen als er ruimte is voor een daadwerkelijke wisselwerking met elkaars 'belevingskern' is er volgens Kooi sprake van ontmoeting in de tussenruimte.

Bernhard Waldenfels (2011, 73-74) maakt verder duidelijk wat er in die wisselwerking gebeurt. Volgens hem ontstaat er in de ontmoetingsruimte weliswaar een verstregeling tussen het eigene en het vreemde, maar zonder dat die in een hybride identiteit oplost. In onze ontmoeting met de ander worden we aangesproken door wat Waldenfels (2007, 30) een

'WAAROM SCHILDER JIJ
ZWARTE MENSEN?'

**“SPEELT
CULTURELE
DIVERSITEIT
NU EEN
DOORSLAG-
GEVENDE
ROL, OF GAAT
HET OM
INDIVIDUEEL
BEPAALE
VERSCHILLEN
DIE IN ELKE
GROEP
KUNSTENAARS,
ONGEACHT HUN
HERKOMST,
AANWEZIG
ZIJN?”**

‘pathos’ noemt, een affect dat een gevoel probeert dat voorafgaat aan ons bewustzijn en dat ons aanzet tot een antwoord. Maar die respons moeten we niet zoeken in een direct willen begrijpen of een oplossen, noch een haastig duiden en sussen van de confrontatie. Daarmee ontkrachten we het provocerende en aansprekende aspect van de ontmoeting met de ander, terwijl daar de mogelijkheid tot leren ligt.

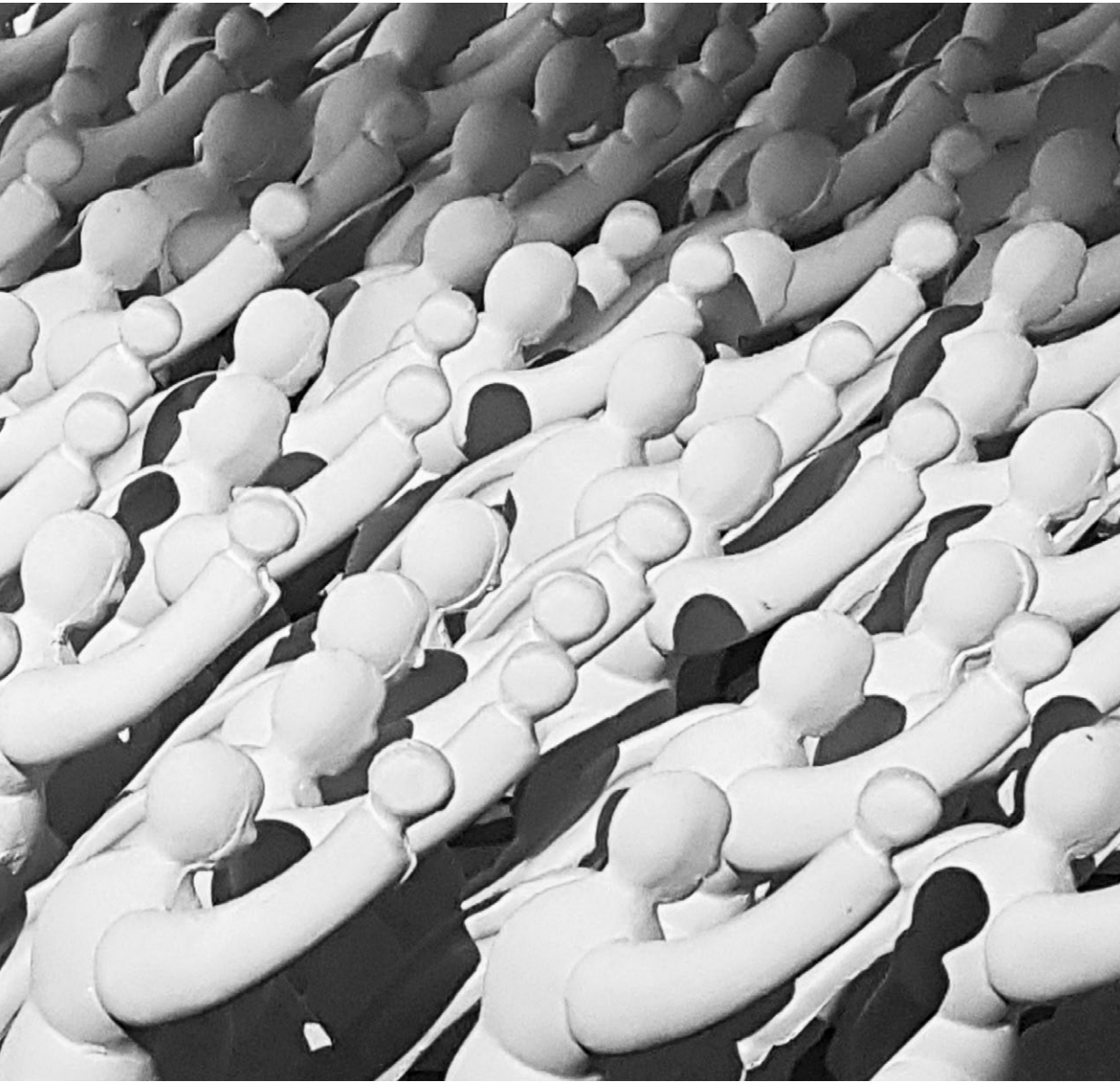
PROVOCATIE EN AANWEZIGHEID

Aanleiding voor veel van de educatieve gesprekken in het kunstonderwijs is het werk van de studenten; het roept reacties op, lokt uit. In die zin is een pathos bij voorbaat georganiseerd

en daarmee een provocatie geësceneerd. Naast ontmoetingen met kunstwerken zijn het ook ontmoetingen met de maker. Die valt uiteraard niet samen met het werk, maar is in deze gesprekken wel als vertegenwoordiger van en eventueel spreekbuis voor dat werk aanwezig. Voor een geslaagde dialoog is het belangrijk dat de deelnemers ‘sprekend’ en vooral in hun spreken aanwezig zijn, ook al is dat spreken nooit eenduidig, maar altijd meerstemmig (Mikhail Bakhtin).

Enkele weken na de feedbacksessie zitten de groep studenten en ik bij elkaar voor een rondetafelgesprek naar aanleiding van de confrontatie tijdens de feedbacksessie. Allard waardeert

het provocatieve karakter van Joris’ werk. Hij ziet kunstenaars ‘liever politiek incorrect dan correct, omdat dit veel spannender is.’ Provocatie speelde al langer een rol in Joris’ werk - naar eigen zeggen niet altijd even bewust - en dat is ook hoe hij zijn intentie met dit werk omschrijft: ‘In het algemeen ging het me meer om kijken wat ik niet kan doen.’ Maar precies die houding viel verkeerd bij anderen zoals Maya en Lleyton, die het omschrijven als gedistantieerd en onverschillig. Volgens hen is het best mogelijk om met de blik van een buitenstaander onderwerpen aan te roeren, maar Lleyton stelt: ‘Bij alles wat we doen is het heel belangrijk [te beseffen] vanuit welk standpunt we dat doen, omdat

we ofwel iets zullen versterken, ofwel deconstrueren [...] of blootleggen.' Joris vertelt later in een interview dat hij nog steeds vindt dat de kunstenaar juist 'een verantwoordelijkheid heeft om iets te maken en dat de wereld in te slingeren' maar ook dat dit werk een 'nogal verstandelijke manier' was 'om iets te behandelen wat voor veel mensen emotioneel is'.

RESPONSIVITEIT IN DE EDUCatieve TUSSENruimte

In zekere zin is de notie van de tussenruimte op te vatten als belangrijke voorwaarde voor alle leren (van elkaar), maar ze speelt bij uitstek een rol in een diverse en interculturele context. Ik vat die educatieve tussenruimte

op als een geconstrueerde ruimte: ze heeft een tijd en een plaats, een aanleiding en een aantal basale afspraken over hoe de conversatie verloopt. Het is een interpersoonlijke ontmoetingsruimte waarin de deelnemers elkaar in hun vertrouwde en vreemde tegemoet treden. Om tot een daadwerkelijke uitwisseling van verschillend gedachtegoed te komen moet de confrontatie er - soms ook stevig - plaats kunnen vinden. Een responsieve houding vraagt daarbij van studenten en docenten een kijken, luisteren en handelen dat aspecten als stilte en hapering omarmt, een zorgvuldig zoeken naar - en daarom uitstel van - begrip en harmonie.

Met de verhalen over ontmoetingen uit mijn lespraktijk zal ik dan ook nader onderzoeken hoe opvattingen over zwijgen en spreken, beeld, taal, identiteit en vrijheid in de educatieve tussenruimte gestalte krijgen, ontwikkeld en uitgewisseld worden.

Margo Slomp is docent aan het Frank Mohr Instituut (Masteropleidingen, Academie Minerva) en doet promotieonderzoek naar diversiteit en interculturele dialoog in groepsleergesprekken binnen het hoger kunstonderwijs.

Dit is een ingekorte en bewerkte versie van een artikel dat is gepubliceerd in *Cultuur+Educatie*, 17 (2017) 48, 21-36.

&

MEER LEZEN?

- Bhabha, H. (1994). *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Kooi, S. (2001). *Naar een pedagogiek van de tussenwereld: een wijsgerigpedagogische studie over de grondslagen van de interculturele ontmoeting in opvoeding en onderwijs*. Dissertatie Universiteit Utrecht.
- Waldenfels, B. (2007). *The Question of the Other*. Hongkong: Chinese University Press/State University of New York Press.
- Waldenfels, B. (2011). *Phenomenology of the Alien*. Basic Concepts. Evanston: Northwestern University Press

TOON JE TALENT!

TOON JE TALENT IS EEN PROGRAMMA DAT BASISCHOOL- EN VMBO-LEERLINGEN UITDAAGT HUN CREATIEVE TALENTEN TE ONTDEKKEN. MARTINA (9) WEET HOE HET IS OM DEEL TE NEMEN AAN HET PROGRAMMA.

In *Toon je talent* krijgen leerlingen de kans een jaar lang extra aandacht te besteden aan dans, theater, beeldende kunst of muziek. Een onderdeel van het traject is het bezoek aan een voorstelling die aansluit bij het programma. Bovendien komt een professional naar school om samen met de docenten kunstlessen te verzorgen. Het is bedoeld als professionalisering 'on the job'. *Toon je talent* is een initiatief van Kaleidoscoop, de afdeling cultuureducatie van Kumulus, Centrum voor Kunsteducatie in Maastricht. Het aanbod voor het talent-traject bestaat uit verschillende programma's, voor verschillende leeftijdsgroepen.

Martina (9) zit in groep 6 en wil later graag actrice worden. Mocht dat niet lukken, dan het liefst fotomodel of architect.

Zijn de lessen van *Toon je talent* anders dan gewone kunstlessen op school?

'Ja, die zijn wel iets anders, want je werkt niet alleen

met bekende materialen zoals potlood en papier maar ook met hout en klei. We hebben ook een *stopmotion* gemaakt over een kikker en een heks. Iedereen was bang voor de heks want die was altijd heel erg boos. Op een gegeven moment organiseerden de kinderen en dieren een feest. De heks was niet uitgenodigd, maar kwam stiekem toch. De filmpjes zijn niet supergoed geworden, maar wel best mooi.'

In het begin van het jaar kon je kiezen uit verschillende kunstvormen, waarom heb je gekozen voor beeldende kunst?

'Ik twijfelde tussen knutselen en toneel. Ik wist toen nog niet dat ik actrice wilde worden, dus toen koos ik voor knutselen.'

Wat vond je ervan dat je les kreeg van een andere juf?

'Heel leuk, ze was heel knutselachtig en had veel goede ideeën. Andere juffen en meesters kwamen ook soms kijken om te zien wat wij aan het maken waren. Ik kan nu dingen maken met materialen die ik nog niet kende.'

Welke tip en top zou je jouw juffrouw mee geven nu je ervaring hebt met *Toon je talent*?

'Vooral dat het heel leuk is om met materialen te werken die kinderen nog niet kennen. Wat ik leuk vind aan de knutsellessen van de juf zijn alle kunstwerken en voorbeelden die ze altijd laat zien. En dat ze vaak dingen bij de opdracht verzint om het leuker te maken.' ●

MEER INFORMATIE?

• kijk op: www.kaleidoscoop.net/nl/toon-je-talent

ER IS GEEN ONTKOMEN AAN: JE STOPT BINNENKORT OF GAAT MET PENSIOEN. LEREN IS DELEN. DAAROM KIJKT KUNSTZONE MET DE AFZWAAIER TERUG OP ERVARINGEN EN VERANDERINGEN IN HET VELD.

REDACTIE EN SAMENSTELLING: PIEN SCHOOL / FOTO: RENS VAN BALLEGOOIJ

DE AFZWAAIER

Het gestreepte bloesje met heldere, vrolijke kleuren dat Marjory Helstone tijdens het interview draagt, reflecteert haar karakter. Haar vrolijkheid en luchtigheid heeft ze naar eigen zeggen meegenomen uit Suriname toen ze op haar zeventiende naar Nederland verhuisde. Momenteel woont ze voor het grootste gedeelte van het jaar weer in Suriname.

In 2004 ontstond het plan om in 2015 te stoppen met werken en naar Suriname te emigreren. 'Maar toen het ineens 2015 was, schrok ik me rot. Ik merkte dat ik er nog niet helemaal klaar voor was.' Helstone nam voor driekwart ontslag bij de dansacademie en ging in overleg op afstand werken. Twee maanden per jaar werkt ze nu fulltime bij Fontys en de overige maanden in Suriname en op andere plekken in de wereld. Deze manier van werken past haar goed en opent nieuwe deuren naar andere projecten.

'In Suriname is me gevraagd of ik een duurzame leerlijn wil ontwikkelen voor danseducatie. Doordat ik weer ruimte heb, komen dit soort leuke projecten op mijn pad. Al vijftien jaar verzorg ik workshops en begeleid ik er kunstvakstudenten tijdens hun stage - erg leuke projecten maar tegelijkertijd

**MARJORY
HELSTONE**

druppels op een gloeiende plaat. Nu ben ik echt bezig met hoe dans ingezet kan worden in de ontwikkeling van kinderen, als talentontwikkeling of als middel. Het netwerk en de kennis die ik in de afgelopen jaren heb opgedaan komen daarbij goed van pas. In Nederland heb ik geleerd hoe het is om je geest vrij te laten, dat je fouten mag maken en verantwoordelijkheid moet nemen. In Suriname wordt doorgaans nog heel traditioneel lesgegeven. De docent vertelt wat te doen en de leerling volgt, ook al heeft deze andere ideeën. Ik wil graag dat het kind zich vrij voelt om zich te uiten. De docent dient het beste uit het kind te halen, door soms expert en soms coach te zijn.'

Dans is voor Marjory Helstone zeker niet alleen voor de talenten. 'Ik vind het belangrijk dat danseducatie deel is van het geheel, je kunt het inzetten om verbinding te zoeken met andere vakken. Als je het goed uitwerkt geeft het kinderen meer zelfvertrouwen, tevredenheid, vermogen tot samenwerken en leiderschap. Al worden ze aan het eind van de rit geen danser, ze nemen die vaardigheden wel mee in andere beroepen. Persoonlijke creatieve vorming, daar geloof ik in. Ik wil graag dat alle kinderen daarmee in aanraking komen.'

CV MARJORY HELSTONE

MARJORY HELSTONE VERHUIST ALS 17-JARIGE VANUIT SURINAME NAAR NEDERLAND OM DANSDOCENT TE WORDEN. SINDSDIEN WERKT ZE ALS DANSER, CHOREOGRAAF EN DOCENT AAN VERSCHILLENDE INSTITUTEN, VOORAL OP HET GEBIED VAN AFRO JAZZ EEN DANSSTROMING DIE ZIJ ZELF HEEFT ONTWIKKELD. SINDS 1991 IS ZE VERBONDEN AAN DE DANSOPLEIDING VAN FONTYS. DAARNAAST WERKT ZE PROJECTMATIG ALS TRAINER IN HET ERASMUSPLUSPROJECT MATH & MOVES EN ONTWIKKELT ZE IN SURINAME EEN DUURZAME LEERLIJN VOOR DANSEDCATIE.

SOMEONE IS IN MY HOUSE

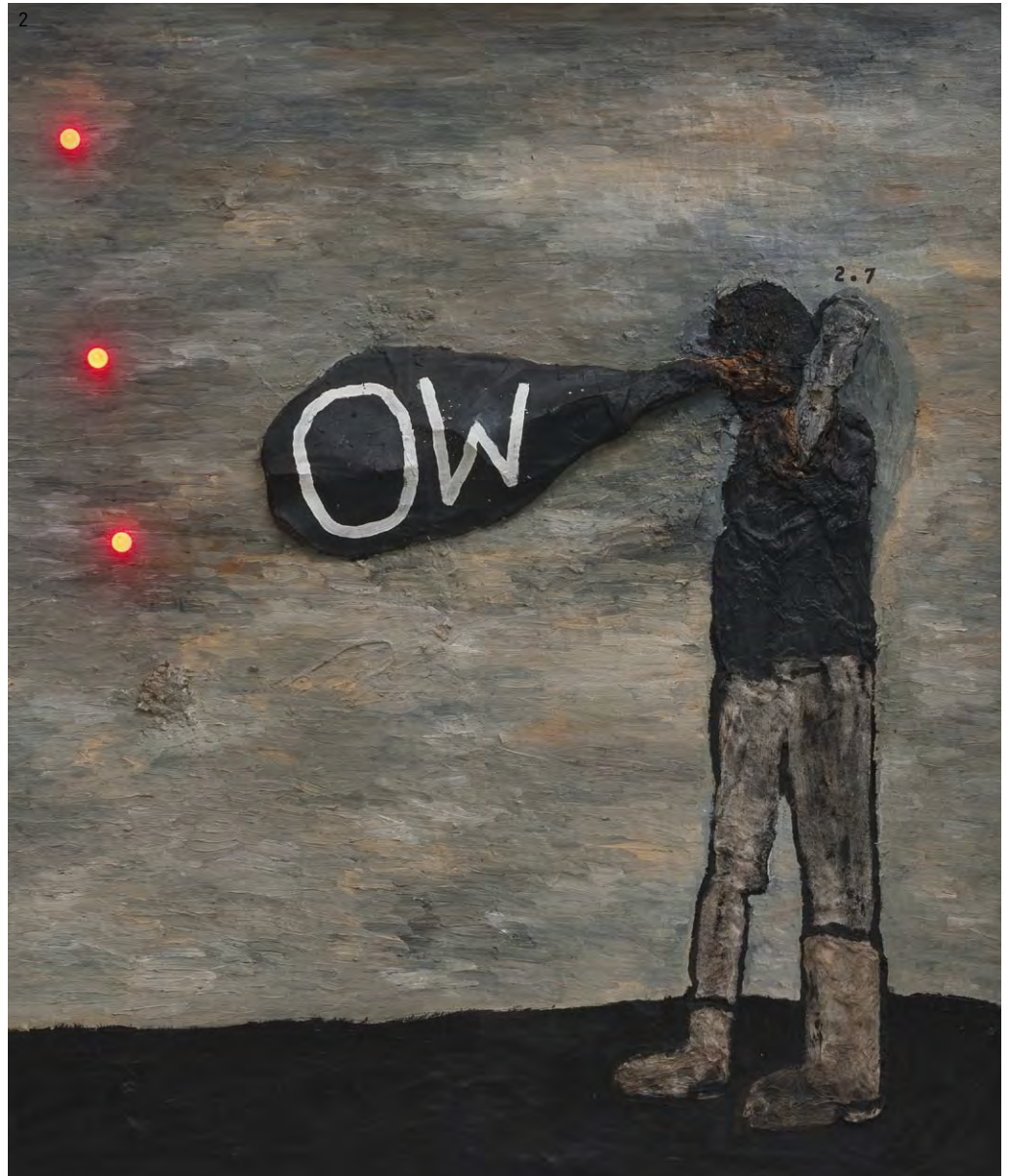
TENTOONSTELLING
DAVID LYNCH

David Lynch (1946, VS) is onmiskenbaar een spilfiguur in de internationale film- en tv-wereld, maar zijn werk als beeldend kunstenaar is veel minder bekend. Terwijl Lynch zelf altijd heeft benadrukt dat hij zichzelf vóór alles ziet als een beeldend kunstenaar. Zijn beheersing en gebruik van een rijkgeschakeerd scala aan media en technieken, van schilderijen tot installaties, maken hem ook in die hoedanigheid invloedrijk. Het is een uitzonderlijke artistieke kant van Lynch, die nog maar zelden is belicht en in musea getoond.

De tentoonstelling *Someone is in my house* is in het Bonnefantenmuseum in Maastricht te zien **tot april 2019**.

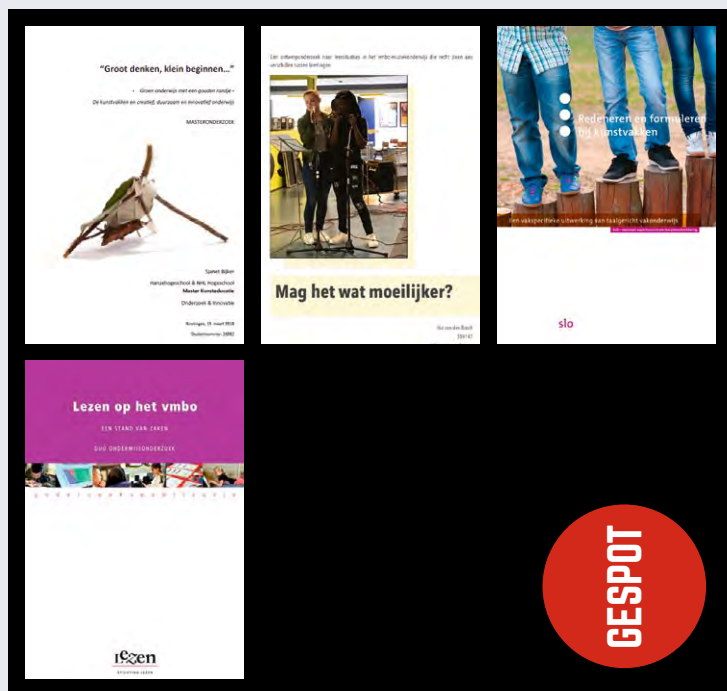
1. David Lynch in his studio © David Lynch
2. David Lynch, Broken Heart, 2013, oil and mixed media on canvas, courtesy the artist
3. David Lynch, Change The Fucking Channel Fuckface, 2008-2009, mixed media on panel, courtesy the artist
4. David Lynch, Six Men Getting Sick, 1967, film still, courtesy ABSURDA

BOEKSIGNALEMENTEN

GESPOT

KUNSTZONE SPOT DE ALLERNIEUWSTE
PUBLICATIONS DIE ER TOE DOEN.
LEES EN WORD WIJZER.

LITERAATUUR HEIDI HEINONEN EN PETRA FABER

VAKINTEGRATIE KUNSTVAKKEN IN HET VMBO

Hoe kun je vakoverstijgende projecten maken waarbij een verbinding ontstaat tussen de school, de leerling en de maatschappij? Sjanet Bijker (Hanzehogeschool/NHL Hogeschool) onderzocht in haar masterscriptie hoe je een werkwijze ontwikkelt voor creatief, duurzaam en innovatief onderwijs. Zij deed actieonderzoek op het vmbo Terra Eelde naar de manier waarop de sectie Kunstvakken vanuit het project *Plastic Fantastic!* cognitieve vakken aan praktijkvakken koppelt. Zij deed ook een aanzet voor de ontwikkeling van een gezamen-

lijke visie en ontwikkelde een educatief product.

Groot denken, klein beginnen...: Groen onderwijs met een gouden randje - De kunstvakken en creatief, duurzaam en innovatief onderwijs / S. Bijker. - 2018. - Masterscriptie Hanzehogeschool & NHL Hogeschool, Master Kunsteducatie. - 102 pag.

OMGAAN MET VERSCHILLEN IN HET MUZIEKONDERWIJS

Hoe kun je in het muziekonderwijs op het vmbo recht doen aan verschillen

tussen leerlingen? Ilse van den Bosch (Hanzehogeschool Groningen/NHL, Master Kunsteducatie) liet leerlingen nadenken over hun eigen muziekonderwijs. Zij kwam erachter dat verschillen tussen leerlingen duidelijk worden wanneer je ze meer autonomie geeft voor het kiezen van leerstrategieën en onderwerpen. Ook de rol van de docent verandert erdoor. De leraar richt zich op het leerproces, coacht en begeleidt en leert daardoor zowel het proces als de leerling beter begrijpen. Van den Bosch geeft daarbij ook tips om eens samen te werken met andere vakken en je lessen een keer radicaal om te gooien en te zien wat er dan gebeurt.

Mag het wat moeilijker? Een ontwerponderzoek naar leersituaties in het vmbo-muziekonderwijs die recht doen aan verschillen tussen leerlingen / I. van den Bosch. - 2018. - Masterscriptie Hanzehogeschool Groningen & NHL Hogeschool, Master Kunsteducatie. - 91 pag.

VAKTAAAL IN DE KUNSTVAKKEN

Hoe zorg je ervoor dat leerlingen niet verstrikt raken in vaktaal? Deze brochure biedt leraren handvatten bij het onderwijzen van de taal van hun eigen schoolvak. Voor alle leerlingen is de taal van een schoolvak namelijk een nieuwe taal die ze moeten leren. De brochure is bedoeld voor leraren (in opleiding), taalcoördinatoren, lerarenopleiders en onderwijsadviseurs op het terrein van de kunstvakken. De brochure geeft enkele taalkundige begrippen die een specifieke kijk op teksten uit de kunstvakken mogelijk maken. Zoals kunstvakken specifieke begrippen nodig hebben om de verbeelde werkelijkheid te beschrijven en te begrijpen, zo zijn taalkundige begrippen nodig voor de beschrijving en analyse van vaktaal in vakteksten.

Redeneren en formuleren bij kunstvakken: Een vakspecifieke uitwerking van taalgericht vakonderwijs / P. Marsman; B. van der Leeuw; T. Meestringa. - Enschede: SLO, 2018. - 41 pag. Downloaden via Stichting Leerplan Ontwikkeling www.slo.nl

LEZEN OP HET VMBO

DUO Onderwijsonderzoek vroeg in opdracht van Stichting Lezen vmbo-docenten Nederlands naar hun ervaringen met leesbevordering in de klas. De meeste docenten vinden leesbevordering belangrijk. Ondanks het enthousiasme van docenten heeft lezen onder leerlingen een 'suf' imago, is het leesniveau vaak te laag en is er te weinig tijd in het lesprogramma om voldoende aan lezen te doen. Leesbevordering werkt alleen zeggen de onderzoekers, wanneer kinderen op wat voor manier dan ook - via ouders, school, docent, bibliotheek - gemakkelijk in aanraking komen met leuke boeken.

Lezen op het vmbo: Een stand van zaken / L. van der Woud; V. van Grinsven. - DUO Onderwijsonderzoek. - Amsterdam: Stichting Lezen, 2018. - 48 pag. Downloaden via Stichting Lezen www.lezen.nl

De vermelde publicaties zijn opgenomen in de informatiebank cultuureducatie en cultuurparticipatie van het LKCA met vakliteratuur & onderzoek over beleid en praktijk op het gebied van cultuureducatie en actieve cultuurparticipatie/amateurkunst.

Meer informatie: www.lkca.nl
Email: info@lkca.nl (030)7115100

PODIUMKUNSTEN

ON STAGE

WELKE VOORSTELLINGEN MAG JE DE KOMENDE TIJD NIET MISSEN VOLGENS KUNSTZONE? LEG JE TONEELKIJKER ALVAST KLAAR.

Judas. Foto: Bob Bronshoff

TONEEL

AUTEUR: HENK LANGENHUIJSEN

JUDAS VERSTOORT FAMILIERELATIE

Van Judas, de bestseller van Astrid Holleeder, is een toneelversie gemaakt. Ook jongeren die niet zo van lezen houden, worden aangesproken door het waargebeurde verhaal over haar broer en crimineel Willem. Wellicht een mooie opstap om de voorstelling te bezoeken, maar dan moeten ze wel zitvlees hebben en geïnteresseerd zijn in familierelaties.

De naam Willem valt nergens. Pas op het einde verschijnt een indringende foto van hem. Toch is hij zeer aanwezig. In de voorstelling, geregisseerd door Johan Doesburg, kijken we mee met vier vrouwen: de zussen Astrid en Sonja, moeder Stien en de dochter van Astrid. Astrid, gespeeld door Renée Fokker, besluit om zich niet langer onder

druk te laten zetten door grote broer en weet wat dat betekent: levenslang. We zien hoe ze worstelt met verraad en dreiging. De voorstelling begint met een harde knal: de vrijlating van Willem Holleeder in 2012. Hij heeft dan zes jaar gezeten en gaat verder met het terroriseren van zijn naasten. Dat hij geen gemakkelijke jeugd had, met een dronken vader die sloeg, mag een verklaring zijn, maar geen excuus. Angst domineert het leven van Astrid en dat heeft invloed op haar relatie met moeder, zus en dochter. We zien een sterke vrouw, berekenend en moedig, maar ook kwetsbaar. De beklemming die zij ervaart, vormt de basis. Er wordt veel gepraat. De bijna twee uur durende voorstelling wordt visueel aantrekkelijk gemaakt door het verplaatsen van doodskisten. Soms is er ontroering, als je de onmacht van de moeder voelt of

als je meekrijgt hoe dochter Sam eronder lijdt.

Het proces tegen Willem Holleeder is nog niet voorbij. Astrid is ondergedoken, bang voor een liquidatie. De relatieperikelen, het schaakspel en het laveren tussen liefde en haat, zullen jongeren herkennen. Maar wie een theaterthriller à la de misdaadserie Penoja verwacht, wordt teleurgesteld. *Judas* is t/m 3 februari in diverse theaters te zien. Zie ook: www.judasintheater.nl

HYPNOTISERENDE BEWEGINGEN

Herhaling en minieme veranderingen vormen de basis van *The way you sound tonight*, een hypnotiserende dansperformance van Arno Schuitemaker (1976). Een energieke en fysieke voorstelling van een uur, die het denken uitschakelt.

De voorstelling begint met een eenvoudige beat, een beetje belichting en één persoon met een beweging die als vanzelf wordt gevolgd door een soortgelijke zwaai, voortgestuwd door het ritme van de muziek, als een stromende rivier. Geleidelijk verschijnen er vanuit het niets nog vier dansers die met elkaar meegaan en kleine veranderingen teweegbrengen. Je hebt bijna niet door dat ook de muziek verandert en de bewegingen aanstuurt. Omdat je dicht op

de dansers zit, ontkom je niet aan hun aanwezigheid. Zo onopvallend als de voorstelling naar een hoogtepunt toewerkt, zo rustig gaat de wind weer liggen en verdwijnen dansers in het donker.

Choreograaf Schuitemaker heeft zich naar eigen zeggen laten inspireren door de Metamorfofen van Ovidius en typeert de productie als een 'akoestische balzaal in een oneindige stroom van beweging en geluid in een dynamisch spel tussen afstand en nabijheid, ruimte en energie.' De trance-achtige muziek van componist Aart Strootman vormt een belangrijk onderdeel. Goed beschouwd lijkt het werk op eerdere producties van Schuitemaker, zoals *If You Could See Me Now*, waarin eveneens enkele dansers continu op een soundscape voortbewegen. Vier jaar geleden maakte hij ook in het buitenland indruk met *While we strive*; inmiddels wordt hij gezien als een vooraanstaande choreograaf van de nieuwe generatie in de hedendaagse dans.

Jongeren zijn doorgaans vertrouwd met deze muziek en worden zeker door de performance aangesproken, al zullen ze het jammer vinden dat het doorgaans niet de bedoeling is om zelf mee te doen. Ongetwijfeld houden ze er een fris beeld van dans aan over.

Zie ook: www.arnoschuitemaker.com. *The way you sound tonight* is vanaf 8 februari in diverse theaters te zien.

Arno Schuitemaker. © Samme Peper

DANS

AUTEUR: HENK LANGENHUIJSEN

TO DO

CULTUUR BARBAAR

DE MONA LISA, IS DAT EEN TOETJE? OF...WACHT, NIET? SOMMIGE LEERLINGEN ZIJN MET RECHT EEN CULTUURBARBAAR TE NOEMEN. MAAR ZE HOEVEN ECHT GEEN EXPERT TE ZIJN OM EEN FILM OF KUNSTWERK MOOI TE VINDEN. KUNSTZONE EN CJP KIEZEN VOOR JOU DE LEUKSTE EVENTS UIT, VOOR JEZELF EN JE LEERLINGEN.

1:

FEAST FOR THE EYES IN FOAM

We maken ons er allemaal schuldig aan: het fotograferen

van ons eten. Delen we het niet op Instagram, dan doen we het wel via Snapchat of Whatsapp. Dat er daadwerkelijk voedselafbeeldingen bestaan willen we nog wel eens vergeten. Foam Fotografiemuseum Amsterdam stelde een tentoonstelling

Foto: Marc van Aalst

samen met het werk van de pioniers binnen de voedsel fotografie. Van een bord spaghetti tot aan donuts met vissen. Wie weet inspireert het een van jouw studenten wel tot het opzetten van een Instagramaccount bomvol lekkers. Tip: deze tentoonstelling kun je beter niet bezoeken met een hongerige klas. *Feast for the Eyes* is t/m 6 maart te zien // Amsterdam // € 4,- korting met CJP // <https://www.foam.org/nl/museum/programma/feast-for-the-eyes>

2:

INTERNATIONAL FILM FESTIVAL ROTTERDAM

Jaarlijks strijken er maar liefst 2500 nationale en internationale filmprofessionals neer in de

havenstad van Nederland. IFFR is daarom bij uitstek de perfecte plek om je studenten kennis te laten maken met de bruisende filmwereld. Bovendien helpt IFFR docenten een handje door films aan te bieden in combinatie met een mooi aansluitend lespakket. Verder is er de mogelijkheid om het bezoek aan te kleden met workshops of filmlessen op maat. IFFR begint op 23 januari en duurt tot 3 februari // Rotterdam // € 5 euro per leerling. Er geldt een meerprijs voor een masterclass of filmles // <https://iffr.com/nl/iffr-schoolvoorstellingen-mbo>

3:

IJSBEELDENFESTIVAL

Een middag in een uitvergroete koelbox lopen? Het kan bij de internationale ijssculpturenshow.

De beste ijskunstenaars van de wereld toveren de IJsselhallen in Zwolle om tot een waar sneeuwparadijs. Het thema van dit jaar is Wereldberoemde Verhalen. Vergaap je dus aan adembenemende creaties van onder andere Alice in Wonderland en Robin Hood. De zes meter hoge beelden zijn met hun special effects een waar lust voor het oog. En geen zorgen: opwarmen met de klas kan in de verwarmde hal die is omgebouwd tot een heus Winterwonderland. Het IJsselbeeldenfestival is t/m 3 maart te bewonderen // Zwolle // € 4 euro CJP-korting // <https://www.cjp.nl/kortingen/nederlands-ijsbeelden-festival/80664/>

4:

ROBOTS LOVE MUSIC

Heb jij al eens aan Siri gevraagd: 'What does the fox say?' Kans is groot dat Siri het refrein voor je verder zingt. Zo zijn er nog veel meer robots met muziek-skills. Museum Speelklok verzamelde van over de hele wereld muziekrrobots voor de expositie *Robots love Music*. Van blokfluit tot viool. Of wat dacht je van een stevig potje banjo? Je kan het eigenlijk zo gek niet bedenken of ze spelen het. Vinden jouw studenten het saai om alleen te luisteren? Ze krijgen ook de kans om robots uit te dagen tot een echt duet. T/m 3 maart // Museum Speelklok Utrecht //

€ 7,- met CJP // <https://www.cjp.nl/kortingen/robots-love-music/80717/>

5:

THEATER HOPPLEIN MET METAMORPHOSEN

Dat filosofie niet saai hoeft te zijn bewijst de voorstelling *Metamorphose*. De makers van dit stuk lieten zich inspireren door het gelijknamige Latijnse dichtwerk van Ovidius en dat merk je. Dit wordt geen uurtje relaxed achterover hangen, maar stevig denkwerk. Zo proberen de acteurs antwoord te vinden op de vraag welke invloed je hebt op de wereld om je heen en hoe je die veranderen kan. *Metamorphose* vormt daarmee een mooie introductie tot filosofische vraagstukken voor de klas. Te zien in het Hofpleintheater t/m 9 maart // Rotterdam // €2.50,- korting met CJP // https://hofpleintheater.nl/agenda/metamorphose/?_sft_leeftijd=16plus

6:

BEELD EN GELUID

Hoe wordt het nieuws eigenlijk opgenomen? Hoe is het om in de schoenen van een presentator te staan? Of hoe zag de allereerste televisie-uitzending in Nederland

Foto: SebreePhoto.com

eruit? De antwoorden op deze vragen vind je bij Beeld en Geluid Experience. Duik een middag samen met jouw klas in de wondere wereld van de media en ontdek alle geheimen die onze mediahoofdstad te bieden heeft. De experience biedt tevens een goede mix tussen oud en nieuw, dus er is voor ieder wat

wils. Daarbij is er de optie tot het volgen van verschillende workshops op aanvraag. Beeld en Geluid // Hilversum // € 8,- per leerling. In combinatie met een workshop € 5,- per leerling // <https://beeldengeluid.nl/bezoek/met-de-klas/voortgezet-onderwijs-en-mbo/experience-bezoek-met-vombo>

HELPDESK ARBEIDSVOORWAARDEN VOOR VLS- EN VONKC-LEDEN

De VONKC- en VLS-helpdesks voor belangenbehartiging en arbeidsvoorwaarden worden bemand door Remko Littooi. De spreekuren zijn geconcentreerd op een ochtend en een avond. Voor algemene en specifieke vragen kunt u op genoemde tijden bij de helpdesk terecht: Hoe zit het met mijn FPU?, Is mijn taakinfilling wel juist? Ik heb nog steeds geen benoemingsakte, wat nu? Enzovoort.

Handiger is om een e-mail te sturen met de uitleg van uw probleem. Zo kan de helpdesk een duidelijk antwoord formuleren dat u naar wens telefonisch of via e-mail terugontvangt.

Arbeidsvoorwaarden VLS/ VONKC

t.a.v. Remko Littooi
Kluppelshuizenweg 32
7608 RL Almelo
(06) 16500695

VONKC:
arbeidsvoorwaarden@vonkc.nl
VLS:
arbeidsvoorwaarden@vls-
cmhf.nl

VOLG ONS
www.fvov.nl
www.vls-cmf.nl
twitter.com/VLScmf
www.vonkc.nl

TELEFONISCHE BEREIKBAARHEID HELPDESK:

- maandagochtend van 9 tot 10 uur
- woensdagavond van 17 tot 19 uur

Als de helpdesk onbemand is of in gesprek, kunt u een bericht achterlaten. Dan wordt u zo spoedig mogelijk teruggebeld.

LIDSTAAT

DE VAKVERENIGINGEN BEHARTIGEN DE POSITIE VAN DE KUNSTVAKKEN EN HUN DOCENTEN. IN LIDSTAAT LEEST U OVER HUN REILEN EN ZEILEN EN WAT HEN ZOAL BEZIG HOUDT.

GA HET GESPREK AAN

REDACTIE EN SAMENSTELLING: VLS & VONKC

AUTEUR: REMKO LITTOOIJ

U heeft het misschien wel gemerkt, er wordt van alles op het onderwijs en op de leraar afgevuurd de laatste maanden:

- een grote curriculum-herziening met ontwikkelteams van leraren, waaronder voor Kunst en Cultuur;
- de wet *Beroep Leraar* die voorschrijft dat u op school in gesprek gaat over een professioneel statuut;
- het ministerie van OCW en de Onderwijsinspectie die een brochure uitgeven *Ruimte in regels over creatief gebruik van de onderwijstijd*; en
- de cao die u een les minder en 50 uur 'ontwikkeltijd' per jaar geeft zonder dat daar extra geld voor komt.

Nu kan ik me goed voorstellen dat u geen moment tijd heeft om u hierin te verdiepen. Toch wil ik u aanmoedigen deze keer echt het gesprek met uw collega's aan te gaan. Er is zo veel in beweging dat invloed kan hebben op de vorm van de lessen in de kunstvakken, de zeggenschap die u als professional over de inhoud en manier van werken kunt hebben en uiteindelijk het aantal uren dat voor kunstvakken beschikbaar is, dat u aan de bak moet.

Laat u niet uit het veld slaan door de grote vakgroepen die ieder jaar meerdere uren per week op de lessentabel hebben. We weten allemaal dat je er zonder taal en rekenen niet komt. Dat

betekent niet dat we daarom met de kunstvakken nog wel wat kunnen inschikken. Ga met uw collega's, ook van de andere kunstvakken, in gesprek en laat een keer alle zienswijzen op het kunstonderwijs relevant zijn. Kunstonderwijs is niet alleen een prettige afwisseling met de zaakvakken of 'art-for-arts-sake' maar dat en veel meer! Kunstonderwijs is goed voor je 21ste-eeuwse vaardigheden, creativiteitsontwikkeling, je hersenen en je leert dankzij muziek beter rekenen. Ik vergeet er vast nog een paar, maar de kern is: kunstonderwijs is onontbeerlijk voor de ontwikkeling van iedere leerling en kan zich door de aard van het vak niet binnen dezelfde kaders verantwoorden als de meeste vakken. Laten we dat deze keer dan ook niet proberen en ons met zijn allen in de school sterk maken voor bloeiend kunstonderwijs - met welke argumenten dan ook, voor de leerling die recht heeft op dat onderwijs maakt dat immers niet uit. Die zouden we alleen te kort doen door ons vak onvoldoende serieus te nemen en ons in de hoek te laten zetten waar de klappen vallen. Zo is het nu eenmaal met veranderingen: die bieden kansen maar die krijg je niet zomaar in de schoot geworpen, die moet je wel wat jouw kant op helpen.

Foto: Frank Auperlé & Het Wilde Oog

COLOFON

KUNSTZONE TIJDSCHRIFT VOOR KUNST EN CULTUUR IN
HET ONDERWIJS NUMMER 1, JANUARI 2019.
KUNSTZONE WORDT UITGEGEVEN DOOR STICHTING KUNSTZONE.

Judith Boessen
Hoofdreductie

Sam Dekkers
Eindreductie

Marjo van Hoorn
Eindreductie/Redactie
beleid & onderzoek

Esther Schaareman
Redactie beeldend

Floor Roos
Redactie beeldend

Pien School
Redactie beeldend

Michel Berendsen
Redactie muziek

Henk Langenhuijsen
Redactie podium

Debbie Klarenbeek
Redactie podium

Laura Kool
Redactie podium

Lennie Steenbeek
Redactie beeld

Sterre Stof
Redactie beeld en
social media

HOOFDREDACTIE@KUNSTZONE.NL
EINDREDACTIE@KUNSTZONE.NL
REDACTIEBEELDEND@KUNSTZONE.NL
REDACTIEMUZIEK@KUNSTZONE.NL
REDACTIEPODIUM@KUNSTZONE.NL
REDACTIEBELEID@KUNSTZONE.NL
BEELD&ONLINEREDACTIE@KUNSTZONE.NL

KZ01//2019

MEDEWERKERS

Frank Auperle
Dominique van Egeraat
Petra Faber
Aafje Gerritse
Rob van Gerwen
Sophie van Heeswijk
Marije Kuijs
Jeroen Rop

Stefan Terpstra
Thea Vuik

THEMACOORDINATIE

Pien School

COVER

'Turn it on open door pt.3':
Amir Torres, 2018. Potlood,
inkt en mixed media

ART DIRECTION &
VORMGEVING

Marie José Kakebeeke
mjkakebeeke@gmail.com

DRUK

Veldhuis Media Raalte
www.veldhuismedia.nl

Aan deze Kunstzone werken de
volgende vakverenigingen mee

BDD

Beroepsvereniging Docenten
Theater en Drama /
www.docentendrama.nl

VLS

Vereniging Leraren
Schoolmuziek / www.vls-cmhf.nl

VONKC

Vereniging Onderwijs Kunst &
Cultuur / www.vonkc.nl

ABONNEMENT

Binnenland: € 49,75
Buitenland: € 99,75
De abonnementsperiode loopt
voor de duur van een jaar.
Opzegtermijn 1 maand voor
het einde van het abonnement.
Zie ook [www.kunstzone.nl/
abonnementsvoorwaarden/](http://www.kunstzone.nl/abonnementsvoorwaarden/)

ISSN

1570-7989

VERKOOP ADVERTENTIES

Ineke Kitslaar
Baarzenstraat 19 A
5262 GD Vught
(06) 10827616
secretariaat@kunstzone.nl

STICHTING KUNSTZONE

Ineke Kitslaar
Baarzenstraat 19 A
5262 GD Vught
(06) 10827616
secretariaat@kunstzone.nl

WWW.KUNSTZONE.NL & VOLG ONS

Facebook: [www.facebook.com/
kunstzone](http://www.facebook.com/kunstzone)
YouTube: [www.youtube.com/
user/kunstzone](http://www.youtube.com/user/kunstzone)
Instagram: [www.instagram.com/
kunstzone.nl](http://www.instagram.com/kunstzone.nl)

HEEFT U EEN VRAAG OVER
KUNSTZONE OF WILT U EEN
WIJZIGING DOORGEVEN?

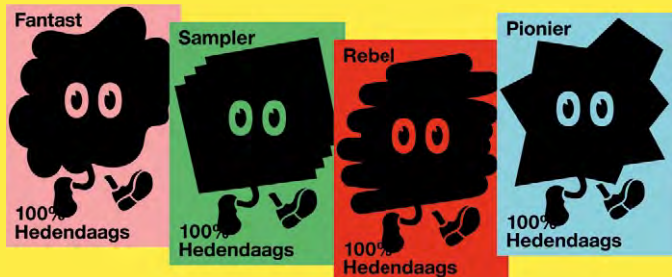
Stuur dan een mailtje naar
secretariaat@kunstzone.nl

Onze privacyverklaring kunt u
vinden op onze website:
www.kunstzone.nl/privacy/

Niets uit deze uitgave mag
worden veeleevuldigd en/of
overgenomen zonder schriftelijke
toestemming van de uitgever.

100% Hedendaags

Op zoek naar hedendaagse kunst voor in de klas?
Laat je inspireren door online lesmateriaal of ga met je leerlingen op excursie naar drie hedendaagse kunstinstellingen in Rotterdam!

Neem voor meer informatie of een programmavoorstel op maat contact op via: mail@100procenthedendaags.nl of bel: (010) 413 54 98.

100% Hedendaags wordt mede mogelijk gemaakt door Stichting Janivo, Fonds 21, Ministerie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en Gemeente Rotterdam.

mama

www.100procenthedendaags.nl

Docent Beeldende Kunst en Vormgeving

Projecten uit de praktijk

Werken in ateliers

Aandacht voor creativiteit
en docentschap

**NHL
STENDEN**
hogeschool

Iets voor jouw leerlingen?
nhlstenden.com/dbkv

De kunst van Staal & Roeland

staal-roeland.nl

Kunst algemeen

Bespiegeling

havo/vwo bovenbouw

CKV

Contrast

havo/vwo bovenbouw

Kunstvakken/CKV

Contrast

vmbo bovenbouw

Beeldende vakken

Expo

vmbo bovenbouw

Ook in het Engels!

Nieuw in 2019!